

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND OF HIGHER EDUCATION THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN**

**М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY**

**«AUEZOV UNIVERSITY»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«AUEZOV UNIVERSITY»**

**SCIENTIFIC JOURNAL
«AUEZOV UNIVERSITY»**

№3 (11)

ШЫМКЕНТ 2024

ISSN 2790-2005

**«AUEZOV UNIVERSITY»
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ**

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«AUEZOV UNIVERSITY»**

**SCIENTIFIC JOURNAL
«AUEZOV UNIVERSITY»**

№3 (11) 2024

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Есиркепова Алтын Махмудовна - экономика ғылымдарының докторы, профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан.

Багаутдинова Найля Гумеровна – э. ғ. д., профессор, Қазан Федералды Университеті, Ресей; Росса Э. Буркхарт – доктор философии, профессор, Государственный университет Бойсе, США; Ройса Холис PhD, профессор, Университет Дипонегоро, Индонезия; Агавелян Рубен Оганесович – п.ғ.к., доцент, Новосибирск мемлекеттік педагогикалық университеті, Ресей; Гриншпун Вадим Валериевич - Лобачевский Атындағы Нижний Новгород Мемлекеттік Университеті, Мәскеу, Ресей; Ида Ясин - қауымдастырылған профессор, Путра Университеті, Малайзия; Ясмин Бани - PhD докторы, Путра Университеті, Малайзия; Займоглу Омер – PhD, Ақденіз Университеті, Анталия, Түркия; Касапоглу Ченгел - Хуля PhD, профессор, Анкары Хаджи Байрам университеті, Түркия; Гулямов Саидахрор Саидахмедович – э.ғ.д., профессор, Өзбекстан Ғылым Академиясының толық мүшесі; Асранбаева Мунажатхон – п.ғ.д., доцент Наманган мемлекеттік педагогикалық университеті, Өзбекстан; Суюнова Дильбар Жолдасбаевна – профессор, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Өзбекстан; Халикова Рахбар Эргашевна – тарих.ғ.д., профессор Ташкент мемлекеттік техникалық университеті Ташкент, Өзбекстан; Ибраева Алуа - з.ғ.д., профессор, Әл-Фараби атындағы қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан; Анесова Альбина Жеңісқызы – PhD, Торайғыров Университеті, Павлодар, Қазақстан; Кожамжарова Дария Пернешовна – тарих.ғ.д., құрметті профессор, ҚР ҰҒА академигі; Жолдасбекова Сауле Абдразақовна – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Кабылбекова Заурет Бердикуловна – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мицкая Елена Владимировна - з.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мадияров Нұрлыбай Көкешұлы – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Сапарова Юлдыз Азимханова – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Карбозова Гульнар Кумисбековна – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Боранбайев Сандыбай - ф.ғ.к., М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан;

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES

UDC 527.35

R.A. Abildayeva*, A. Dairabaeva, E.Amirbekov

Candidate of Biological Sciences, associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakstan

senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakstan

senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakstan

*Corresponding Author's Email: Rozita.71@mail.ru

EXTRACURRICULAR WORK AND ITS PLACE IN THE LEARNING PROCESS

Abstract

Extracurricular activities are a pedagogical system that has, on the one hand, integral qualities and laws of functioning, on the other -an integral part of the secondary education system. For these reasons, the problem of interconnectedness of extracurricular activities is a special case of the fundamental pedagogical problem of the integrity of the educational process. Extracurricular activities have a lot in common with lessons and extracurricular activities. This concerns its tasks, content, patterns of functioning, methods of organization, methods, criteria for evaluating results. The most important features of extracurricular activities are that classes are held outside of school hours, in addition to the mandatory program and the schedule, not limited to the strict time limits of the curriculum. These features are typical for additional education.

Key words: Specialized training, differentiation, functional, profile, cooperation, communicative development, elementary literacy.

INTRODUCTION

Extracurricular activities, in turn, has attracted the attention of many educators, methodologists and teachers. In the special literature there are many definitions of extracurricular activities, according to the given definitions, extracurricular work is an integral part of the educational process, which, like the educational process, is carried out voluntarily in addition to the curriculum extracurricularly, taking into account the interests of all participants [1].

The meaning of extracurricular activities is determined by the extracurricular activities of students with the organizing and guiding role of the teacher. Students' creativity and initiative should be in the first place in this organizational activity. According to L.M. Pancheshnikova's research [2], “extracurricular activities on the subject plays a big role for modern school. During the period of restructuring of the socio-economic life of society, the importance of extracurricular activities for the formation of a new face of the person increases significantly. These activities allow to develop the qualities of initiative, activity, creativity, self-development, self-education and self-improvement in the personality”.

Extracurricular activities are carried out by students voluntarily in accordance with their interests and preferences under the guidance of the teacher (Table 1).

Table 1: Features of classroom and extracurricular activities

Lesson	Elective	Extracurricular activities
1. According to the study schedule	1. Outside the class schedule	
2. On a tight deadline	2. More than 1.5 hours	
3. Regular student body	3. changing the composition of the student body	

4. As part of the curriculum	4. extracurricular
5. In the core curriculum	5. By additional program according to students' interests and preferences

Extracurricular activities can be divided into two groups. The first group consists of features based on the specifics of extracurricular work, such as forms of organization, and the second group consists of features determined by the specific tasks, such as the training of specialists in the Lyceum.

The first group of features allows the following educational opportunities:

- deepening of program material;
- study of material outside the program; performance of public service;- different forms, methods and means of organization (methodical possibilities of organization);
- organization of students' free time.

The second group of possibilities allows to realize the following educational opportunities:

- differentiation of tasks, methods and content of training in various academic subjects, such as general education, humanities, natural science and technical-technological subjects;
- vocational training.

Thus, extracurricular activities are adapted to the development of students' individuality, independence and inventiveness in work and creativity, unlike lessons and elective courses. Students will get acquainted with many problems of chemical production, will be closely connected with the experience of using theoretical material in production conditions, and will acquire many valuable practical skills and abilities.

In the literature many forms of goals and tasks of extracurricular activities on the subject were proposed by the following teachers-scientists: A. Y. Nikishov [3], A. V. Ussova [4], S. N. Savina [5]. The goal of extracurricular activities on the subject requires tasks number solving (Pic. 1).

However, N. M. Verzilin says that the final goals and objectives of extracurricular activities on the subject can be refined and changed depending on the capabilities and features of the subject under the guidance of the teacher. Various forms of principles of extracurricular activities in a number of school subjects can be found in the methodological literature. When studying these literary sources one can see that there are general principles of extracurricular activities common to all school subjects, and there are principles inherent only in a particular subject.

Analysis of literary sources allowed us to identify the general principles of extracurricular activities common to all school subjects:

- Volunteering (the principle of increasing students' enthusiasm for extracurricular activities);
- consideration of individual characteristics of students (the principle of taking into account the orientation of students' interests and behavioral features).

In extracurricular activities there are principles inherent only in a certain discipline - communicative activity - a principle that motivates and involves students in the use of new, unknown materials. Its cognitive value and involvement in it creates the need for students to communicate and increase their quality level. It contributes to the development of students' communicative competence.

Let's take a closer look at the important principles of extracurricular activities. One of the main tasks of the educational process, including one of the tasks of extracurricular work, is the formation of students' cognitive interest in the subject. If the work is done against the will of the student, under compulsion, this interest does not arise. Therefore, A. V. Ussova believes that the principle of volunteering is one of the most important principles of extracurricular activities. The student must express a sincere desire to participate in extracurricular activities in the subject, without any coercion.

As you can see, students differ from each other in their level of general development, interests, and character. Ignoring these differences makes success in extracurricular activities impossible. According to I. Y. Lanina, it is important to take into account the peculiarities of students' personality when organizing extracurricular activities [6]. This allows taking into account the levels of development of each student and adjusting all kinds of work with each student based on this.

As in the teaching of any school subject, freely chosen content is crucial in extracurricular activities. In extracurricular activities the influence of the teacher's personality, horizons, interest, theoretical knowledge and moral qualities is greater than others. The content of extracurricular activities meets strictly defined requirements [7]:

- scientificity (confirms a certain connection between the content of school subjects and the content of science). This didactic principle is an important condition for the success of extracurricular activities.

- accessibility (the content should be close to the school program, appropriate to the age features of students, encourage them to research activities, to work with additional literature, to search for knowledge);

- relevance and practical relevance (connection to life), activities for important days (e.g., magazines dedicated to the discovery of the periodic law of D. I. Mendeleev, parties; scientific and practical conferences on environmental issues, etc.), close to school work, related to the agricultural or production site located on the land (e.g., agrochemical club for rural school);

- passion (students should be interested in extracurricular activities). Regardless of the importance of the issues addressed, the extracurricular activities should be interesting for students in grades VII-VIII: contain interesting facts for students, unexpected comparisons. Development of science fiction, creative assignments, discussions and debates, etc. should be widely used.

Numerous opportunities of extracurricular activities in the development, training and education of students can be qualitatively realized only with the systematic organization of these classes. The main components of the system of extracurricular activities allow us to consider separately many forms, classified according to the characteristics of these activities.

This classification allows the teacher to creatively choose the necessary type of extracurricular activities in the subject, taking into account objective conditions and subjective possibilities.

Upbringing and learning - a single pedagogical process that ensures the comprehensive development and formation of the student's personality [8]. As experience shows, pedagogical tasks are successfully solved by combining educational work in the classroom and purposeful impact on the student during extracurricular time, so extracurricular activities are considered an important component of the educational process at school.

References

1. Pancheshnikova L.M. Metodicheskoye posobiye dlya vuzov [Methodological handbook for universities]. Moscow, Prosveshcheniye, 2016.-187p.
2. M.C. Pak, V.N. Davydov, M.K. Toletova, A.L. Zelezinsky Vneurochnaya rabota po khimii v sovremennoy shkole. Uchebno-metodicheskoye posobiye [Extracurricular work in chemistry in a modern school. educational and methodical manual]. Saint-Petersburg, A. I. Herzen State Pedagogical University Publishing House, 2004. 49 p.
3. A.M. Nikishov Organizatsiya obucheniya shkol'nikov [Organization of education of schoolchildren]. Moscow, Prosveshcheniye, 2015. 58 p.
4. I.Y. Lanina Razvitiye interesa shkol'nikov k predmetu [The development of schoolchildren's interest in the subject]. Moscow, Prosveshcheniye, 2012. 24 p.
5. A.V. Ussova Ob organizatsii obucheniya shkol'nikov [On the organization of schoolchildren training]. Moscow, Prosveshcheniye, 2019. 67 p.
6. V.I. Kuznetsov Printsipy aktivnoy pedagogiki [Principles of active pedagogy]. Moscow, Academy, 2014. 95 p.

7. Shchurkova N.E. Pedagogicheskaya tekhnologiya [Pedagogical technology]. Moscow, Pedagogical Society of Russia, 2002. 224 p.
8. I.Y. Lanina Razvitiye interesa shkol'nikov k predmetu [The development of schoolchildren's interest in the subject]. Moscow, Prosveshcheniye, 2013. 24 p.

Р.А. Әбілдаева*, А. Дайрабаева, Е.Амирбеков

Биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: Rozita.71@mail.ru

СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАР ЖӘНЕ ОНЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕГІ ОРНЫ

Түйін

Сыныптан тыс жұмыстар - бұл бір жағынан ажырамас қасиеттері мен жұмыс істеу заңдылықтары бар, екінші жағынан орта білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылатын педагогикалық жүйе. Осы себептерге байланысты сабақтан тыс жұмыстардың өзара байланысы мәселесі білім беру процесінің тұтастығының негізгі педагогикалық проблемасының ерекше жағдайы болып табылады. Сыныптан тыс жұмыстардың сабақтар мен сыныптан тыс жұмыстармен көптеген ұқсастықтары бар. Бұл оның міндеттеріне, мазмұнына, жұмыс істеу схемаларына, ұйымдастыру әдістеріне, әдістемелеріне, нәтижелерді бағалау критерийлеріне қатысты. Сыныптан тыс іс-шаралардың ең маңызды ерекшеліктері-сабақтар міндетті бағдарлама мен кестеге қосымша сабақтан тыс уақытта, оқу жоспарының қатаң уақыт шеңберімен шектелмей өткізіледі. Бұл ерекшеліктер қосымша білімге тән.

Кілттік сөздер: мамандандырылған оқыту, саралау, функционалдық, бейіндік, ынтымақтастық, коммуникативтік даму, бастауыш сауаттылық.

Р.А. Абильдаева*, А. Дайрабаева, Е.Амирбеков

Кандидат биологических наук, доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: Rozita.71@mail.ru

ВНЕКЛАССНАЯ РАБОТА И ЕЕ МЕСТО В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

Внеклассная деятельность - это педагогическая система, обладающая, с одной стороны, неотъемлемыми качествами и законами функционирования, с другой - неотъемлемая часть системы среднего образования. По этим причинам проблема взаимосвязанности внеурочной деятельности является частным случаем фундаментальной педагогической проблемы целостности образовательного процесса. Внеклассные занятия имеют много общего с уроками и внеклассными мероприятиями. Это касается его задач, содержания, схем функционирования, методов организации, методик, критериев оценки результатов. Наиболее важными особенностями внеклассных мероприятий являются то, что занятия проводятся во внеурочное время, в дополнение к обязательной программе и расписанию, не ограничиваясь строгими временными рамками учебного плана. Эти особенности характерны для дополнительного образования.

Ключевые слова: специализированное обучение, дифференциация, функциональное, профильное, сотрудничество, коммуникативное развитие, элементарная грамотность.

И. Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Р.А. Әбілдаева

Биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ,
Шымкент, Қазақстан

E-mail: Rozita.71@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Р.А. Абильдаева

Кандидат биологических наук, доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

E-mail: Rozita.71@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

R.A. Abildayeva

Candidate of Biological Sciences, associate professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: Rozita.71@mail.ru

UDC 37.013.43:811.111

A. Abdizhahankyzy*, D. Imangaliyeva, G. Baiymbetova

Teacher ,M. Auezov South Kazakhstan university, Shymkent, Kazakhstan

Teacher ,M. Auezov South Kazakhstan university, Shymkent, Kazakhstan

Teacher ,M. Auezov South Kazakhstan university, Shymkent, Kazakhstan

***Corresponding author's email:** akzharkyn_abdizhakankyzy@mail.ru

THE SPECIFIC PRINCIPLES OF FORMATION OF FUTURE TEACHERS' PROFESSIONAL-SPEECH CULTURE

Abstract

This article is considered the necessary to use the listed principles reflect features of construction of the educational process developing integrative quality of the future teacher personality in the process of foreign language learning. The significant purposes induce, direct a behavior of people. Thus the person puts before itself the purposes on the basis of requirements, interests or comprehension and acceptance of tasks which are put forward by other people or a society owing to social communication and dependences. Educational function is that maintenance of the future teachers with necessary general and special professionally - pedagogical knowledge, skills inseparably linked with development in students of professional-significant qualities of the person. In the process of studying of the pedagogical theory and school practice future teachers are brought up interest in pedagogical activity, his relation to the subject of pedagogical activity is formed, professional activity, such qualities, as communicativity, diligence, a pedagogical step develop.

Keywords: principles, teachers, speech, culture, foreign, language, pedagogical.

Introduction

As well as any other process, formation of students' professional-speech culture is based on set of the principles including as general pedagogical, and specific, reflecting features of the given process. The content of general pedagogical principles in detail reveals in works of such leading modern teachers. [1; 2,].

Agreeing with opinion of the teachers above, we allocate the following general pedagogical principles: purposefulness (purpose and results of formation of students' professional-speech culture should be adequate to the training purposes); individualization and differentiation (necessary account of students' specific features, united in groups for joint activity according to features of age, sex, interests and so on); continuity and sequences (time and spatial communication of stages, pedagogical education steps, their continuity and step-type behavior, forward mastering of knowledge, formation of professional-speech culture); connection with a life (use of vital experience in formation of professional-speech culture); visual character (construction of formation of professional-speech culture by means of verbal and nonverbal, visual, motor and tactile samples); professional-pedagogical self-improvement (the organization of the regular activity directed on self-management, self-development socially-perceptual, socially-pedagogical, auto-psychological, communicative, psychological-pedagogical and integrative qualities of the future teacher's personality)

As specific principles of formation of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language learning we will understand, after M.Riversom, such initial theoretical positions according to which practical activities of the teacher and students and on which basis are determined the teaching material content, estimation of knowledge, methods should be under construction, forms of the organization of educational process [2].

To the specific principles making a basis of formation of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language learning, we will concern: integrative character, variability, stage-by-stage, complex character of formation of professional-speech culture, selectivity, permanent development of professional-speech culture, internationalization. We will

show appointment of the given principles for formation of future teachers' professional-speech culture.

Principle of integrative character. Integrative character in formation of future teachers' professional-speech culture assumes interrelation of interdisciplinary scientific knowledge; knowledge of fundamental and applied character on a foreign language; unity of the purposes, contents, forms and professional training methods; continuity of graduate and professional levels of training.

The principle of integrative character is realized in several aspects: structural, contentive, organizational. In structure of educational process the given principle assumes integration of investigated process with other components of system of the future teachers' professional training and various components of its structure. In contentive aspect the given principle is realized at content of unity normative, cognitive, activity and professional-communicative components of structure of future teachers' professional-speech culture and corresponding blocks of the content of investigated process. In organizational aspect the given principle assumes use of organic unity and an optimum combination of various forms and methods of the organization of educational process.

The variability principle also can concern specific principles of formation of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language learning. Its realization is connected with the several moments. Complexity and multifold concepts «the speech culture of future teachers», variety of its components, a combination of the general, especial and individual in its displays assumes such organization of pedagogical process at which would be considered not only the general features of formation of future teachers' professional-speech culture, but also their individual characteristics. It becomes possible when performing by students the general tasks and individual, separate students reflecting interests and promoting formation of individual style of pedagogical activity. The variation of forms and methods applied in the process of training on the basis of the account of various factors, determines variety of ways and ways of achievement of an overall aim of investigated process.

Principle of stage-by-stage. The given principle is based that forward mastering of knowledge means gradual change integrative qualities of the person, that is it is possible to tell, that object in view achievement - formation of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language learning - will gradually occur. It is expedient to include in formation of future teachers' professional-speech culture its structural components turn by turn, that will improve process of mastering of knowledge.

As a specific principle, in our opinion, *the principle of complex character of formation of professional-speech culture* acts. The given principle means co-use of cultural realities, phenomena and elements of native and a foreign language. Realization of a principle of complex character of formation of professional-speech culture becomes possible when comprising samples of behavior, interaction, communication in native and foreign languages. The set of language means which are used by the teacher varies from group to group, from one step of training to another, from stages of a lesson and a studied theme in process of acquisition of students' speech experience, accumulation of knowledge, abilities, skills in the field of communication. Thus stated material should have complex character, i.e. open the content of all structural components of students' professional-speech culture. But it is not necessary to use all available means and methods as it can become end in itself in formation of future teachers' professional-speech culture. Thus each separately taken means can win concerning another depending on a situation.

The selectivity principle covers system of formation of future teachers' professional-speech culture in process of professional training. Within the limits of the given principle foreign language learning can be considered as training for the professional purposes. Thus the process considered by us should occur selectively (selectively) according to communicative requirements of a trade or a specialty profile, personal abilities of the specialist interested in reception of a new professional knowledge by means of a foreign language. It means, that in modern conditions it is necessary to develop the skills of selectivity allowing from all variety of problems, tasks,

situations, forms and methods of professional training to select optimum for construction of an individual trajectory of advancement of the person of the specialist in educational space foreign language.

Principle of permanent formation of professional-speech culture. Permanent is continuous in sense of the given principle. The permanence principle means student's aspiration to use any methodically adequate possibility for repetition of the language material of social-cultural and profile-focused character and actions with him. Realization of the given aspiration is caused by necessity of acceptance of organizational measures which provide repetition of the passed material. Thus working off (repetition) before the passed language and speech material social-cultural and profile - focused character in new combinations is continuation of development of knowledge, abilities, skills of components of formation of future teachers' professional-speech culture. At maximum use of the passed language both speech material social-cultural and profile-focused character there is possible an actualisation of all structural components of professional-speech culture.

Internationalization principle. Ju.M. Sazhev notices, that the student's group is a multinational collective in which thanks to teachers, curators, deans the highly moral atmosphere actively promoting formation of the person of the modern specialist, education of young men and girls of high culture of international communication is created. N.B.Krylov agrees with J.M.Sazheva's opinion since considers, that each educational institution is multinational, «including students with the different motivation, an unequal level of development. Between them there is a constant and intensive exchange of the cultural and social information which expands their outlook, pulls together positions, forms understanding of own national culture, its contribution to world culture. Such information interchange stimulates development of political and moral consciousness of students, forms their spiritual maturity».

Therefore in our research we have considered necessary to use a principle of internationalization which in the given context influences on profile training of students in the process of foreign language learning. Realization of a considered principle of formation of professional-speech culture in the process of foreign language learning allows the specialist to support the professional form, to be at level of advanced achievements of a science and technics in the area [3].

Thus, the listed principles reflect features of construction of the educational process developing integrative quality of the future teacher personality in the process of foreign language learning.

Let's turn to the following component of organizational - activity component. The form in the pedagogical literature is frequently determined as external expression of the co-ordinated activity of the subjects, regulated by the certain in advance established order and a mode. The basic forms of training in pedagogical high school are class and independent work of students. Classes have for an object development of knowledge, skills doing them capable to adequate and successful interaction in various situations of communication.

Formation of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language learning in classes assumes content selection in four aspects: pedagogical, linguocultural, social-cultural and profile-focused (discourses of professionally - pedagogical and profile-focused orientation, the facts and realities of foreign culture, language and speech units, samples of communication, behavior and interaction in the conditions of communication of cultures etc.).

Independent work of students has for an object repetition and systematization of the passed material, development of personal qualities. In the tideway of our research by the most expedient following kinds of independent work of students are represented to us: working out and carrying out of thematic evenings, role games, phonetic competitions and the Olympic Games. The given kinds of works are successfully realized on the basis of a method of activization of reserve possibilities of the person students and a method of "internal game» [4].

In pedagogical literature method of education is understood as a way of transfer by the teacher of the educational content, a way of realization of the purposes of training, a way of management of pedagogical educational activity of pupils.

The analysis of modern directions of training carried out by us in high school has shown, that the most effective methods for realization of investigated process during classes are communicatively - focused method and a method «case study». Realization of these methods will be presented by us at a stage of search work during realization of pedagogical conditions of formation of future teachers' professional-speech culture.

Formation of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language learning is accompanied not only use of the various methods providing efficiency and productivity of process, but also attraction of various pedagogical means as which understand «material objects, subjects which are intending directly for the organization and realization of pedagogical process and carrying out functions of development of pupils» [2].

Means is determined also as «1) a way of actions for achievement something; 2) a tool (a subject, set of adaptations) for realization of any activity» [5].

In work we allocate the following pedagogical means: textbooks and manuals, methodical recommendations, work-books, posters, cards, schemes, audio records, films, photos, cards-tasks, materials for carrying out of the intermediate and total control, etc.

Last component of designed model of formation of future teachers' professional-speech culture is the productive-estimated component. Its presence is caused by necessity of realization of the analysis of results of formation of future teachers' professional-speech culture, revealing of deviations from the planned purpose and the reasons of their occurrence, entering of necessary corrective amendments.

Results and discussion

Thus approaches to designing of model of formation of future teachers' professional-speech culture are determined. In quality methodological the bases of designing of the given model by us are chosen system, linguoculturological and integrative-activity approaches. According to it contensive integration of the basic components of model is conducted: is functional-targeted, contensive, organizational-activity and is productive-estimated. As feature of the developed model it was considered its realizations in the process of studying by students of a foreign language.

1. The problem of formation of future teachers' professional-speech culture, which actuality is caused by increase of requirements to level of the future teachers' professionalism, and also insufficient theoretical working out of the given questions in theory and practice of professional training, are not studied in a due measure now.

2. The speech culture of future teachers is understood as set of knowledge, skills in the field of means of communication and providing the successful solution of communicative tasks in various situations of pedagogical interaction. In structure of future teachers' professional-speech culture are allocated normative, cognitive, activity and is professional-communicative components.

3. Formation of future teachers' professional-speech culture is determined as complete pedagogical process in which basis there is teachers and students' activity, and directed on mastering of future teachers' set of knowledge, abilities, skills in the field of communication providing the successful solution of communicative tasks in various situations of pedagogical interaction,

4. The model of formation of future teachers' professional-speech culture is the basis for designing of process of training to a foreign language in pedagogical high school. It consists from is functional-targeted, contensive, organizational-activity and is productive-estimated components and is realized taking into account principles integrative character, variability, stage-by-stage, complex character of formation of professional-speech culture, selectivity, permanent formation of professional-speech culture, internationalization.

In the present research we had been considered theoretical aspects of a problem of formation of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language

learning. During theoretical research the structural-functional model of formation of future teachers' professional-speech culture has been developed when learning foreign language.

In the process of theoretical comprehension of the problem we started with the assumption that formation of future teachers' professional-speech culture in the process of foreign language learning will be realized effectively.

Conclusions

Thus, the listed principles reflect features of construction of the educational process developing integrative quality of the future teacher personality in the process of foreign language learning.

References

1. Bekkozhanova H. Gulnar, Abdrakhmanova H. Kulsun, Ospanova Gulmariya . Principles of teaching foreign languages based on the formation of students' cognitive competence. Eurasian Union of Scientists// -2020. -№9, 36-41p.
2. A.K. Krupchenko, Subject of professional linguodidactics. Vestnik Moscow State University. Ser. 19. // Linguistics and intercultural communication. - 2012. -№3. - 134-144 p.
3. Krupchenko A.K., Kuznetsov A.N. Linguodidactic foundations of linguistic provision of information security of an organization. Humanities and Social Sciences. Bulletin of the Financial University. 2023;12(6):72-80.
4. N.L. Korshunova. Unity and difference in the meanings of the terms “condition” and “means” in pedagogy. [Text] // New research in educational sciences.- 2010. -№1. - 6-12 p.
5. Plotnikova Galina G. Speech culture or communicative competence: content aspect. Language and Culture. 2014.-57-67 p.
6. Kachalov Nikolay A., Tarasova Yekaterina S. Peculiarities of the specialist's language culture forming within concepts of communicative-informative development. // Journal of the Siberian Federal University. Humanitarian sciences. 2013. -№ 6. -523-532p.
7. Saidova Zulfizar Urokovna. Teaching English language as a foreign language by interactive methods. // Science and education today. 2019. -№ 11. -15-16p.

А. Әбдіжаханқызы*, Д. Иманғалиева, Г.Байымбетова

Оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*e-mail: akzharkyn_abdizhakankyzy@mail.ru

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ-СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін

Бұл мақала шет тілін оқыту процесінде болашақ мұғалім тұлғасының интегративті сапасын дамытатын оқу процесінің құрылысының ерекшеліктерін көрсететін аталған принциптерді қолдану үшін қажет деп саналады. Маңызды мақсаттар адамдардың мінез-құлқын тудырады, бағыттайды. Осылайша, адам өзінің алдына әлеуметтік қарым-қатынас пен тәуелділіктің арқасында басқа адамдар немесе қоғам алға қойған міндеттерді талаптар, мүдделер немесе түсіну және қабылдау негізінде мақсат қояды. Тәрбие функциясы - болашақ мұғалімдерді қажетті жалпы және арнайы кәсіптік-педагогикалық біліммен, дағдылармен қамтамасыз ету, оқушылардың бойында тұлғаның кәсіби-маңызды қасиеттерін дамытумен тығыз байланысты. Педагогикалық теория мен мектеп практикасын зерделеу барысында болашақ мұғалімдер педагогикалық іс-әрекетке қызығушылық танытады, оның педагогикалық іс-әрекет пәніне қатынасы қалыптасады, кәсіби іс-әрекет, коммуникативтілік, еңбекқорлық, педагогикалық қадам сияқты қасиеттер дамиды. дамыту.

Кілттік сөздер: принциптер, мұғалімдер, сөйлеу, мәдениет, шет тілі, тіл, педагогикалық.

А.Абдижаханкызы*, Д. Имангалиева, Г. Байымбетова

Преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: akzharkyn_abdizhakankyzy@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье рассматривается необходимость использования перечисленных принципов, отражающих особенности построения образовательного процесса, развивающего интегративные качества личности будущего учителя в процессе изучения иностранного языка. Значимые цели побуждают, направляют поведение людей. При этом человек ставит перед собой цели на основе потребностей, интересов или понимания и принятия задач, которые выдвигаются другими людьми или обществом в силу социальной связи и зависимостей. Воспитательная функция заключается в том, что обеспечение будущих учителей необходимыми общими и специальными профессионально-педагогическими знаниями, умениями и навыками неразрывно связано с развитием у студентов профессионально-значимых качеств личности. В процессе изучения педагогической теории и школьной практики у будущего учителя воспитывается интерес к педагогической деятельности, формируется его отношение к предмету педагогической деятельности, развивается профессиональная активность, такие качества, как коммуникабельность, трудолюбие, педагогический такт.

Ключевые слова: принципы, преподаватели, речь, культура, иностранный, язык, педагогический.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

А.Әбдіжаханқызы

e-mail: akzharkyn_abdizhakankyzy@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

A. Abdizhakankyzy

e-mail: akzharkyn_abdizhakankyzy@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

А.Абдижаханкызы

e-mail: akzharkyn_abdizhakankyzy@mail.ru

ӘОЖ 1433

Н.М. Байсеитова, Ж.О. Абидинова, Ж.Ш. Усенбаева*

б.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан
магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент, Қазақстан
магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: usenbaeva.18@mail.ru

“ҚОРШАҒАН ОРТА ҚОЛАЙСЫЗ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ ӨСІМДІК АҒЗАСЫНА ӘСЕРІ” ТАҚЫРЫБЫ АЯСЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҰМЫСТАРДЫҢ БІЛІМ САПАСЫНА ӘСЕРІ

Түйін

Биология пәнін оқыту технологиясында тек теориялық білім беру жүйесі жеткіліксіз. Қазіргі таңда пәнді игеруде теориялық ілімді тәжірибелік іліммен байланыстыру жоғары жетістікке жеткізері дәлелденіп отыр. Ғылыми жұмыстың аясында биология пәнін оқытуда эксперименттер жүргізудің білім сапасына әсері зерттелді. Осы мақсатта білім алушыларға «Өсімдіктерге қоршаған ортаның қолайсыз факторларының әсері» тақырыбы аясында эксперименттер қойылды. Адамдарды табиғатты қорғауды үйрету мектеп қабырғасынан басталуы тиіс. Өсімдік ағзасына адамдардың антропогендік әрекетінің әсерін анықтау арқылы білім алушыларда экологиялық білімді қалыптастыруға болады. Өсімдік ағзасына антропогендік және абиотикалық факторлар әсерін анықтау үшін эксперименттік жұмыстар жүргізілді. Эксперименттік жұмыстар пән мұғалімі, кафедра лаборанты және білім алушылардың қатысуымен жүзеге асты. Нәтижесінде, білім алушылардың бойында экологиялық білім және тәрбиені қалыптастырудың тиімділігі зерттелді. Мақалада білім алушылардың экологияға деген қызығушылық деңгейін анықтау мақсатында сауалнама жұмыстары, зерттеу тақырыбының мақсатына сәйкес жасалынған эксперименттік жұмыстардың барысы мен нәтижесі көрсетілді. Білім алушылардың орындаған эксперимент жұмыстары арнайы критерийлер арқылы бағаланып, тәжірибе жұмыстарының білім сапасына әсері анықталды. Жұмыстың материалдары мен нәтижелерін педагогикалық іс-тәжірибе кезінде қолдануға болады.

Кілттік сөздер: эксперимент жүргізу, биология пәні, білім сапасы, эксперимент, қоршаған орта, экологиялық білім.

Кіріспе

Биология пәні жаратылыстану бағытындағы табиғат туралы ілімді негіздеуші, қоршаған орта тірі ағзаларын зерттейтін ғылыми пән болып табылады. Табиғат, тірі ағзаны зерттейтін пән болғандықтан, пәнді игеруде тек теориялық білімге негіздеп сабақ өту, дәстүрлі оқыту технологияларын қолдану оңтайлы нәтижеге қол жеткізбейді. Сондықтан қазірде пәнді игеруде озық жаңартылған оқыту технологияларын, виртуалды лабораториялар мен модельді оқыту технологиясы сынды білім беру технологияларын қолдану маңызды қадамдардың бірі болып отыр [1]. Биология пәнін лабораториялық жұмыстар, эксперименттер жүргізбей елестету мүмкін емес, себебі тірі ағзаларды, қоршаған ортаны білім алушы көзбе көз көре білмей, тек теориялық біліммен пәнге қызығушылық таныта алмайды, сәйкесінше жоғары жетістікке жете алмайды [2]. Биология табиғи ғылым бола тұрғанмен де, оқушылардың функционалдық, тәрбиелік, экологиялық сауаттылығын дамыту үшін актуалды болып табылады, өйткені биология- қоршаған ортаның ажырамас бөлігі. Мектеп зертханасында биология пәнін оқыту барысында эксперименттерді қоя білу болашақ ғылыми жаңалықтар прототипі болып табылады.

Теориялық бөлім

Эксперименттерді жүргізу барысында оқушылар алғаш заңдылықтармен, табиғат заңдылықтарымен бетпе бет кездесе отырып, тәжірибе жүзінде биологиялық жаңалықтармен танысып, жаңа білімді меңгереді [3]. Көптеген белгілі ғалымдар эксперименттер жүргізе отырып табиғатты танудың маңызын атап өткен. Мәселен,

М.В.Ломоносов “практиканы көрмей, эксперимент жүргізбей және биология-химиялық реакцияларды жүргізбей, табиғатты тануға болмайды” деп көрсеткен [4]. Оқушыларға эксперимент жүргізе отырып пәнді оқыту нәтижесінің маңызы- олардың бойында талдау, қорытынды нәтиже шығара білу, өмірде қолдану дағдыларын дамыту болып табылады. Эксперимент жүргізу болжам, яғни белгілеген гипотезаға растау табу емес, бұл жағдайда эксперимент қате болып табылады [5]. Көп жағдайда эксперимент нәтижесі күтілетін болжаммен сай келмейді, оны теріске шығарады. Бұл жағдайда сәтсіз эксперимент деп кесуге болмайды, болжамды қайта тұжырымдап, жаңа эксперимент жүргізу қажет. Эксперимент жүргізудің белгілі бір кезеңдеріне сүйене отырып жұмыс атқару маңызды болып есептеледі [6]:

- 1) зерттеу мәселесін анықтап алу;
- 2) әдебиетке шолу жүргізе отырып, теориялық білімді пысықтау;
- 3) болжам-гипотеза ұсыну;
- 4) эксперимент жүргізу;
- 5) нәтижелерді талдап, қорытындылау;
- 6) болжамның расталған, расталмағандығын қорытындылау;
- 7) практикалық жұмыс бойынша есеп көрсету.

Эксперименттерді жоспарлаған кезде теорияны тексерумен қатар оқушыларда түрлі лабораториялық жабдықтар мен қондырғыларды, техниканы пайдалана алу шеберлігі мен дағдылары қалыптасатындығы анық [7]. Оқушылар эксперимент жүргізе отырып, бақылау жүргізе алу, салыстыру, талдауды зерттеу, қорытынды шығара отырып, тұжырым жасай білу, жалпылау, өз бетінше баға бере білу, нәтижелерді рәсімдеу сынды дағдыларды игере отырып, практикалық зерттеу жұмысынан күтілетін нәтижелерге қол жеткізеді [8].

Тәжірибелік талдау

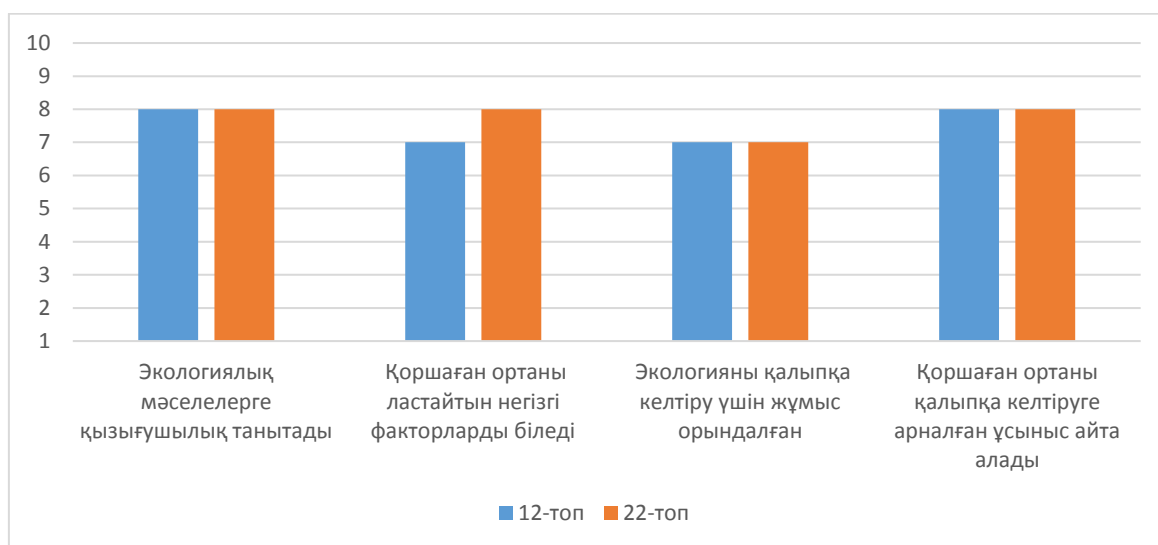
Зерттеу жұмысының мақсатына байланысты зерттеу объектісі ретінде Шымкент қаласы, Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университетінің М1505-12-22 биология педагогін даярлау мамандығының үшінші курс студенттері алынды. Сауалнама және тәжірибелік жұмыстар 8 апталық педагогикалық практика барысында жүргізілді. Білім алушылардың экологиялық білімі мен тәрбиесін арттыру мақсатында алдымен арнайы сауалнама жұмыстары жүргізілді. Сауалнама сұрақтарының мазмұны білімгерлердің әлемде және елімізде болып жатқан өзекті экологиялық мәселелерінде қаншалықты хабардар екендігін және қызығушылығының деңгейін анықтау мақсатына сай әзірленді. Сауалнама сұрақтарының үлгісі төмендегі кестеде келтірілген (кесте 1).

Кесте 1. Білім алушылардың экологиялық тәрбиесінің деңгейін анықтау мақсатында берілген сауалнама сұрақтары

№	Сауалнама сұрақтары
1	Қоршаған ортаның қазіргі жағдайына көңіліңіз толады ма?
2	Сіздің пікіріңізше, экологиялық проблеманың негізгі көздері ол?
3	Бүгінгі таңда, экологиялық проблемаларды толық шешуге мүмкіндік бар деп ойлайсыз ба?
4	Экологиялық проблемаларды шешу кімнің жауапкершілігінде болуы тиіс?
5	Сіз қоршаған ортаның жағдайын жақсарту үшін қандай жұмыстар орындайсыз?
6	Еліміздің экологиялық проблемаларын шешу үшін қандай ұсыныстар айта аласыз?

Сауалнамаға екі топтан 30 студент түгел қатысты. Сауалнамада келтірілген сұрақтарға жауап алу арқылы білім алушылардың экологиялық тәрбиесінің деңгейі

анықталды. Сауалнама нәтижесі диаграммада көрсетілген және критерийлері он балдық шкаламен бағаланған (сурет 1).

Сурет 1. Білім алушылардың экологиялық тәрбиесінің деңгейі

Диаграммада келтірілген нәтижеге талдау жасай келе, екі топтың да экологиялық тәрбиесіне жақсы деген баға берілді. Екі топтың студенттері қоршаған ортаға немқұрайлы қарамайды, негізгі ластаушы факторларды біледі және олардың себеп-салдарлық әсерін түсінеді, жас ерекшелігіне сай табиғатты қорғау үшін біршама жұмыстар атқарылған және білім деңгейіне қарай қоршаған ортаның ластануы мәселесін жоюға арналған ұсыныстар айта алады. Екі топтың да бір ғана кемшілігі анықталды: білім алушылардың экологиялық білім деңгейі теориялық бағытта басымдылық танытады, демек, студенттерге арнайы тәжірибелік жұмыстар саны мен сапасы жетіспейді. Сауалнама нәтижесінде анықталған қортындыға сай білімгерлермен бірнеше эксперименттік жұмыстар орындау негізгі мақсат ретінде белгіленді.

Студенттермен орындалған эксперименттік жұмыстарда негізгі зерттеу объектісі ретінде өсімдіктер таңдап алынды. Өсімдіктердің кез келген жағдайда қолжетімділігі және алуантүрлілігі эксперименттік жұмыстарды ойдағыдай орындауға мүмкіндік береді. Сабақ барысында білімгерлермен екі эксперименттік жұмыстар орындалды, олардың барлығы қоршаған орта проблемасының өсімдіктерге әсерін анықтауға бағытталған. Студенттердің орындаған эксперименттік жұмыстарының барысы мен нәтижелері төменде көрсетілген (кесте 2, сурет 2).

Кесте 2. Эксперименттік жұмыстың сипаттамасы және нәтижесі

Тақырыбы	Ауыр металдардың өсімдіктерге әсерін зерттеу үшін модельдік эксперимент жасау
Орындалу барысы	Алдын ала 10 мг/л концентрациясы бар металдың ерітіндісі жасалады, содан соң, бұл ерітіндіден 0.25 метал мг/л концентрациясы бар ерітінді алынады. Hg, Pb, Zn сияқты қауіптілігі жоғары металдарды қолдануға болады. Экспериментке ұзындығы 20см болатын дені сау, ауруға шалдықпаған өркен пайдаланылады, оларды метал ертіндісі бар пробиркаға батырып, нәтижесін анықтайды.
Нәтижесі	Бастапқыда өсімдіктің микроскопиялық құрылысына микроскоппен талдау жүргізілді және сыртқы көрісіне баға берілді. Экспериментке барлығы үш апта уақыт жұмсалды. Әр аптада бір рет ауыр метал ерітіндісіне батырылған өсімдіктің жағдайына талдау жасалып, орын алған өзгерістерді бақылап нәтижесі дәптерге түсірілді.

Кесте 3. Эксперименттік жұмыстың сипаттамасы және нәтижесі

Тақырыбы	Өсімдік жасушалары мен ұлпаларының қолайсыз экологиялық факторларға төзімділігін зерттеу
Орындалу барысы	Аршылған қызылшаның 12-15 тілімдерін аламыз, фарфор шыныға салып сумен жақсылап шаямыз. 3 пробиркаға 4-5 тілімнен саламыз. Бірінші пробиркаға 4-5 тілім қызылша + 2мл су, екінші пробиркаға 4-5 тілім қызылша + 2мл 0.5М сахароза ерітіндісін, үшінші пробиркаға 4-5 тілім қызылша + 2мл 1М сахароза ерітіндісін қосамыз. Пробиркаға салқындату қоспасын: қар не сынған мұз бөлігін және ас тұзының бір бөлігін қосып, араластырамыз. 3 сағат күтіп, ерігеннен кейін пробиркадағы сұйықтық түсін, тілімдердің түсі мен түрін талдап, нәтиже шығарамыз
Нәтижесі	Бірінші және екінші пробиркадағы қоспа көп өзгеріске ұшырамаған. Ал үшінші пробиркадағы қоспа толық өзгеріске ұшырап, қызылша тілімдерінің түсі қою қызыл түстен ашық алқызыл түске айналған.

Сурет 2. Тәжірибелік жұмыстарды орындау барысынан

Эксперименттік жұмыстарды орындаудан алдын білім алушылармен жоспарланған тәжірибелік жұмыстарға арнайы критерийлер жасалынды. Критерийлерде білім алушылардың эксперименттерді орындауда жоғары нәтижеге жетуі үшін және тәжірибе орындау арқылы экологиялық тәрбиенің қаншалықты жоғарылағанын анықтауға арналған талаптар көрсетілген. Студенттерді тәжірибелік жұмыстарды белгіленген критерий бойынша орындату арқылы – экологиялық білімін дамыту үшін теориялық білімді тәжірибеде пайдалана алуды және жоғары деңгейде эксперимент жүргізудің білім сапасын арттыруға әсерін анықтауға қол жеткізу жоспарланды. Тәжірибе жұмыстарын орындауға арналған критерий төмендегі кестеде көрсетілген (кесте 4).

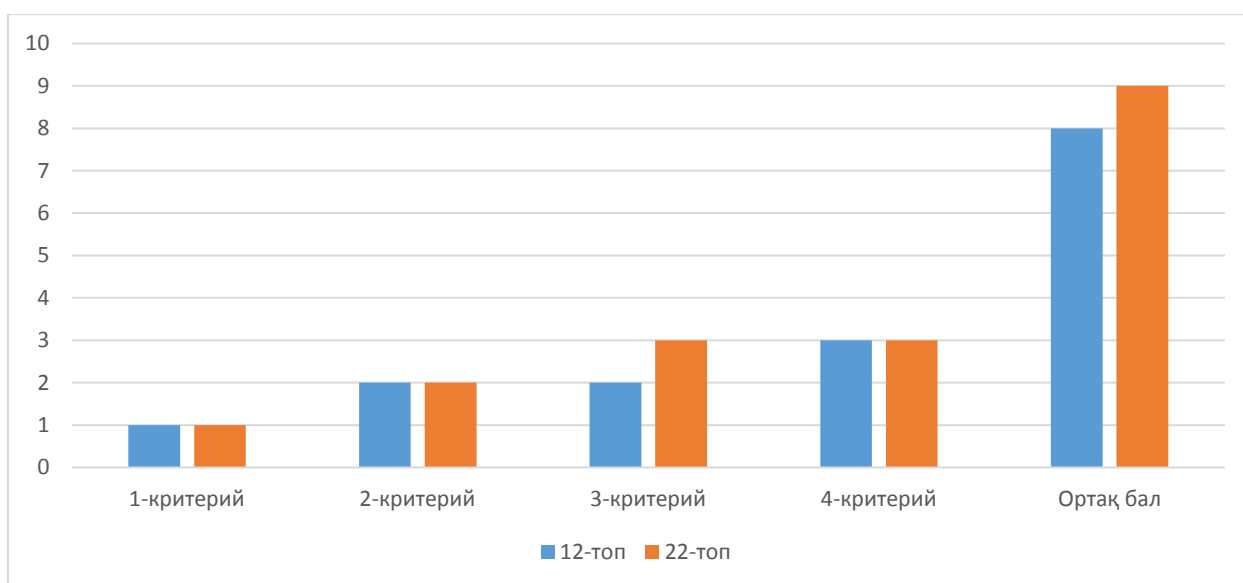
Кесте 4. Тәжірибе жұмыстарын орындауға арналған критерий

№	Критерийлер	Берілген бал
1	Студенттер эксперименттік жұмыстың әдістемесін алдын-ала ауызша және жазбаша тапсырады	1
2	Студенттер тәжірибелік жұмысқа арналған құрал-жабдықтарды нұсқаулыққа сай дайындайды	2

3	Студенттер эксперимент барысында жұмыстарды тиянақты орындайды және күтілетін нәтижеге қол жеткізеді	3
4	Студенттер орындалған тәжірибелік жұмысты толық аяқтап, нәтижесін талапқа сай қорғайды	4
	Жалпы бал	10

Нәтижелер мен талқылау

Сонымен студенттердің орындаған эксперименттік жұмысына берілген критерийлер бойынша баға берер болсақ, екі топтың да білім сапасы жоғары деңгейде екені анықталды. Төменде 12 және 22-топтың эксперимент жұмысын орындаудағы нәтижесі көрсетілген (сурет 3).

Сурет 3. Білім алушылардың эксперимент жұмысының нәтижесі

Қорытынды

Ғылыми жұмысты қорытындылай келе, білім алушылардың биология пәнін игеруде эксперименттер жүргізе отырып, теориялық білімді тәжірибелік біліммен ұштастыру арқылы білім сапасын арттыра алды. Осы мақсатта студенттерге «Өсімдіктерге қоршаған ортаның қолайсыз факторларының әсері» тақырыбында қойылған эксперименттер жүргізу нәтижесі бойынша білім алушыларда табиғатқа сүйіспеншілік, экологиялық тәрбие дағдылары қалыптасып, білім сапасы біршама жақсарды, пәнге деген қызығушылығы артты.

Әдебиеттер тізімі

1. Панкова М. Г., Петренко А. П. Эксперимент на уроке биологии // Colloquium-journal. 2019. №2-3 (26). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eksperiment-na-uroke-biologii> (дата обращения: 14.12.2023).
2. Хотулёва Ольга Викторовна, Ющенко Юлия Алексеевна, Аникин Илья Николаевич, Проведение экспериментов на уроках биологии и во внеурочной деятельности как интеграция обучения и воспитания // Проблемы современного педагогического образования. 2022. №75-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/provedenie-eksperimentov-na-urokah-biologii-i-vo-vneurochnoy-deyatelnosti-kak-integratsiya-obucheniya-i-vospitaniya> (дата обращения: 14.12.2023).
3. Макарова Ольга Борисовна, Толмачева Полина Сергеевна, Галкина Елена Александровна Использование школьной естественнонаучной лаборатории "крисмас+" при

- формировании образовательных результатов у учащихся по биологии // Гуманизация образования. 2017. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-shkolnoy-estestvennonauchnoy-laboratorii-krismas-pri-formirovani-obrazovatelnyh-rezultatov-u-uchaschihsya-po-biologii> (дата обращения: 14.12.2023).
4. Лабутина М.В., Маскаева Т.А., Чегодаева Н.Д., Баданова М.А., Лабораторный эксперимент по биологии как средство формирования познавательного интереса у обучающихся // МНИЖ. 2022. №12 (126). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/laboratornyy-eksperiment-po-biologii-kak-sredstvo-formirovaniya-poznavatelnoy-interesa-u-obuchayushchih> (дата обращения: 14.12.2023).
5. Заложных Татьяна Антоновна, Шарыпова Надежда Владимировна, Особенности демонстрационных опытов школьного курса при изучении растительных организмов // Вестник Шадринского государственного педагогического университета. 2020. №3 (47). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-demonstratsionnyh-opytov-shkolnogo-kursa-pri-izuchenii-rastitelnyh-organizmov> (дата обращения: 14.12.2023).
6. Дмитриева Елена Александровна, Кузнецов Михаил Александрович Возможности использования микроскопической техники в процессе обучения биологии // Ярославский педагогический вестник. 2013. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-ispolzovaniya-mikroskopicheskoy-tehniki-v-protsesse-obucheniya-biologii> (дата обращения: 14.12.2023).
7. Паршутин Людмила Александровна, Методические рекомендации по организации и проведению биологического эксперимента при обучении биологии в средней школе // Современное педагогическое образование. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-rekomendatsii-po-organizatsii-i-provedeniyu-biologicheskogo-eksperimenta-pri-obucheni-biologii-v-sredney-shkole> (дата обращения: 14.12.2023).
8. Аль-Зубайди Сура Хасан, Теория и эксперимент в биологии: теоретическая биология как проблема современной биологии // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Философия. 2020. №2 (5). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-i-eksperiment-v-biologii-teoreticheskaya-biologiya-kak-problema-sovremennoy-biologii> (дата обращения: 14.12.2023).

Н.М. Байсеитова, Ж.О. Абидинова, Ж.Ш. Усенбаева*

Кандидат биологических наук, доцент, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Казахстан
магистрант, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Казахстан
магистрант, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: usenbaeva.18@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ РАБОТ, ПРОВЕДЕННЫХ В РАМКАХ ТЕМЫ “ВЛИЯНИЕ НЕБЛАГОПРИЯТНЫХ ФАКТОРОВ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ОРГАНИЗМ РАСТЕНИЙ”, НА КАЧЕСТВО ЗНАНИЙ

Аннотация

В технологии преподавания биологии недостаточно только теоретической образовательной системы. В настоящее время доказано, что сочетание теоретического преподавания с практическим преподаванием в освоении дисциплины приводит к большим успехам. В рамках научной работы изучается влияние проведения экспериментов при изучении биологии на качество знаний. В связи с этим со студентами были проведены эксперименты по теме "Влияние неблагоприятных факторов окружающей среды на растения". Обучение людей в области охраны природы должно начинаться в школах. Выявляя влияние антропогенной деятельности человека на растительные организмы, можно формировать экологические знания у учащихся. Была проведена экспериментальная работа

по выявлению влияния антропогенных и абиотических факторов на растительные организмы. Экспериментальная работа проводилась с участием преподавателя-предметника, лаборанта кафедры и студентов. В результате была изучена эффективность структуры экологического образования и воспитания у студентов. В статье были показаны анкетные работы для определения уровня интереса студентов к экологии, ход и результаты экспериментальной работы, проведенной в соответствии с целью темы исследования. Экспериментальная работа студентов оценивалась по специальным критериям, определялось влияние экспериментальной работы на качество знаний. Материалы и результаты работы, наглядные пособия могут быть использованы в учебном процессе, при проведении лабораторных работ, во время педагогической практики.

Ключевые слова: проведение эксперимента, предмет биологии, качество знаний, эксперимент, окружающая среда, экологическое образование.

N.M. Baiseitova, Zh.O.Abidinova, Zh.Sh.Usenbaeva *

Candidate of biological sciences, associate professor, South Kazakhstan State Pedagogical University
Shymkent, Kazakhstan

Master, South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan

Master, South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: usenbaeva.18@mail.ru

INFLUENCE OF EXPERIMENTAL WORKS CONDUCTED WITHIN THE FRAMEWORK OF THE TOPIC “INFLUENCE OF ADVERSE ENVIRONMENTAL FACTORS ON THE PLANT ORGANISM” ON THE QUALITY OF KNOWLEDGE

Abstract

In the technology of teaching biology, only a theoretical education system is not enough. Currently, it has been proven that the combination of theoretical learning with practical learning in the development of the discipline leads to great success. As part of scientific work, the influence of experiments in the study of Biology on the quality of knowledge is studied. In this regard, experiments were conducted with students on the topic "the influence of adverse environmental factors on plants. "The education of people in the field of nature conservation should begin in schools. By identifying the impact of human anthropogenic activity on plant organisms, it is possible to form environmental awareness among students. Experimental work has been done to identify the influence of anthropogenic and abiotic factors on plant organisms. The experimental work was carried out with the participation of a subject teacher, a laboratory assistant of the department and students. As a result, the effectiveness of the structure of environmental education and upbringing among students was studied. The article showed questionnaire cards to determine the level of interest of students in ecology, the course and the results of experimental work carried out in accordance with the purpose of the research topic. The experimental work of students was evaluated according to special criteria, the influence of experimental work on the quality of knowledge was determined. Materials and results of work, visual aids can be used in the educational process, during laboratory work, during pedagogical practice.

Key words: conducting an experiment, subject of biology, quality of Education, experiment, Environment, Environmental Education.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Ж.Ш. Усенбаева

магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет, Шымкент, Қазақстан

E-mail: usenbaeva.18@mail.ru

Zh.Sh.Usenbaeva

Master, South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: usenbaeva.18@mail.ru

Ж.Ш. Усенбаева

магистрант, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Казахстан

E-mail: usenbaeva.18@mail.ru

ӘОЖ 1433

Н.М. Байсеитова*, Х.М. Сартаева

б.ғ.к., доцент, Ө.Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент, Қазақстан

б.ғ.к., доцент, Ө.Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: bayseitova.nurila@mail.ru

ДАМЫТА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ ТӘСІЛДЕРІ

Түйін

Мақалада оқу процесіне дамыта оқыту технологиясын енгізу, оның қолдану ерекшеліктері мен әдістері, мақсаты мен тиімділігі туралы мәліметтер келтірілген. Бұл тақырып қазіргі уақытта педагогика саласында өзекті, өйткені ол әр оқушының жеке мүмкіндіктері мен жас ерекшеліктерін ескере отырып, логикалық ойлауды және даму процесіндегі өзгерістерді жетілдіруді қамтиды. Білім беру жүйесі мен практикасын үнемі жетілдіру қажеттілігі қоғамда болып жатқан әлеуметтік өзгерістерге байланысты. Білім алушыларды оқыту сапасы мен тәрбиелеу деңгейін арттыру мәселелері жалпы білім беретін мекемелердің қазіргі тәжірибесінде басым болып қала береді. Дамыта оқыту технологиясының негізгі мақсаты - білім беретін мекемелерде оқушыларының логикалық ерекшеліктерін дамыту және оларды өз бетінше ізденуге, үйренуге, талдауға және алған білімдерін өмірде қолдануға бағыттау. Білім алушыларға қойылатын ең маңызды әлеуметтік талаптардың бірі - олардың танымдық белсенділігі мен жеке қасиеттері бойынша жұмыс жасау арқылы қол жеткізілетін кәсіби мотивацияларын дамыту, бұл әлеуметтік орта мен еңбек нарығына бейімделу арасындағы қажетті байланыс.

Кіріспе

Дамыта оқыту технологияларын зерттеуді жандандырудың практикалық маңызы бар, яғни оларды мектептегі педагогикалық оқу-тәрбие жүйесіне енгізу арқылы іс жүзінде қолданылатын және қоғамның идеалистік дамуына бағыттауға болады. Бұл тақырыптың практикалық маңыздылығы мен өзекті болуы педагогикалық оқытудың негізі болатын, әрі білім алушылардың болашақта кәсіби дамуына, сондай-ақ өмірдің әлеуметтік және отбасылық салаларында пайдасы тиетін белгілі бір білім, дағдылар мен сол дағдыларды игеруге бағытталғандығына байланысты. Білім алушыларға қойылатын ең маңызды әлеуметтік талаптардың бірі - олардың танымдық белсенділігі мен жеке қасиеттері негізінде жұмыс жасау арқылы қол жеткізілетін кәсіби мотивацияларын дамыту, бұл табысты әлеуметтену мен еңбек нарығына бейімделу арасындағы қажетті байланыс [1].

Оқушылардың педагогикалық дамуы - бұл әлеуметтік-белсенді, бейімделген, гуманистік, салауатты және жоғары интеллектуалды болашақ мамандардың табысты қалыптастыру құралы, олардың қызметі қоғамды қалыптастырудың тар кәсіби және қоғамдық тұтыну нарықтарын дамытуға бағытталады [2].

Зерттеудің мақсаты - дамыта оқытудың заманауи және дәстүрлі технологияларына құрылымдық және жүйелі талдау жүргізу. Қойылған мақсатқа сәйкес келесі міндеттер қойылды:

1. Дамыта оқытудың заманауи технологияларының жіктелуі мен жұмыс принциптерінің негізін қарастыру;
2. Оқытудың дәстүрлі және дамытушылық әдістерінің негізгі жіктеу ерекшеліктерін талдау;
3. Мектеп оқушыларының танымдық белсенділігін дамытудағы дидактикалық ойынның маңыздылығын анықтаңыз;
4. Танымдық қызығушылықты дамытудың негізгі әдістері мен формаларын, сондай-ақ тақырыптық міндеттер мен оларды шешу әдістерін қарастыру.

Кесте 1. Дәстүрлі жүйені жаңғырту бағытында қолданылатын технологиялар топтары

№	Технологиялар топтары	Технологиялардың мазмұны
---	-----------------------	--------------------------

1	Педагогикалық қатынастарды ізгілендіру және демократияландыруға негізделген педагогикалық технологиялар.	Процессуалдық бағдарланған, жеке қарым-қатынастың басымдығы, жеке көзқарас, қатаң демократиялық басқару емес және мазмұнның жарқын гуманистік бағыты бар технологиялар болып табылады.
2	Оқушылардың белсенділігі мен қарқындылығына негізделген педагогикалық технологиялар. Мысалы: ойын технологиялары, проблемалық оқыту, В.Ф. Шаталовтың тірек сигналдарының негізінде оқыту технологиясы, Е.И. Пассовтың коммуникативті оқытуы және т. б.	Ойын технологиялары, проблемалық оқыту, В.Ф.Шаталовтың тірек сигналдарының негізінде оқыту технологиясы, Е.И. Пассовтың коммуникативті оқытуы және т. б.
3	Оқыту процесін ұйымдастыру және басқару тиімділігіне негізделген педагогикалық технологиялар.	Бағдарламаланған оқыту, сараланған оқыту технологиялары (В. В. Фирсов, Н. П. Гузик), оқытуды жеке даралау технологиялары (А. С. Границкая, Инге Унт, В. Д. Шадриков), компьютерлік (ақпараттық) технологиялар.
4	Баланың табиғи даму процестеріне негізделген халықтық педагогика әдістерін қолданатын технологиялар.	А.Кушнир бойынша сауаттылыққа тәрбиелеу, М.Монтессори технологиясы және т. б.

Зерттеу нәтижесі

Жоғары сыныптарда логикалық құрылымды жақсы анықтау үшін оқушылар өз беттерінше мұғалім әңгімесінің жоспарын немесе «мәтіннің минимумы – ақпараттың максимумы» қағидасын ұстанып жазба - жоспар құруы қажет. Жазба -жоспарды қолдана отырып, оқушылар үй тапсырмасын тексеру кезінде тақырыптың мазмұнын ойдағыдай ашады. Жазба жұмысын орындай білу, әңгіме мен жауап жоспарын құра білу, оқулықтағы мәтінге түсініктеме беру, ондағы негізгі ойды табу, ғылыми – көпшілік әдебиеттермен жұмыс жасау, оқушылардың табиғи заңдылықтарды талдау және жалпылау кезінде теориялық және бейнелі – объективті ойлауын қалыптастыруға көмектеседі. Әдебиеттермен жұмыс істеу дағдыларын бекіту үшін оқушыларға әртүрлі тапсырмаларды орындауды ұсынады.

Мысалы, 7-сыныпта «Ішекқуыстылар» тақырыбын оқығанда ішекқуыстылар өкілдерінің тіршілігі мен құрылысын сипаттау. Альбом парақтарында жануардың суретін салу, құрылысын сипаттап жазу. Сыныпта оқушы өз сипаттамасын қайталайды. Жұмыстың бұл түрімен оқушылар материалды талдауға және сипаттауға үйренеді, сонымен қатар ауызша сөйлеу қабілеті дамиды. Осының арқасында студенттер өз ойлары мен пайымдауларын айтудан тартынбайды. Мұғалімдер биология сабақтарында зертханалық әдістерді де қолданады, оның барысында студенттер проблемалық мәселені шешеді және экспериментті өз бетінше орындау және талқылау арқылы жаңа білімнің бір бөлігін алады. Зертханалық жұмысқа дейін олар тек мақсатты біледі, бірақ күтілетін нәтижелерді білмейді. Эксперимент әдіс ретінде мектепте қолданылатын басқа іс-шаралардың арасында әрқашан лайықты жоғары орын алады [2]. Бұл мұғаліммен бірлескен жұмыс кезінде де, жеке жұмыс барысында да оқушылардың практикалық дағдыларын дамытудың нұсқаларының бірі. Табиғатқа экскурсия кезінде мұғалім балалардың жұмысын ұйымдастырады, осылайша

олар жаңа тапсырмалардың бір бөлігін табиғатта бақылау арқылы алады және талқылаулар тапсырманы шешеді. Дамыта оқыту технологияларын іске асыруда осы бағыттарды пайдалану білім алушылармен жұмыста тұрақты нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді, оқушылардың ойлау қызметін және әртүрлі әдістерді: модельдеуді, сараланған тапсырмалардың нұсқаларын, оқу ойындарын, тестілерді, аудио және визуалды материалдарды меңгеруді белсендіреді.

Компьютерлік және ақпараттық-коммуникативтік құралдардан биология курсының барлық бөлімдері бойынша мультимедиялық бағдарламалар (оқыту, тренинг, бақылау) қолданылады. 6-7 сыныптардағы сабақтарда танымдық белсенділікті арттыру үшін жұмбақтар, ребустар, кроссвордтар қолданылады. Осы сыныптардағы биология сабағында өсімдіктерді зерттеу кезінде ойын сәттерін, негізінен сабақтың соңында қолдануға болады. Бұл жаста балалар ойын сабақтарын өте жақсы көреді және ойын арқылы ынталандыру жаңа материалды үйрену кезінде олардың белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Ойын түрінде жалпылама сабақтар өткізіледі, мысалы, «Жапырақ», «Сабақ» және «Гүл» тақырыптарын қайталау кезінде 6-сыныптағы командалар арасындағы жарыстар түрінде.

Сабақта оқушылардың жоғары танымдық белсенділігі сақталуы үшін қажеттісі:

1. Құзыретті және тәуелсіз қазылар алқасы (мұғалім және кеңесші оқушылар). Командадағы тапсырмаларды мұғалім бөлуі керек, әйтпесе әлсіз оқушылар күрделі тапсырмаларды орындауға қызығушылық танытпайды, ал белсенді оқушылар қарапайым тапсырмаларды орындауға қызықпайды.

2. Команданың қызметін және әр оқушыны жеке-жеке бағалаңыз.

3. Барлық балаларды белсенді қызметке тарту керек.

4. Жалпы қарастырылған сабақ бойынша шығармашылық үй тапсырмасын беру. Бұл жағдайда тыныш, көзге түспейтін оқушылар да белсенді оқушылардың фонында өздерін көрсете алады.

Жоғары сыныптарда топтық әдісті қолданған тиімді. Мұғалім сыныпты 3-4 адамнан тұратын топтарға бөледі. Әр топ өз тапсырмасын алады және оны орындайды. Сабақтың соңында тақырыптар бойынша семинарлар мен тақырыптық сынақтар өткізіледі. Теориялық ойлаудың пайда болуы мен дамуы осы жүйені практикада қолдану барысында алынған дамытушы әдістемемен оқытудың алғашқы және маңызды нәтижелерінің бірі болып табылады.

Дамытушы оқыту әдістемесі даму заңдылықтарын ескереді және қолданады, жеке тұлғаның деңгейі мен ерекшеліктеріне бейімделеді. Педагогикалық процестің тұтастығының өзегі тәрбиенің жетекші бағыттары болып табылады: азаматтық, рухани және адамгершілік. Олар тәрбие іс-әрекетінің басқа да нақты түрлерін өзара әрекеттесудің және баланың жеке басына әсер етудің бірыңғай ағымына біріктіреді [3]. Тәрбиенің әр түрінде тек тікелей емес, сонымен қатар психикалық, моральдық, эстетикалық, патриоттық, дене шынықтыру және педагогикалық қызметтің басқа бағыттарының жанама міндеттері шешіледі. Балалар өмірі мен іс-әрекетін біртұтас ұйымдастырудың жалпы атмосферасы мектеп оқушыларында ұжымшылдық, патриотизм, гуманистік мұраттарға деген ұмтылыс, әлеуметтік белсенділік, сөз бен істің бірлігі, сыйластық пен талапшылдық, бастамашылық пен тәртіп сияқты жеке қасиеттерді қалыптастырады. Ұжым арқылы оқушылар қоғамдық қатынастар жүйесіне қосылады. Білім беру міндеттері оқушыларға ғылым негіздерін, сондай-ақ зияткерлік еңбек дағдылары мен әдістерін, компьютерлік техниканы меңгеруді беру болып табылады[4,5]. Тәрбиелік міндеттерге оқушылардың дүниетанымын ғылыми білім негізінде қалыптастыру, табиғаттың даму заңдылықтарына, қоғамға деген көзқарастар, өз сенімдерін қорғай білу жатады. Олар оқушылардың оқу іс-әрекеті процесінде еңбекқорлықты, ерік-жігерді, табандылықты, мақсатқа ұмтылуды, саналы тәртіпті, істі соңына дейін жеткізе білуді, адалдықты, өзіне, тәуелсіздік пен жауапкершілікке қатысты сыншылдықты дамытуды көздейді. Дамытушылық міндеттер балаларда психикалық процестерді (сезім, қабылдау, ұсыну, ойлау, қиял, ерік, сөйлеу), ойлаудың теориялық–логикалық және бейнелі–көркемдік түрлерін, кез-келген мәселелерді

шешуге шығармашылық көзқарасты қалыптастыруды талап етеді. Шынайы ерікті жадтың пайда болуы мен қарқынды дамуы бастауыш мектеп жасының соңына дейін айқын көрінетін дамыта оқытудың нақты нәтижелерінің бірі болып табылады [6]. Дамыта оқыту процесінде қарқынды дамып келе жатқан теориялық ойлау нақты жағдайды түсіну, объективті жағдайлар мен олардың мүмкіндіктерін ескеру, өз қызметі мен оның нәтижелерін сыни бағалау негізінде мақсаттарды, құралдар мен оларға жету жолдарын ақылға қонымды таңдауды қамтамасыз ете алатын интеллекттің сенімді негізіне айналады. Оқудың бірінші жартысында нақты анықталған интеллектуалды даму векторы мектеп жасындағы және дамыта оқытудың негізгі нәтижелерінің бірі ретінде қарастырылады [7].

Эксперимент жүргізуге мектептің 8-сынып оқушылары эксперименттік топ және бақылау тобы болып іріктелді. Сабақтарда мектеп оқушыларынан ойлау, түсіну, талдау жасауға және оларда өз іс-әрекетіне шығармашылықпен қарау ниетін дамытылады. Ол үшін, оқушыларға арналған сабақтың мақсатын қоя отырып, оқушылар сабақ бойы не істеу керектігін көруі үшін негізгі сөздерді, ойын сәттерін, шығармашылық тапсырмаларды, проблемалық тапсырмаларды, жағдайларды таңдау керек.

Сабақ барысында оқушыларға әр түрлі әдістер мен формаларды пайдалана отырып, оларды ойлауға, талдауға, өз бетінше қорытынды жасауға мәжбүрлеймін, бұл ретте зерттеу белсенділігін ынталандырамын, білімділікті жетілдіру үшін, танымдық мәселелер мен міндеттерді өз бетінше табу және қою үшін жағдай жасалды.

Ол үшін белсенді оқушылар таңдалады, қалған оқушылар ынталанады. 8-сыныпта "Адам және оның денсаулығы" бөлімін оқып-үйренгенде, мәселені шешуді ұсынамын. Мысалы: екі адам бір жерде ұзақ тұра алатындарын шешті. Осы дауда жеңіс немесе жеңіліс қаңқаның қандай жеке ерекшеліктеріне байланысты болуы мүмкін? Мұндай эксперименттерді дербес жүргізу мүмкін бе? Сіз қалай ойлайсыз? Жауапты өзіңіз түсіндіріңіз (адамның жеке ерекшеліктері: салмағы, физикалық дамуы, мишық, тік жүрумен байланысты қаңқаның ерекшеліктері).

Оқушылардың барлық жауаптарын тыңдау қажет, өйткені әр оқушының өз пікірі бар. Ойлау қызметіне итермелейтін білім құрылымға сәйкес ұйымдастырылған болуы тиіс, қажетті және жеткілікті проблемалар болуы тиіс. Сондықтан оқушылардың түрлі танымдық тапсырмаларды, соның ішінде проблемалық тапсырмаларды орындауы ойлауды табысты қалыптастыру жолымен болып табылады.

Егер оқушылар шешімді неғұрлым тиімді іздеуі қажет болса, дамыта оқыту әдісі бойынша топтық жұмыс нысанын қолданған тиімді. Бір топқа бірдей ойлау деңгейі бар оқушыларды жинаймын. Егер проблеманың әртүрлі аспектілерін талқылау қажет болса, көп жоспарлы шешімдер, онда топ әртүрлі ойлау құрылымдарымен құрылады.

Сабақтың тақырыбы: «Иммунитет», 8 сынып.

Кейбір отбасы мүшелері жиі ауыруы мүмкін, ал басқалары бір пәтерде тұрса да сирек кездеседі. Неге? (шамамен жауап: иммунитет нашар дамыған).

- Сабақтың мақсаты қандай? (біздің сабақтың мақсаты: неге бір адамдарда жақсы иммунитет, ал басқаларында жаман).

- Ағзаны қорғауға қандай қан жасушалары қатысады? (шамамен жауап: лейкоциттердің көмегімен).

- Сондай-ақ, ағза бөтен денелерден не арқылы қорғала алады? (шамамен жауап: антител).

- Денедің антиденелер қалай пайда болады? (жауап: ағзаға сойылған немесе қатты әлсіреген ауру қоздырғыштарын, вакциналарды, егулерді енгізу нәтижесінде).

- Адам ауырады және оның денесі антиденелерді өз бетінше шығара алмайды. Оған қалай көмектесуге болады? (жауап: ол дайын антиденелерді, сарысулар түрінде енгізеді).

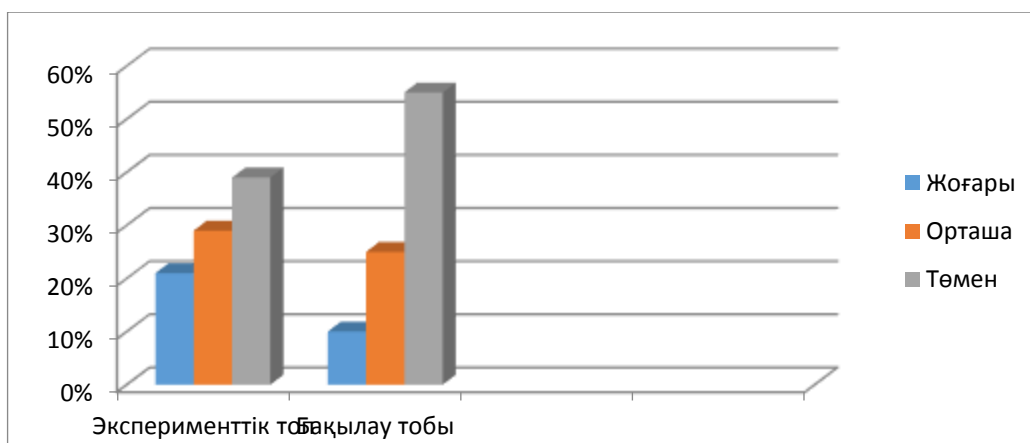
- Қорытынды қандай жасай аласыз?

Осылайша, антиденелер мен сарысуы иммунитетті нығайтады және антиденелері бар отбасы мүшелері сирек ауырады.

Кесте 2 - Биология пәнінен білім мазмұнын пәнаралық байланыс арқылы беру, алғашқы көрсеткіш

№	Эксперименттік топ	Бақылау тобы
Жоғары	21%	10%
Орташа	29,7%	25%
Төмен	39,3%	55%

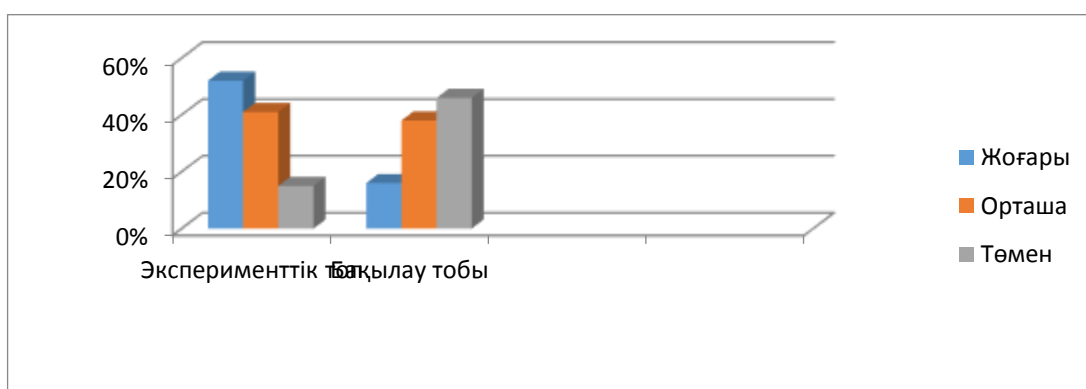
Диаграмма 1 - Биология пәнінен білім мазмұнын пәнаралық байланыс арқылы беру, алғашқы көрсеткіш

Кесте 3 - Тақырыптағы логикалық байланысты анықтау, соңғы көрсеткіш

№	Эксперименттік топ	Бақылау тобы
Жоғары	52%	16%
Орташа	41%	38%
Төмен	15%	46%

Диаграмма 2 - Тақырыптағы логикалық байланысты анықтау, соңғы көрсеткіш

Қорытынды

Оқушылардың танымдық қызметін ынталандыра отырып және оқытудың барлық кезеңдерінде білім алу қажеттілігін арттыра отырып, биологияға танымдық қызығушылықты дамытуға пәнаралық байланыс арқылы қол жеткізуге болады;

- білім беруде барлық күшті және әлсіз оқушыларды дамыту бойынша белсенді жұмыс істеу керек және тақырып бойынша логикалық сұрақтарға жауап дайындау қажет;

- оқу үрдісінде дамыта оқыту әдістерін қолдану биология курсы бойынша оқушылардың танымдық қызығушылығын дамытуға, білімдерін тереңдетуге болады.

Эксперименттің нәтижесі жоғарыдағы кестеде және диаграммада көрініс тапқандай эксперименттік топтарда белсенділіктің қалыптасу деңгейі төмен оқушылардың саны 39,3%-дан 15%-ға кемісе, орташа деңгейдегі оқушылар саны 29,7%-дан 41%-ға өссе, жоғары деңгейге көтерілген оқушылардың саны 21%-дан 52%-ға артқанын көрсетті.

Дамыта оқыту технологиясының ерекшелігі – ол мұғалімдер мен оқушылардың бірлескен іс-әрекеттерінде қалыптасады. Жұмыс жүргізу әдістері мен тәсілдері тікелей сабақта пайда болады, оқушылар өзара әрекеттесудің белгілі бір түрлерін тандай алады. Мұның бәрі дамыта оқыту технологиясын көп функциялы етеді. Қазіргі проблемаларға қарамастан, дамыта оқыту жүйесі өзекті және перспективалы. Қазіргі кезде әлемнің көптеген елдерінде мектептер осы жүйені игеруге кірісті. Дамыта оқытудың түбегейлі жаңа жүйесін құрудың отандық педагогикасы мен психологиясының жетістіктері ХХІ - ғасырдың шындығына жауап беретін ұлттық білім беру жүйелерінің қалыптасуына ықпал етеді деп сенуге болады. Жаңа ғасыр жаңа тұлғаны талап етеді, ол еркін, интеллектуалды дамыған, өздігінен шешім қабылдауға қабілетті. Біз осындай тұлғаны дамыта оқыту жүйесін қолдана отырып қалыптастыра аласыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - Москва, Изд.:«Академия», 2011. - С. 96-98.
2. В.С. Кукушин. Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей. - Москва: ИКЦ «МарТ», 2004. - С. 33-36.
3. Репкин В.В., Н. В. Репкина. Развивающее обучение: теория и практика. - Томск, Изд.: «Пеленг», 2009. - С.113-115.
4. Репкина Н.В. Что такое развивающее обучение? - Томск: Изд.:«Пеленг», 2010. - С. 36-39.
5. Сальникова Т.П. Педагогические технологии. -Москва, Изд.: «ТЦ Сфера», 2012. - С. 57-60.
6. Селевко Г.К. Технологии развивающего обучения. – Москва: Изд.«Народное образование», 2009. - С. 154-155.
7. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - Москва: Изд. «Народное образование», 2013. –С. 256 -259.

Н.М. Байсеитова*, Х.М. Сартаева

Кандидат биологических наук, доцент, Южно-Казахстанский педагогический университет им. Узекали Жанибекова, Шымкент, Казахстан

Кандидат биологических наук, доцент, Южно-Казахстанский педагогический университет им. Узекали Жанибекова, Шымкент, Казахстан

***Автор для корреспонденции:** bayseitova.nurila@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ И СПОСОБЫ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В статье представлены сведения о внедрении в учебный процесс технологии развивающего обучения, особенностях и методах ее применения, цели и эффективности. Данная тема актуальна в настоящее время в области педагогики, так как включает в себя совершенствование логического мышления и изменений в процессе развития с учетом индивидуальных возможностей и возрастных особенностей каждого учащегося. Необходимость постоянного совершенствования системы и практики образования обусловлена социальными изменениями, происходящими в обществе. Вопросы повышения качества обучения и уровня воспитания обучающихся остаются приоритетными в современной практике общеобразовательных учреждений. Основная цель

технологии развивающего обучения - развитие логических особенностей учащихся в образовательных учреждениях и ориентирование их на самостоятельный поиск, изучение, анализ и применение полученных знаний в жизни. Одним из наиболее важных социальных требований к учащимся является развитие их профессиональной мотивации, которая достигается за счет работы над когнитивной активностью и личностными качествами, которые являются необходимой связью между социальной средой и адаптацией к рынку труда.

Ключевые слова: технология развивающего обучения, логическое мышление, дифференциация, дидактическая составляющая, познавательная деятельность.

N.M.Baiseitova*, Kh.M. Sartaeva

Candidate of biological sciences, Ozbekali Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University,
Shymkent, Kazakhstan

Candidate of biological sciences, Ozbekali Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University,
Shymkent, Kazakhstan

***Corresponding author: bayseitova.nurila@mail.ru**

FEATURES OF DEVELOPMENTAL LEARNING TECHNOLOGY AND WAYS OF ITS APPLICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract

The article provides information on the introduction of developmental learning technology into the educational process, the features and methods of its application, goals and effectiveness. This topic is currently relevant in the field of pedagogy, as it includes the improvement of logical thinking and changes in the development process, taking into account the individual capabilities and age characteristics of each student. The need for continuous improvement of the education system and practice is due to the social changes taking place in society. The issues of improving the quality of education and the level of education of students remain a priority in the modern practice of educational institutions. The main purpose of the technology of developmental learning is to develop the logical characteristics of students in educational institutions and orient them towards independent search, study, analysis and application of acquired knowledge in life. One of the most important social requirements for students is the development of their professional motivation, which is achieved through work on cognitive activity and personal qualities, which are a necessary link between the social environment and adaptation to the labor market.

Key words: technology of developing learning, logical thinking, differentiation, didactic component, cognitive activity.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Н.М. Байсеитова*

б.ғ.к., доцент

E-mail: bayseitova.nurila@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

N.M.Baiseitova*

Candidate of biological sciences

E-mail: bayseitova.nurila@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Н.М. Байсеитова*

Кандидат биологических наук, доцент,

E-mail: bayseitova.nurila@mail.ru

УДК 004.588

К.Е.Нургожаева*, Ж.Р. Умарова, П.А. Кожабекова

магистрант, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

PhD, доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: nurgozhayevacamilla@gmail.com

ОБЗОР СМЕШАННОГО ФОРМАТА ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В современном мире, где технологии уже являются огромной частью нашей жизни мы все чаще начинаем их внедрять в образование. После пандемии COVID-19 школьники и студенты всего Казахстана были принудительно отправлены на онлайн обучение. Для многих это стало настоящим испытанием. Но в некоторых университетах ввели смешанное обучение - это гибридное обучение который включает в себя онлайн-технологии и обычные традиционные. Этот подход позволяет объединить две самые лучшие практики мира, создавая синтез между ними. В данной статье автор рассматривает смешанное обучение как новый современный инструмент для эффективного обучения. Рассмотрены главные плюсы и недостатки смешанного обучения, как лучше поддерживать интерес обучения у студентов и как повысить эффективность обучения. Также рассмотрены недостатки обучения такого формата которые представляют собой проблемы, с которыми столкнулись казахстанцы. Теоретическая часть посвящена обзору существующих исследований по данной теме, а в экспериментальной части результаты проведенного исследования в котором оценены академические достижения между двумя группами, которые обучались по традиционной системе и смешанной.

Ключевые слова: смешанное обучение, онлайн обучение, традиционное обучение, персонализация.

Введение

Совсем недавно казахстанцы столкнулись с новым явлением в учебных заведениях. Из-за COVID-19 все перешли на дистанционное обучение, т.к. по всей стране ввели карантин. Как только ситуация в стране начала улучшаться, пошли послабления, и во многих школах и высших учебных заведениях ввели смешанный (гибридный) формат обучения. Он представляет собой модель, сочетающую очное и онлайн обучение. В последнее время СФ набирает огромную популярность, благодаря своему потенциалу в улучшении качества и адаптации под нужды учеников, давая персонализированное образование. Несмотря на то, что исторически традиционное обучение в классах доминировало, с появлением интернета и технологий, онлайн обучение стало получать все большую популярность благодаря своей гибкости. Основная цель смешанного обучения является создание максимально эффективной среды для студентов, чтобы каждый мог учиться в своем темпе. Также облегчать нагрузку преподавателям, чтобы они могли адаптировать методы и курсы. Однако существуют и трудности с вызовами связанные с такой моделью обучения. Начиная от технических проблем, заканчивая его внедрению и улучшении.

Теоретическая часть

Плюсы

Из главных преимуществ смешанного обучения можно выделить во первых это его гибкость. Студенты сами могут выбирать когда им учиться [1]. Это несомненный плюс для студентов, которые работают или имеют семьи. Онлайн-курсы и материалы доступны всегда, каждый учится в удобном для него темпе. Студенты сами составляют удобное под себя расписание. Также очень удобно готовиться к экзаменам.

Во вторых это персонализация. Ключевой плюс для преподавателей настраивать и создавать учебные программы для разных студентов. Например в университете Сулейман

Демиреля один курс CSS210 ИКТ поделится на более опытных студентов и менее. В связи с уровнем у нас были разные задания и экзамены. Для более опытных студентов это было очень увлекательно, проходить тот же курс что и мы, но углубленно.

В третьих не стоит забывать насколько разнообразны технологии. Когда к традиционному формату добавляется онлайн формат, то это означает доступ современных ресурсов. Такие как видео лекции, интерактивные упражнения, электронные книги [2]. Это поможет студентам расширить кругозор и улучшить креативное мышление, делая процесс обучения более интересным и запоминающимся.

В четвертых это развитие цифровых навыков. Сейчас, в современном мире цифровые навыки становятся уже обязательной нормой среди населения. Смешанное обучение позволяет улучшить их, так как студенты постоянно используют свои компьютеры, различные онлайн сервисы для выполнения своих домашних заданий, для общения с преподавателями и однокурсниками [3].

Минусы

Как мы все помним, как только казахстанцы перешли на онлайн обучение они столкнулись с рядом проблем. Самый запоминающийся это были технические трудности. Какая то часть студентов не могли присутствовать на уроке по причинам начиная от отсутствия гаджетов до плохого интернет соединения. Это безусловно привело к негативному опыту.

Не стоит забывать о самодисциплине. Онлайн обучение требует постоянного самоконтроля. Студенты должны быть мотивированы сидеть и самообучаться, планировать свои задания и активно участвовать в онлайн дискуссиях [4].

Проблема с взаимодействием между студентами и преподавателем. Активное обсуждение способствует к улучшенному освоению материала. Но к сожалению в онлайн среде бывает сложно дискутировать, изоляция приводит к снижению вовлеченности в процесс [5].

Проблема оценивания. Оценка знаний в онлайн формате, как и в обычном безусловно сложная [6]. Но для предотвращения академической нечестности все еще требуются надежные методы [7].

Экспериментальная часть

Для оценки эффективности смешанного обучения было проведено исследование на базе ЮКУ им. М.Ауэзова. В исследовании участвовало 58 человек, которые были разделены на две группы: традиционное обучение и смешанное.

Целью исследования было сравнить академические достижения обеих групп, а также оценить их удовлетворенность учебным процессом

Методы

Анкетирование: Перед началом исследования студентам обеих групп были предоставлены специальные анкеты, в которых было их ожидание от курса и их уровень мотивации

Тестирование знаний: В начале и в конце исследования студенты прошли тесты, разработанные для оценки их знаний по предмету. Эти тесты включали вопросы различного уровня сложности, чтобы всесторонне оценить уровень усвоения материала.

Результаты

Результаты исследования показали, что студенты из экспериментальной группы (смешанное обучение) продемонстрировали более высокие результаты по сравнению с контрольной группой (традиционное обучение). Рисунок 1.

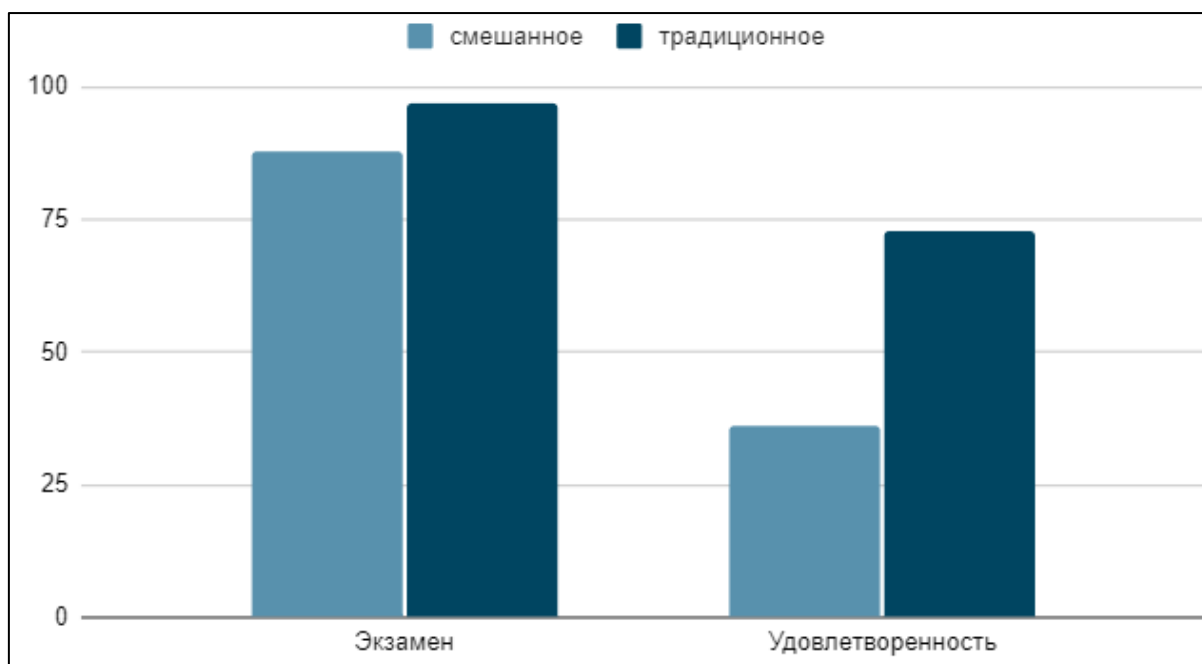

Рисунок 1. Результаты эксперимента

1. **Результаты тестирования:** В конце курса студенты из экспериментальной группы в среднем набрали [88]% по итоговому тесту, что на [10]% выше, чем результаты студентов из контрольной группы. Это свидетельствует о лучшем усвоении учебного материала при использовании смешанного подхода.
2. **Удовлетворенность студентов:** Анкетирование показало, что [97]% студентов из экспериментальной группы выразили высокую удовлетворенность учебным процессом, отметив гибкость, доступность и разнообразие учебных материалов. В контрольной группе данный показатель составил [73]%.

Заключение

Смешанное обучение все еще является более предпочитаемым вариантом обучения среди студентов по ряду причин. В ходе исследования были выявлены как и плюсы такого формата так и минусы. Результаты эксперимента подтверждают эффективность гибридного обучения, так как студенты из этой группы усвоили курс лучше чем группа, которые занимались только традиционным путем. Смешанное обучение безусловно будет только расти в популярности, и будет улучшаться. Дальнейшие исследования и эксперименты помогут определить оптимальные стратегии для максимальной полезности от данного формата.

Список литературы

1. Боулер Д. Безграничный разум. ООО «Манн, Иванов и Фербер», 2020. — 260 с.
2. Остерман К.Ф., Кессинджер Т.А. Смешанное обучение: лучшие практики планирования, проектирования и реализации // Международный журнал образовательных технологий в высшем образовании, 2019. — Т. 16, № 1. — С. 2-15.
3. Табаку Э. Качество услуг в сфере высшего образования: анализ и сравнение государственных и негосударственных учреждений // На 5-й Международной конференции по проблемам современного маркетинга ICCMI, Салоники, 2019. — С. 525.
4. МакЭндрю К. Укрощение инноваций: как онлайн-магистратура вернула университету инициативу в трансформации // Вопросы образования. 2019, № 4. С. 60–80.
5. Кларк Р.Э., Майер Р.Э. Электронное обучение и использование мультимедиа. СПб.: Питер, 2020, 560 с.

6. Гудвин Б., Миллер К. Инициативы и инновации в образовании. М.: Просвещение, 2019, 304 с.
7. Петров И.В. Развитие электронных образовательных ресурсов: теоретические и методические основы. М.: Академия, 2021, 432 с.

К.Е.Нургожаева*, Ж.Р. Умарова, П.А. Кожобекова

магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

PhD, қауымдастырылған профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

қауымдастырылған профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

***Корреспондент авторы:** nurgozhayevacamilla@gmail.com

АРАЛАС ОҚЫТУ ФОРМАТЫНА ШОЛУ

Түйін

Технология өміріміздің үлкен бөлігіне айналған заманауи әлемде біз оны білімге көбірек енгізе бастаймыз. COVID-19 індетінен кейін бүкіл Қазақстан бойынша оқушылар мен студенттер онлайн білім беруге мәжбүрлі түрде жіберілді. Көпшілік үшін бұл нағыз сынаққа айналды. Бірақ кейбір университеттер аралас оқытуды енгізді - бұл онлайн технологиялар мен дәстүрлі дәстүрлі технологияларды қамтитын гибридті оқыту. Бұл тәсіл әлемдегі ең жақсы екі тәжірибені біріктіріп, олардың арасында синтез жасауға мүмкіндік береді. Бұл мақалада автор аралас оқытуды тиімді оқытудың жаңа заманауи құралы ретінде қарастырады. Аралас оқытудың негізгі артықшылықтары мен кемшіліктері, оқушылардың оқуға деген қызығушылығын қалай жақсырақ сақтау және оқытудың тиімділігін арттыру жолдары қарастырылады. Қазақстандықтардың алдында тұрған проблемаларды білдіретін бұл форматтағы оқытудың кемшіліктері де қарастырылған. Теориялық бөлім осы тақырып бойынша бар зерттеулерге шолу жасауға арналған, ал эксперименттік бөлім дәстүрлі жүйеде және аралас жүйеде оқытылған екі топтың оқу жетістіктері бағаланған зерттеу нәтижелері болып табылады.

Кілттік сөздер: аралас білім беру, онлайн білім беру, дәстүрлі білім беру, даралау.

K.E. Nurgozhaeva, Zh.R. Umarova, P.A. Kozhabekova

Master, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

PhD, associate professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Associate professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

***Corresponding author:** nurgozhayevacamilla@gmail.com

OVERVIEW OF THE MIXED LEARNING FORMAT

Abstract

In the modern world, where technology is already a huge part of our lives, we are increasingly beginning to introduce it into education. After the COVID-19 pandemic, schoolchildren and students throughout Kazakhstan were forcibly sent to online education. For many this became a real challenge. But some universities have introduced blended learning - this is hybrid learning that includes online technologies and conventional traditional ones. This approach allows you to combine two of the best practices in the world, creating a synthesis between them. In this article, the author examines blended learning as a new modern tool for effective learning. The main advantages and disadvantages of blended learning are considered, how to better maintain the interest of students in learning and how to increase the effectiveness of learning. The disadvantages of training in this format, which represent the problems faced by Kazakhstanis, are also considered. The theoretical part is devoted to a review of existing research on this topic, and the experimental part is the results of a study in which academic achievements were assessed between two groups that were trained in the traditional system and the mixed one.

Keywords: blended learning, online learning, traditional learning, personalization.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

К.Е.Нургожаева

магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
+77010243163, nurgozhayevacamilla@gmail.com

Information about the author responsible for contacts:

K.E. Nurgozhaeva

Master, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
+77010243163, nurgozhayevacamilla@gmail.com

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

К.Е.Нургожаева

магистрант, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
+77010243163, nurgozhayevacamilla@gmail.com

ӘОЖ: 37:94(574)

Э.О. Орынтаева*

магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: ms.El77@mail.ru

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗДЕР: ЗЕРТТЕУДІҢ ЖОСПАРЛАНҒАН НӘТИЖЕЛЕРІН ЖОБАЛАУ

Түйін

Жұмыстың мақсаты – білім берудегі тарихи дереккөздермен жұмыс істеу қабілетін қалыптастырумен зерттеуді жобалаудағы іс-әрекеттерінің жүйесін негіздеуге ғылыми сараптама жауса болып табылады. Зерттеуде тарихи дереккөздермен жұмыс жасауды оқытуды жүйелі-белсенділік тәсілін қоладан отырып, дереккөздердің тарихи құрылымы мен логикасын ашатын педагогикалық және әдістемелік зерттеулердің қорытындылары ғылыми пайымдаған. Зерттеудің негізгі бөлімінде тарихи дереккөздермен жұмыс істеу қабілеті «оқу» компоненті ретінде түсіндіріледі. Яғни «тарихи таным» студенттердің заманауи әдістеме элементтерін белсенді және саналы қолдануымен сипатталатын оқу танымдық іс-әрекеті ғана емес ол сонымен бірге ғылыми тарихи таным мектебі екендігі ғылыми сарапталған. Мақалада білім алушылардың тарихи дереккөздермен жұмыс істеу қабілетінің дамуы анықталған дереккөздермен (оқушылардың танымдық, «оқу» – «түсініктеме» – «түсіндіру» логикасындағы дереккөздерді талдау әдістері; оқушылардың тарихи-танымдық іс-әрекетінің объектілері ретінде тарихи дереккөздердің шеңбері мен санын кеңейту, негізінде зерттелетін тарихи материалдың күрделенуі нәтижелерінің тұжырымдары ұсынылған.

Кілттік сөздер: дереккөздер, дүниетаным, тұжырымдама, теория, ақпарат, әмбебап, бағалау, позиция, инновация, модельдер.

Кіріспе

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында ЮНЕСКО қамқорлығымен жаңа ғасыр үшін білім берудегі тәсілдер мен практикалық шараларды жаңартуға бағытталған бірқатар құжаттар әзірленді.

Онда: XXI ғасырда білім беру бағыттарын қабілетті бар азаматтарды тәрбиелеуге қоғамда туындайтын проблемаларды сыни тұрғыдан ойлау, талдау, іздестіруді жүзеге асыру, мәселелерді шешу, өзіндік жауапкершілік пен әлеуметтік жауапкершілік нақтыланған.

Бұл құжатта арнайы ұлттық білім беру жүйелеріндегі «жаңа тану, растау тұрғысынан көзқарас және оқу нәтижелерін бағалау» қағидаларына баса назар аударылған. Жаңа білім беру басымдықтары тұжырымдамаларын әзірлеумен қатар білім алушылардың қол жеткізуі мүмкіндіктерімен нәтижелерге бағдарланған оқыту процесін анықтау болып табылады [1].

Көптеген елдердің педагогтары құзыреттер тізбесін жасаумен (базалық дағдыларды, негізгі іскерліктер), XXI ғ. өзін-өзі табыстылығын іске асыру және әлемдегі өмірге бейімділігін қалыптастыру бағытын ұстанды.

Бұл ретте Қазақстан Республикасында қабылданған тәсілдерді нақтылау, жаңа шешімдерді қабылдай отырып, мектепте оқытудың сатыларына және жекелеген оқу пәндеріне, оның ішінде тарих пәндеріне қатысты жалпы тұжырымдамалар әзірленді.

Біздің зерттеу нысанымыз тарихи көздерді зерттеу тәсілдері болса, ол дереккөзді «сыртқы» және «ішкі» талдау тәсілдерінен тұратындығын ғылыми пайымдау болып табылады.

Біріншіден, білім алушылар үшін маңызды дереккөздер туралы мәліметтерді алуы туралы оның мазмұнын түсіну және өткенді зерделеу кезінде дұрыс пайдалану.

- Мәтіндегі тарихи дереккөздің мазмұнын зерттеу және түсіндіру белгілі бір зерттеу проблемасын («ішкі» талдау), білім алушыларға «оқу» алғашқы танысу) негізгі зерттеу рәсімдерін дәйекті жүзеге асыруы мазмұны бар, бейтаныс сөздердің мағынасын анықтау,

көзден алу нақты тарихи фактілер мен «жасырын» (айқын емес) тарихи ақпаратты, тарихи ақпаратты бір таңбалы жүйеден екіншісіне ауыстыру, бастапқы ақпарат көзін жүйелеу);

- «түсініктеме беру» (фактілерді жазу) болған дәуірдің оқиғалық және дүниетанымдық мәтіндегі дереккөз және оның авторының жеке өмірбаянын, оның типтік-түрлік тиесілілігі көзінің мазмұнына және құрылымына әсерін анықтау; шынайылық дәрежесін бағалау қамтылған тарихи ақпаратты деректерде), «түсіндіру» (тарихи шындықты қайта құру, сипаттамасы және түсініктемесі).

Тарихи дереккөздермен жұмыс істеудің қалыптасқан мектептегі тәжірибесін ескере отырып, оқытудың аталған кезеңдерінің әрқайсысы жаңа көздер ретінде де түсінілуі мүмкін тарихи дереккөздермен жұмыс істей білудің даму кезеңі.

Екіншіден, танымдық шеңберді кеңейту және оқушылардың тарихи-танымдық қызметінің объектілері болып табылатын тарихи дереккөздердің саны.

- Өзгертулер, әртүрлі тарихи дәуірлерде орын алған және адамның даму эволюциясына әсер еткен тарихи дереккөздер. Бұл ретте, біздің дәуірімізде зерттеліп жатқан тарихи оқиғалар. Бізге қолжетімді дереккөздердің саны аз.

Сондықтан әр түрлі кезеңдерді зерттеу кезінде әр түрлі дереккөздермен жұмыс істеуді үйрену тәсілдері (жазбаша, заттай, көрнекі, ауызша) қолданылады.

Әдістемелік негізде зерттеулер келесі тәсілдерді ұсынды: тарихнамалық, педагогикалық тұжырымдамаларды негіздеу мен іске асыруда дәйектілік пен ілгерілеуді анықтауды көздейтін; шешімдегі жалпы тенденциялар мен өзіндік ерекшеліктерді анықтауға көмектесетін компаративті қарастырылатын мәселелер; теориялық және қолданбалы әзірлемелердің байланысын, арақатынасын ашатын жүйелі олардағы әмбебап және пәндік компоненттер және т.б.; білім алушылардың жетістіктерін қарастыратын тұлғаға бағытталған "білім" — "әрекет" — "қатынас" санаттарының бірлігінде оқыту (бағалау, позиция).

Қазақстан тарихының әр түрлі дереккөздері XX-XXI ғ.ғ. Білім алушыларға әртүрлі типтер мен түрлердің дереккөздерін талдау тәжірибесін дәйекті түрде арттыруға мүмкіндік беретін салыстырмалы талдаулар жүргізуді талап етеді.

Үшіншіден, білім алушының танымдық Тәуелсіздік дәрежесінің артуы, демек, игеру деңгейі олардың тарихи дерек көздерімен тарихи-танымдық қызмет тәжірибесі бар.

- Әр түрлі тәсілдері бар оқу мақсаттарының иерархиясын құруға және пәндерді оқытудың жоспарланған нәтижелерін, анықтаманың әртүрлі нұсқаларын, дағдылар мен оқу пәндік құзыреттіліктерді меңгеру деңгейлері.

Ресейлік ғалымдардың М. В. Клариннің "Оқытудың инновациялық модельдері: зерттеу" монографиясында, дерек көздерін талдау дағдыларын игерудің үш деңгейіне тоқталған. Олар;

- репродуктивті, ресми-іс-әрекетті игеру оның сыртқы формасының жақтары, формальды үлгіні көшіру;

- өнімді, пән іс-әрекеттің негізгі алгоритмін игеру, оның модельдік көрінісі, қызмет барысында осы алгоритмді өз бетінше орындау;

- шығармашылық, функционалды-қызмет әдісін еркін пайдалану, соның ішінде оның өзгеретін жағдайларға бейімделуі, бірнеше әрекеттерді үйлестіру және т.б. [2].

Тарихи дереккөздермен жұмыс істеу дағдыларын игерудің әр деңгейі танымдық міндеттердің белгілі бір түріне сәйкес келеді, оларды орындау әр оқушының оқу жетістіктерін бағалауға және мониторингке негіз болады.

Төртіншіден, өз бетінше талдау негізінде білім алушылар зерттейтін тарихи материалдың дереккөздерінің күрделенуі.

- Аймақтық мониторинг негізгі мектеп оқушыларының неғұрлым табысты меңгеретінін көрсетеді.

- Саяси тарих оқиғалары туралы мәліметтер, мәдениет пен қоғамдық ойдың даму: тарихы емес, оқиға тарихы, процестердің тарихы.

Көпқырлы тарихи ақпарат әлемінде адасып қалмас үшін, тарихи кеңістікте өзіңіздің жеке ұстанымызды қалыптастырыңыз және өткен оқиғаларға қатысты өз ұстанымын әзірлеу бүгінгі таңда қазіргі адам үшін зерттеу позициясына айналуы және сыни тұрғыдан ойлауды үйрену өте маңызды. Тарихи ақпараттың әртүрлі көздерін талдаудың қарапайым әдістерін меңгеру, тарихшы ғалымдардың "тарихты қалай жазатыны" және өткен туралы білімдер туралы алғашқы түсініктерді игеру қазіргі тарих ғылымының ережелері мен нормаларына сәйкес, тарихи білімнің басқа түрлерінен, ең алдымен, тарихи мифтер мен ашық бұрмаланулардан ерекшеленеді.

Білім алушылардың тарихи-танымдық іс-әрекетін модельдей отырып, біз тарихи білімді әлеуметтік тәжірибенің бір бөлігі ретінде түсінуден бастаймыз. Ұрпақтан ұрпаққа біртұтас түрде берілетін сіздің біліміңіз, қызмет тәсілдеріңіз және құндылық қатынастарыңыз. Сондықтан оқу тарихи танымның әдіс-намалық компонентіне мыналар жатады. Олар:

- Қазіргі тарихи танымның тұжырымдамалық-дүниетанымдық негіздері туралы және қазіргі тарихи зерттеудің әдістемелік негіздері туралы тарихи-әдістемелік білім;

- оқу тарихи-танымдық іс-әрекеттің кешенді әдістері ғылыми тарихи таным құралы рөлін атқаратын тарихи дереккөздер мен тарихнамалық материалдар;

- тарихи танымға және оның нәтижелеріне құндылық қатынасы [3].

Тарихи-танымдық қызметті сәтті жүзеге асыру, бір жағынан, білім алушының оның үрдістерін түсінуі мен қабылдауын қамтиды нормалар, екінші жағынан, тарихи танымның кезеңдерін, оның құралдарын, әдістері мен рәсімдерін білу. Сондықтан білім алушылардың тарихи білім субъектілері ретіндегі тарихи-әдістемелік білімін білдіреді және мотивациялық білімнің қалыптасуын функционалды түрде қамтамасыз етеді.

Тарихи таным теориясы саласындағы мамандардың зерттеулеріне сүйене отырып (Л. П. Репина, Д. Тоша, а. Про, О. М. Медушевская, О. Ф. Русакова және басқалар) және әлеуметтену мәселесін шешуге бағытталған қазіргі көп мәдениетті ақпараттық әлемдегі білім алушылардың тарихи-әдіс-намалық білім шеңберін ажыратуға (таңдауға) болады [4].

Біріншіден, - қазіргі тарихи танымның тұжырымдамалық және дүниетанымдық негіздері туралы білім:

- тарихтың әлеуметтік функциялары, тарихтың ғылым жүйесіндегі орны туралы идеялар;

- тарихи таным түрлері туралы білім (ғылыми, философиялық, көркем, діни, күнделікті және т. б.);

- ғылыми тарихи зерттеулердің негізгі түрлері туралы бастапқы білім (нақты-тарихи, деректанулық, тарихнамалық, теориялық);

- тарих пәні туралы ғылым ретінде, тарихи фактінің ерекшелігі туралы идеялар (тарихи шындық фактісі – дереккөз);

- тарихи үдеріс пен тарихи танымның негізгі ғылыми тұжырымдамалары туралы алғашқы түсініктер;

- ғылыми тарихтың аксиологиялық аспектілері туралы идеялар білімі (қазіргі заманғы ғылыми тарихи зерттеу; зерттеу позициясын сипаттайтын көзқарастар тарихшы).

Екіншіден, қазіргі заманғы тарихи зерттеудің әдістемелік негіздері туралы білім, олар мектеп білімі аясында орынды қазіргі заманғы ғылыми зерттеулердің және ең көп таралған түрі ретінде нақты тарихи зерттеулердің мысалын қолданған тарихи зерттеулер:

- ғылыми тарихи зерттеу кезеңдері туралы білім (зерттеудің мақсаты-зерттеу жүргізу, яғни тарихи дереккөздерді зерттеу (талдау) негізінде ұсынылған гипотезаны тексеру, зерттеу қорытындысын шығару және ғылыми еңбек мәтінін жазу);

- Деректанулық іргелі (тарихи деректердің түрлері туралы) дерек көздерді талдау тәсілдері туралы);

- бастапқы тарихнамалық білім (тарихтың пікірталас сұрақтарының шеңбері және оларға дәлелді жауаптардың нұсқалары туралы, құрылымы туралы ғылыми тарихи

нұсқасы, ғылыми тарихи мәтіннің қажетті элементтері туралы, тарихнамалық мәтінді талдау тәсілдері туралы).

Екіншіден, - ғылыми тарихи таным құралдарының рөлін атқаратын тарихи материалдармен және тарихи деректермен жұмыс істеу тәсілдерінің кешені.

Тарихнама ғылым ретінде мәселелердің үш шеңберін зерттейді:

- тарих ғылымының қалыптасу және даму тарихы (тарих ойының дамуы, өткеннің жаңа тұжырымдамаларының тууы, жеке тарихшының ғылыми шығармашылығы, ғылыми қоғамдастықтың (ғылыми үйірменің, мектептің) қалыптасу және даму тарихы, ғылыми-зерттеу мекемелер, мамандандырылған журналдар және т.б.);

- белгілі бір тақырыпқа немесе тарихи дәуірге арналған тарихи зерттеулер кешенін зерттеу (проблемалық тарихнама);

- ерекшеліктерді зерделеу, ғылыми тарихи білімді трансляциялау, оның бұқаралық тарихи санаға және өнерге (поэзияға, киноға) әсері [5].

Алайда, қарапайым, кәсіби емес деңгейде тарихи дереккөздермен жұмыс істеу тәсілдері мен әдістерін болашақ тарихшылар, мәдениеттанушылар, педагогтар, әдебиеттанушылар, саясаттанушылар ғана емес, сонымен қатар барлық басқа оқушылар мен студенттер де игеруі керек: әйтпесе қазіргі заманғы ұтымды дүниетаным мен дүниетанымды игеру мүмкін емес.

Тарих ғылымында деректану мәселелерін талқылаудың ұзақ дәстүрі бар: тарихи дереккөздердің екі ұшты (объективті-субъективті), олардың мүмкін жіктелуі, белгілі бір зерттеудегі иерархиясы, оларды талдау мен қолданудың тиімді әдістері және т. б. Алайда, бүгінде интегративті тәжірибеде пайда болған тарих ғылымының кезекті түрі (XXI ғасырдың "жаңа тарихы") өзінің деректану базасын өзгертуді және қайта қарастыруды қажет етеді [6,7].

Қорытынды

Жалпы білім беретін және жоғары кәсіптік мектепте тарихты оқытудың қазіргі тәжірибесінде тарихи дереккөзі оқушылардың зерттеушілік ұстанымын тәрбиелеудің жетекші құралдарының біріне, олардың ғылыми тарихи таным әдістерін игеруін ұйымдастыру және "мультиперспективтілік" әдістер арқылы тарихи өткенді қарау тәжірибесін игеру ресурсына айналды.

Мектептегі тарихты зерттеу кезінде дереккөздермен жұмыс жасау мәселелері тарихты оқыту әдістемесі бойынша зерттеулер мен басылымдарда бірнеше рет талқыланды. Қазіргі мектеп оқушыларының сыни талдауының тақырыбы, әдетте, оқу кітаптарының беттерінде орналастырылған жазбаша дереккөздер ғана.

Әдебиеттер тізімі

1. Кларин М. В. Инновационные модели обучения: исследование мирового опыта: монография. М.: Луч, 2016, 640 с.
2. Хлытина, О. М. Историографические сюжеты школьного курса истории России: методические варианты изучения на старшей ступени школы // Сибирский педагогический журнал, 2009, № 1, С. 249–256.
3. Оценка качества подготовки выпускников основной школы по истории / сост. Л. Н. Алексашкина. М.: Дрофа, 2000, 128 с.
4. Девятайкина Н. И. Исторический источник как тренд современного урока (проект новой редакции ФГОС) // Преподаватель XXI век, 2018, № 3. Ч. 1, С. 193–203.
5. Вяземский Е. Е., Алексашкина Л. Н., Хлытина О. М. О системном подходе к проектированию предметных результатов изучения истории в школе // Преподавание истории в школе, 2018, № 8, С. 3–14.
6. Стрелова О. Ю., Маринкина Л. Г. Предметные результаты обучения истории детализированы: что дальше делать учителю и методисту? // Преподавание истории в школе, 2019, № 1, С. 36–46.

7. Алексашкина Л.Н., Стрелова О.Ю., Вяземский Е. Е., Хлытина О. М. Проектирование результатов изучения истории в российской школе: опыт и перспективы // Отечественная и зарубежная педагогика, 2020, Т. 1. №4 (69), С. 124–137.

Э.О. Орынтаева*

магистр, старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: ms.El77@mail.ru

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ В ОБРАЗОВАНИИ: ПРОЕКТИРОВАНИЕ ПЛАНИРУЕМЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

Целью работы является научная экспертиза обоснования системы действий при проектировании исследования с формированием умения работать с историческими источниками в образовании. В исследовании научно обобщены результаты педагогических и методических исследований, раскрывающих историческую структуру и логику источников с использованием системно-деятельностного подхода к обучению работе с историческими источниками. В основной части исследования способность работать с историческими источниками трактуется как «учебный» компонент. То есть научно доказано, что историческое познание – это не только учебная познавательная деятельность, характеризующаяся активным и осознанным использованием студентами элементов современной методики, но и школа научного исторического познания. В статье раскрывается развитие способности обучающихся работать с историческими источниками (методы анализа источников в логике познавательной, «учебной» – «объяснительной» – «разъяснительной»; методы анализа историко-познавательной деятельности учащихся

Ключевые слова: источники, мировоззрение, концепция, теория, информация, универсальный, оценка, позиция, инновации, модели.

A.O.Orintaeva*

Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: ms.El77@mail.ru

HISTORICAL SOURCES IN EDUCATION: DESIGNING PLANNED RESEARCH RESULTS

Abstract

The purpose of the work is a scientific examination of the justification of the system of actions in the design of research with the formation of the ability to work with historical sources in education. The study scientifically summarizes the results of pedagogical and methodological studies that reveal the historical structure and logic of sources using a system-activity approach to learning to work with historical sources. In the main part of the study, the ability to work with historical sources is interpreted as an "educational" component. That is, it is scientifically proven that "historical cognition" is not only educational cognitive activity characterized by active and conscious use of elements of modern methodology by students, but also a school of scientific historical cognition. The article reveals the development of students' ability to work with historical sources (methods of analysis of sources in cognitive logic, "educational" – "explanatory" – "explanatory"; methods of analysis of historical postures.

Key words: sources, worldview, concept, theory, information, universal, assessment, position, innovation, models.

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Э.О. Орынтаева

магистр, старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

E-mail: ms.El77@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

A.O.Orintaeva

Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: ms.El77@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Э.О. Орынтаева

магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

E-mail: ms.El77@mail.ru

УДК 378.12

G. Sadyr*, G. Dusembayeva, Zh. Abiyeva, G. Karimova, N. Nugumanov

Candidate of philological sciences. senior language instructor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

Candidate of pedagogic sciences, assistant professor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

Master, senior language instructor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

senior language instructor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

senior lecturer, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

*Corresponding author's email: gulmira-sadyr@mail.ru

ONLINE LEARNING: ADAPTING TO CHANGES TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE PANDEMIC CONDITIONS

Abstract

The article discusses the results of a study of university teachers' adaptation to online learning during the COVID-19 pandemic. The results of the study showed the peculiarities of university teachers' perception of the crisis situation during the pandemic, as well as the real situation of transformation of educational activities in an online format. University teachers played an important role in ensuring the continuity of the educational process and a smooth transition from the traditional learning format to online learning. Online learning during the emergency contributed to the development and formation of culture between students and teachers. University teachers have faced psychological and physical stress during the pandemic. Teachers are aware of the importance of integrating online technologies into the educational process and prefer a blended approach to learning.

Key words: higher education, online learning, COVID-19 pandemic, teacher, student, educational process.

Introduction

The COVID-19 pandemic has made dramatic changes to the learning process in higher education institutions in our country. To ensure the continuity of learning, teachers, and students, regardless of the degree of knowledge of digital technologies and online learning platforms, have been transferred to online learning.

The Covid-19 pandemic has become a real challenge to reforming the educational process of higher education institutions: the technical infrastructure of educational institutions, the level of digital technology proficiency of all participants in the educational process, the use of interactive methods and teaching technologies in the online learning format.

The COVID-19 pandemic has forced all levels of education, including higher education, to adopt the online format as the main form of education. The dramatic changes brought about by the Covid-19 pandemic have pushed universities around the world to move to online learning, but without the strategic, coherent, and multilateral transition that has been voluntarily undertaken by individual universities in the past [1].

It should be noted that online learning has played a key role in the continuity of learning during the pandemic. The forced mass transition to online learning during the COVID-19 pandemic caused certain difficulties in organizing the educational process and led to the adaptation of teachers and students to new conditions.

The complete transition of universities to online learning a long time made it possible to identify the positive and negative attitudes of teachers to changes in the educational process. Teachers needed to change their courses in accordance with the characteristics of online learning. The content of the disciplines being read had to be adapted not only before the start of classes but also during classes to better understand the needs of students in a new type of education [2].

At the same time, the question of the degree of readiness for online learning of university teachers, the impact of the online format on the quality of students' knowledge, and psychological stress when teaching in the online format of teachers has not been sufficiently studied.

The relevance of the study lies in the fact that the unforeseen situation associated with the pandemic and the transition to online learning has made its own adjustments and significantly changed the organization of the educational process of higher educational institutions. Teachers were forced to quickly adapt to ongoing events for the continuity of the educational process.

The issues of online learning are relevant at the present time. This is due to the transformation of the entire educational process and the readiness of university teachers to carry out teaching activities in an online format. All university professors and students from all over the world have been forced to overcome difficulties in a relatively new direction for them, while simultaneously contributing to the fight against the spread of the virus [3].

In this article, we wanted to find out the attitude of university teachers to online learning during the pandemic, the problems teachers faced, and questions about how teachers perceive online learning. Thus, the purpose of this article is to study the point of view of university teachers on online learning and to identify the main problems of adaptation of university teachers to changes in the educational process in the context of online learning.

The role of teachers in times of crisis was not only to teach students online but also to make learning understandable and comfortable. Teachers, to a certain extent, had to form a culture of interaction among students in online learning.

Online learning acts as a barrier to engaging students in real classroom activities. In addition, students lack the influence of mutual learning. These problems also affect students' personalities and prevent them from doing their turn [4].

University teachers during the COVID-19 pandemic faced the problem of psychological and physical stress. This is a high level of fear of coronavirus infection, emotional burnout, and unwillingness to conduct all studies at home while maintaining the approved academic calendar of students for the academic year, as well as the schedule of studies.

An important stress factor was the significantly increased workload on teachers, which manifested itself as the need to look for new means of teaching and preparing materials, taking into account the distance format [5].

The online learning format has led to an increase in the teaching and methodological workload, additional work on the development of educational and methodological materials for online classes (lectures, practical, laboratory classes), technical problems, insufficient knowledge of platforms such as Zoom, Moodle, MS Teams, as well as an unstable Internet connection. Despite the fact that teachers already had electronic versions of prepared educational and methodological complexes for readable disciplines, the transfer of educational content to the educational platform of the university, which had its own specifics of filling, required the teacher to know this platform and also had to fill in educational content after hours.

Not all teachers have the same knowledge and ability in technology, while some teachers find it manageable to create, record, and upload video lessons, while others do not. It can cause stress and anxiety when trying to complete a difficult task without proper preparation and isolating work from home; without the support of peers or colleagues [6].

To achieve this goal of the study, it is necessary to solve the following tasks: to identify the perception of online learning by university professors; - to study the problems faced by university teachers in online learning; - to determine the prospects for the use of online education technologies by university professors.

In the post-pandemic period, there is a reassessment of the positive and negative aspects of the transition to online learning during the COVID-19 pandemic. Today, in post-pandemic time, one can note the significant role of online education in overcoming unforeseen situations, and therefore it is important to understand how higher education teachers perceive the online learning format. Overcoming future crises will only be successful through joint efforts that create structures and policies that make the system work for and with its participants [7].

Results and discussion. This article was prepared as part of the "Scientific Winter School 2023" for the implementation of the scientific project "Online education: adapting to changes and rebooting university teachers in Kazakhstan in a pandemic."

The survey was conducted among the participants of the Winter School-2023. An online survey was created in Google Forms, and a link to the survey was sent to teachers. 93 teachers from 12 universities took part in the online survey, of which 81% were teachers of the humanities, and the rest were natural, technical, and medical.

During the pandemic, difficulties arose related to the knowledge of online educational platforms of universities. One of the conditions for adapting to the online learning format is the level of computer technology proficiency of teachers, and their experience in online learning.

As can be seen from Figure 1, most of the respondents were computer literate at a high and medium level. However, there were respondents who also spoke at an elementary level. As teachers noted, after the pandemic, the level of computer literacy has increased significantly. In a short time, the successful mastering of basic digital competencies indicates a high degree of adaptability of university teachers (Figure 1).

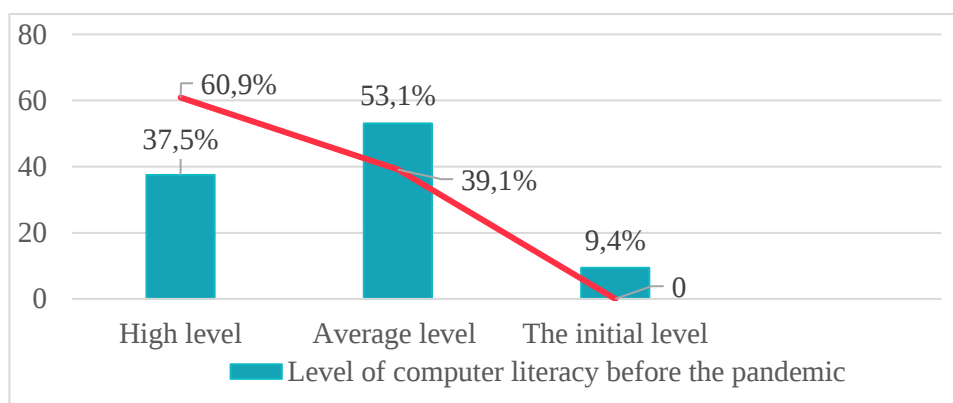

Figure 1. The level of computer literacy of teachers before the pandemic and after the pandemic teachers

According to the study, before the introduction of restrictive measures, 55% of respondents had the experience of conducting online classes in the form of consultations and webinars for distance learning students. The rest of the teachers (45%) did not have practical experience of working remotely but acquired the necessary skills to work on online platforms during the COVID-19 pandemic.

Assessing their experience of working in an online format, 81.3% of respondents noted that there were difficulties in involving students in the educational process. Teachers need to provide regular feedback to effectively administer an online course, which requires students to be self-motivated [8].

When we asked about the consequences of the transition to online learning, teachers pointed to a decrease in the level of motivation for learning among students (75% of respondents), and the level and quality of their knowledge (67.2% of respondents). Problems were also caused by the observance of academic honesty and discipline by students.

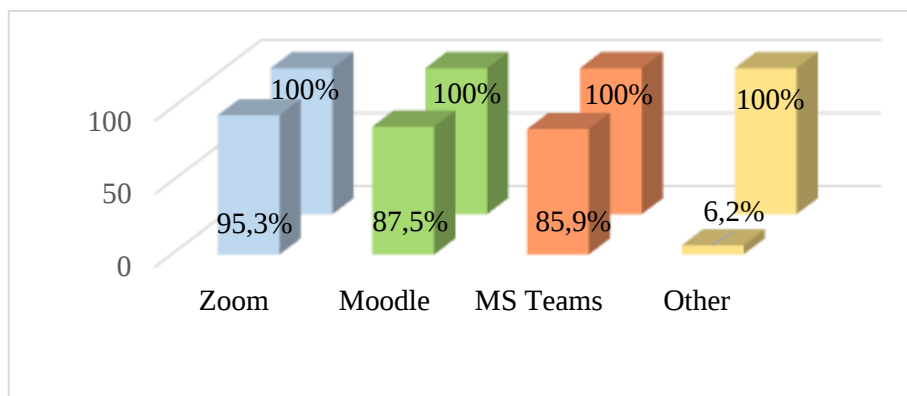

Figure 2. Online platforms used by teachers during the COVID-19 pandemic (in % ratio).

During the online learning format, the emotional burden on the teacher has increased, considering all types of teaching activities have remained the same. The majority of teachers (82.8% of respondents) indicated that the process of adapting to online learning had an impact on their emotional and physical condition. Respondents (62.5%) noted that the process of switching to online learning increased labor costs at the same level as wages. According to researchers, the coronavirus crisis has caused teachers to suffer from issues such as anxiety, depression, domestic violence, and divorce that limit their ability to teach properly [9].

The transition to distance education required the processing and preparation of all educational and methodological material, and the development of new programs and platforms for conducting classes.

Online platforms such as Zoom, Moodle, and MS Teams were used to implement the educational process. Respondents used the Zoom platform most actively, at 95.3%. Educational platforms such as Moodle (87.5%) and MS Teams (85.9%) were also widely used, while other platforms account for only 6.2% (Figure 2).

In our study, the attitude of teachers towards online learning was studied. The majority of respondents (62.5%) were in favor of blended learning, combining online and offline formats. Blended learning in higher education requires the collective effort of administrators, teaching staff, students, and parents [10].

As the analysis shows, only 7.8% of teachers are ready to transfer their teaching activities to an online format. 29.7% of the respondents indicated that the lesson should be held in the traditional format (Figure 3).

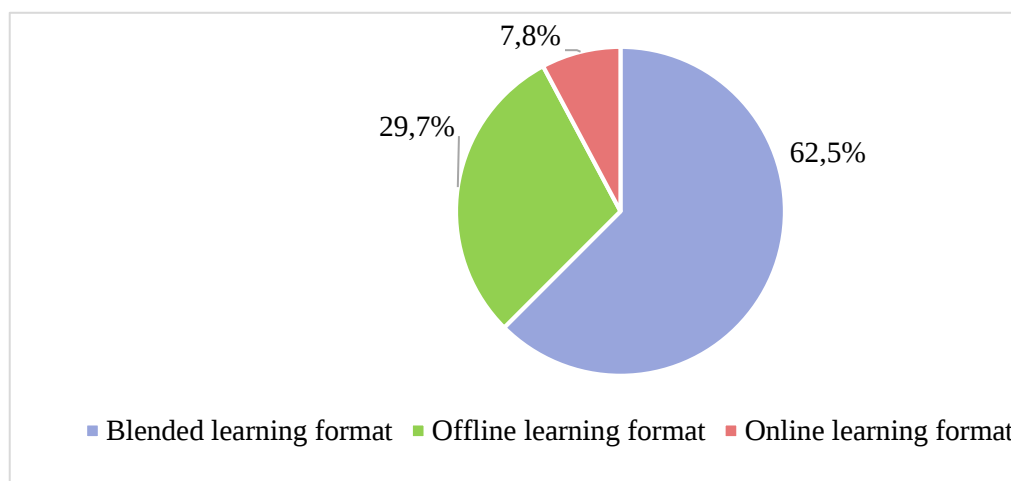

Figure 3. Preference of teachers to the format of training

To the survey question “How did online learning affect your professional development?” The answers in percentage terms were distributed as follows: 81.3% of respondents answered that the online format helped them master modern educational technologies, and 50% of respondents made changes to the content of the academic discipline. 75% of respondents answered that the online format contributed to changing the practice of teaching and learning.

Thus, the results of the survey showed the peculiarities of the perception of the crisis situation during the COVID-19 pandemic, the real situation of the transformation of educational activities, and the difficulties and problems faced by teachers in the transition to the online learning format.

Conclusions

Thus, the blended learning format created as a result of the COVID-19 pandemic, according to teachers, will lead to positive changes in the digital transformation of higher education.

The experience gained by teachers during the coronavirus crisis has made a certain contribution to the further development of digital competence in teaching, as well as to the development of new methods and technologies in online learning. I would like to note that the reloading of teachers took place simultaneously with certain difficulties and successes. An important role in the reorientation of the entire educational process was assigned to teachers, which successfully influenced the continuity of the educational process and the smooth transition from the traditional learning format to the online learning format.

Universities now more than ever need to invest in the professional development of their faculty to keep them up to date with effective teaching methods with or without the use of online technologies [11].

References

1. Lemay, D., Bazalais, P., Doleck, T. Transition to online learning during the COVID-19 pandemic // Computers in Human Behavior Reports. – 2021. – Volume 4, – August–December. [Available at]. – <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100130>
1. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2451958821000786?via%3Dihub>
2. 2 Radu, M., Schnakovszky, C., Herghelegiu, E., Ciubotariu, V., Cristea, I. The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Quality of Educational Process: A Student Survey // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2020. – 17 (21). [Available at]. – <https://doi.org/10.3390/ijerph17217770>
3. 3 Tematicheskij analiz na temu "Vliyanie pandemii COVID-19 na vysshee obrazovanie v Kazahstane" (2021) [Thematic analysis on the topic “The impact of the COVID-19 pandemic on higher education in Kazakhstan”]. – Nur-Sultan: [Available at]. – <https://iqaa.kz/images/thematic%20analysis/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%20COVID%2019.pdf> [in Russian].

4. 4 Zakaryia, A., Khaled M., Mohammad, O. Faculty's and Students' Perceptions of Online Learning During COVID-19 // Frontiers in Education. – 2021. – Volume 6. [Available at]. – <https://doi.org/10.3389/feduc.2021.638470>
5. 5 Petrakova, A.V., Kanonir, T.N., Kulikova, A.A., Orell, E.A. Osobennosti psikhologicheskogo stressa u uchitelei v usloviyakh distancionnogo prepodavaniya vo vremya pandemii COVID-19 [Features of psychological stress among teachers in conditions of distance learning during the COVID-19 pandemic]. // Voprosy obrazovaniya – Educational Studies, 1, 93-114. [Available at]. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2021-1-93-114>. [in Russian].
6. 6 Minihan, E., Begley, A., Martin, A., Dunleavy, M., Gavin, B., McNicholas, F. Examining COVID-19 related occupational stress in teachers in Ireland through a qualitative study using a thematic analysis approach // International Journal of Educational Research Open. – 2022. – Volume 3. [Available at]. – <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2022.100183>
7. 7 Tomej, K., Liburd J., Blichfeldt B., Hjalager A. Examining COVID-19 related occupational stress in teachers in Ireland through a qualitative study using a thematic analysis approach // International Journal of Educational Research Open. – 2022. – Volume 3. [Available at]. – <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2022.100144>
8. Amanova, A., Sarmurzin, Y., Kazhimova, K. The impact of force majeure situations (coronavirus) on the higher education // Bulletin of the Karaganda university. – 2022. – № 4 (108). – P. 147–155. [Available at]. – <https://pedagogy-vestnik.ksu.kz/apart/2022-108-4/18.pdf>
9. Abdulrahman, E., Abdelrahim, F., Fathi, M., Rafdan, H. Distance education as a response to pandemics: Coronavirus and Arab culture. – Technology in Society. – 2020. – Volume 63, November. [Available at]. – <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101317>
10. Zeng, Q. Overview of Blended Learning of Higher Education under the COVID-19 Pandemic // International Journal of Education and Humanities. – 2022. – Volume 4, № 2. [Available at]. – <https://doi.org/10.54097/ijeh.v4i2.1499>
11. Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P., Guàrdia, L., Koole, M. Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity // Postdigit Sci Educ. – 2020. – Volume 2. [Available at]. – <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00155-y>

Г. Садыр*, Г. Дусембаева, Ж. Абиева, Г. Каримова, Н. Нугуманов

Филология ғылымдарының кандидаты, Аға оқытушы, Алматы Менеджмент Университеті,
Алматы, Қазақстан

Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Алматы Менеджмент Университеті,
Алматы, Қазақстан

Магистр, аға оқытушы, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан
аға оқытушы, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан
аға оқытушы, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

*Корреспондент авторы: gulmira-sadyr@mail.ru

ОНЛАЙН ОҚЫТУ: ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ОҚЫТУШЫЛАРЫ ӨЗГЕРІСТЕРГЕ БЕЙІМДЕЛУ

Түйін

Мақалада COVID-19 пандемиясы жағдайында университет оқытушыларының онлайн оқытуға бейімделуі бойынша зерттеу нәтижелері қарастырылады. COVID-19 пандемиясымен байланысты онлайн оқыту форматына шұғыл көшу жоғары оқу орындары қызметінің барлық аспектілеріне ғана емес, сонымен қоса оқытушылардың оқу-әдістемелік үрдісіне де елеулі өзгерістер енгізді. Зерттеу нәтижелері жоғары оқу орындары оқытушыларының пандемия кезіндегі дағдарыстық жағдайды қабылдау ерекшеліктерін, сондай-ақ онлайн-форматтағы білім беру қызметін трансформациялаудың нақты жағдайын көрсетті. Университет оқытушылары білім беру процесінің үздіксіздігін және дәстүрлі оқыту форматынан онлайн оқытуға бірқалыпты көшуді

қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарды. Жоғары оқу орындарының оқытушылары пандемия кезінде психологиялық және физикалық күйзеліске ұшырады. Оқытушылар онлайн технологияларды білім беру процесіне интеграция маңыздылығын ескере отырып, оқытудың аралас тәсілін тандайды.

Кілттік сөздер: жоғары білім, онлайн оқыту, COVID-19 пандемиясы, мұғалім, студент, оқу процесі.

Г. Садыр*, Г.Дусембаева, Ж. Абиева, Г. Каримова, Н. Нугуманов

Кандидат филологических наук, старший преподаватель, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

Кандидат педагогических наук, доцент, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

Магистр, старший преподаватель, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

Старший преподаватель, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

Старший преподаватель, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

*Автор для корреспонденции: gulmira-sadyr@mail.ru

ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЕ: АДАПТАЦИЯ К ИЗМЕНЕНИЯМ ПРЕПОДАВАТЕЛИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Аннотация

В статье рассматриваются результаты исследования адаптации преподавателей вузов к онлайн-обучению в условиях пандемии COVID-19. Результаты исследования показали особенности восприятия преподавателями вузов кризисной ситуации в период пандемии, а также реальную ситуацию трансформации образовательной деятельности в онлайн-формате. Преподаватели университета сыграли важную роль в обеспечении непрерывности образовательного процесса и плавного перехода от традиционного формата обучения к онлайн-обучению. Преподаватели не только преподавали в новом формате, но и стремились сделать процесс обучения понятным и удобным для учеников. Онлайн-обучение во время чрезвычайной ситуации способствовало развитию и формированию культуры между учениками и преподавателями. Преподаватели вузов столкнулись с психологическим и физическим стрессом во время пандемии. Преподаватели осознают важность интеграции онлайн-технологий в образовательный процесс и предпочитают смешанный подход к обучению.

Ключевые слова: высшее образование, онлайн-обучение, пандемия COVID-19, преподаватель, студент, образовательный процесс.

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Садыр Гулмира Ауесхановна

Кандидат филологических наук, старший преподаватель, Алматы Менеджмент университет, Алматы, Казахстан

+8 701 169 12 27 ; gulmira-sadyr@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

Gulmira Sadyr

Candidate of philological sciences. senior language instructor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

+8 701 169 12 27 ; gulmira-sadyr@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Садыр Гүлмира Әуесханқызы, филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,

Алматы Менеджмент университеті, Алматы, Қазақстан

+8 701 169 12 27 ; gulmira-sadyr@mail.ru

ӘОЖ 811.512.1

Г.Ж. Утегенова*, С. Талебаев, А. Карнебаев
ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
*Корреспондент авторы: gulzi_2615@mail.ru

ҚОЗҒАЛЫСТЫ БІЛДІРЕТІН ЕТІСТІКТЕР

Түйін

Етістіктің өзіндік ерекшеліктері мол: семантикалық сипаты сан алуан, грамматикалық қасиеті әр жақты, түрлену жүйесі мен грамматикалық категориялары әр қилы, синтаксистік қызметі мен тіркесу, басқа сөздермен байланысу қабілеті кең, құрамы мен құрылымы қат-қабат. Етістіксіз сөйлем құрап айту мүмкін емес. Соның ішінде, қазақ тілінде етістіктің лексика-семантикалық сипаты ерекше. Алдымен ол етістіктердің ішкі семантикасына байланысты болса, екінші жағынан бай морфологиясы арқасында сөйлеу кезінде өте жиі қолданылатындығына да байланысты. Лексика-семантикалық топ деп екі немесе бірнеше сөздің лексикалық мағынасына қарай топтастырылуын айтамыз. Лексика-семантикалық топтың көлемін, оған енетін сөздердің санын парадигмалық мағына мен парадигмалық қатынас арқылы анықтаймыз. Тіл біліміндегі сема мәселесі тек соңғы жылдары ғана қолға алынуда. Оның өзіндік ерекшеліктері мол: семантикалық сипаты сан алуан, грамматикалық қасиеті әр жақты, түрлену жүйесі мен грамматикалық категориялары әр қилы, синтаксистік қызметі мен тіркесу, басқа сөздермен байланысу қабілеті кең, құрамы мен құрылымы қат-қабат. Етістіктер грамматикалық қасиеті жағынан ыңғайлас, сәйкес болғанымен, семантикалық сипаты сан-алуан.

Кілттік сөздер: тіл білімі, түркітану, лексика, семантика, грамматика, етістік.

Кіріспе

Сөз мағынасын сөздің сөйлемдегі орны арқылы анықтау қазіргі структурализм өкілдерінің арасында кең тараған. Тілдің системалы құбылыс екендігін көпшілік ғалымдар мойындайды. Біздің түсінігімізше, система мағына жасамайды, керісінше сөздің мағыналық қарым-қатынасын сырын толық түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, етістіктерді қозғалу етістіктер, амал-әрекет етістіктері, қарым - қатынас етістіктері сияқты лексика-семантикалық топтарға бөлгенде, олардың лексикалық мағынасын негіз етіп алады. Сөздің лексикалық мағынасы зат, құбылыс, іс-әрекеттің санада бейнеленіп тұрақталған ұғымның мазмұнын қамтиды [1].

Қозғалу етістіктері дегенде қозғалысқа түскен заттардың бір орыннан екінші бір орынға өтуімен байланысты мағынаны білдіруіне негізделсе, қалып етістіктері, заттың қалпымен, кеңістіктегі орнымен байланысты болған мағынасына негізделеді. **Кел, кет, бар, жүгір, ұш, еңбекте, жорғала** деген сөздерде қозғалу, орын ауыстыру бар. Бірақ бұл етістіктердің біреуі жоқ болса, системада ыдырайды деген ұғым тумауы керек, олардың әрқайсысының мағыналық дербестігі бар. Сол мағынасына қарай белгілі бір лексика-семантикалық топтың құрамынан орын алады.

Кіші тематикалық топтардың да, лексика-семантикалық топтардың мүшелері арасында ортақ семалары болады да, мағыналық сыбайластыққа негізделеді. Мысалы, туыскандық атаулары мен қозғалу етістіктерінің құрамындағы сөздердің мағыналарын салыстырып көрелік. Туыскандық атауларына мына сөздер енеді: **ата, ана, бала, әже...** т.б. Бұл сөздердің барлығы да өзара бірдей семантикалық байланысқа ие, оларды байланыстырып тұрған семалары тең деп айта алмаймыз, бірақ олардың барлығына ортақ бір мағыналық элемент – сема бар, ол туыскандық атауы болуымен байланысты. Бұл сөздерді ары қарай мағына сыбайластығына қарай бөле беруге болады [2]. Мысалы, қандық туыскандық және некемен байланысты туыскандық. Қозғалыс етістіктерінің құрамына енетін сөздер өзара бір немесе екі семалары арқылы байланысып жатады. **Бар, кел, кет,**

өт, секір, жылжы, атта, шап, жорғала, сырғы, сырғана, ауна, жет т.б. етістіктердің барлығының мағына құрамында қозғалған заттың орнын өзгерткендігін білдіретін семалар арқылы байланысып жатады. Осы мағыналық элементіне қарай біз оларды қозғалу етістігі деп атаймыз. Бұл топтағы сөздерді де екінші бір мағыналық элементтің байланысына қарай белгілі бір бағытты білдіретін қозғалыс етістігі, бағытсыз қозғалысты білдіретін етістіктер, қозғалыстың темпіне (тездігіне) байланысты мағына білдіретін қозғалыс етістігі, баяу қозғалысты білдіретін қозғалыс етістігі, сияқты бірнеше кіші семантикалық топтарға бөлуге болады. Сонымен бірге етістіктердің синонимдік, антонимдік қатарлары да осы лексика-семантикалық топтың аясында болатындығыны естен шығармау керек [3]. Мысалы, **кір-шық, шық-түс, кел-кет, алыста-жақында, алыстау-ұзақтау, жырақтау-қашықтау, жақындау-айналышақтау-төңіректеу** т.б.

Сөздерді анализ әдісімен талдап қарайтын болсақ, онда сөз мағыналарын бір немесе бірнеше семаларға бөлуге болатындығына көз жеткізуге болады [4]. Мысалы, **жүр** етістігін алып көрелік. Бұл етістіктің лексикалық мағына құрамында, біздіңше мынадай, мынадай семалар бар: 1) қозғалу қимылы бар, 2) қозғалған заттың бір орыннан екінші орынға өткенін білдіреді, 3) қозғалу жерде болады, 4) бағытсыз қозғалысты білдіреді, 5) қозғалыстың темпі баяу (жүгіруге қарама-қарсы) болған дығын, 6) процестің созылыңқылығын т.б. болады. Ал, **түс** етістігінде болса, 1) қозғалыс қимылы бар, 2) қозғалған заттың бір орыннан екінші орынға өткенін білдіреді, 3) қозғалыстың жоғарыдан төмен қарай болғандығын білдіреді, 4) қозғалыстың темпісіне нейтраль болады, 5) қозғалған заттың белгілі бір жерге, территорияға бағытталғандығын білдіреді т.б. [5]. Осы мысалдардан кез-келген сөздің мағынасын майда семаларға бөлуге болады деген қорытынды шығаруға болады. Бірақ сөздер тіркесте келіп белгілі бір мақсатта қолданылуымен байланысты, сөз мағынасымен байланысты болған семалардың барлығы бірдей сөздердің сол тіркестегі мағына компоненттеріне енбеуі де мүмкін. Салыстырыңыз: **Сол әскер суды өрлеп талай жүрді, Судың басы бір құзар шатқа кірді (Абай). Сонан соң арқаныңды тасқа байла, Түсетұғын ыңғайлы жерді сайла (Абай) деген мысалымызда қолданылған жүр, түс сөздері жоғарыдағы көрсеткен семаларды толық қамтуға әрекет еткен. Ал, Беталды жанға бой салма, Қорлық жүрмес сақтыққа (Абай).** Өзге қаражұрт жақсы жолдай жүре береді екен (Абай) мысалдарымызда **жүр** етістігінде жоғарыдағы мысалдарда қолданылған семалардың барлығы бірдей қатысып тұрған жоқ. Қорлық жүрмес тіркесіндегі **жүр** сөзі көндіру, айтқанын істету мағынасына мәнде қолданылып тұрады. Сондай-ақ қазақ тілінде **билік жүргізу, әмір жүргізу** сөзі жүру сияқты тіркестер де қолданылады, бәрінде жоғарыдағы **көндіру, мойындату** семасы бар. Екінші мысалымызда **жүр** етістігі **өмір сүру, жасау** мағынасында қолданылып тұр. Бұл жерде ол **жүр** етістігінің қозғалу және созылыңқылықты білдіретін семасына негізделіп тұр. **Түс** етістігі де, қазақ тіліндегі көп мағыналы етістіктердің бірі олардың да әр мағынасында **түс** сөзінің мағынасын құрайтын семалардың біреуі жетекші орынға шығып, мағынаны белгілесе, кейде бір мағынасына негізделіп басқа бір бейнелілік не ауыспалы мағына жасалынады. Салыстырыңыз: **Алматыдан келген қонақ үйге түсті** дейтін болсақ, **қонақтың үйге келгенде, аспаннан түспейтіндігі анық.** Қазіргі қазақ тілі деңгейінде қарайтын болсақ, жоғарыдан жерге түсті деген тіркестегі **түс** сөзінің мағынасы мен қонақ үйге түсті дегеннің арасында мағыналық байланыс жоқтай көрінеді, шындығында ондай байланыс бар. Ол 1) *Территориялық*, 2) *Тарихи мағынасы жағынан* байланысып жатыр. Себебі ұзақтан келген қонақтың көлікпен келетіндігі анық, ал, қазақ тілінде аттан түсу, машинадан түсу сияқты тіркестің қолданылатындығы анық. Сонымен бірге **аттан, көліктен түскен** адамның біраз болса да, аялдайтындығы, тоқтайтындығы да белгілі. Соңғы мағынадан **қону, түнеу** мағынасы да өрбіген. Ал, **баласы оқуға түсті** дегенде, **түс**

етістігі белгілі бір территорияға *ену, кіру* мағынасымен байланысты жаңа мағынада қолданылып тұр. Осы соңғы мағынамен *ой түсу, есіне түсу* сияқты тіркестегі мағыналар байланысып жатады.

«Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» (I-IV) **жердегі қозғалысты білдіретін етістіктердің** жалпы саны 27, ол 156 мысал көмегімен дәлелденеді. Оның: I томында 9 – сөз, 48 – сөйлем; II томында 2 – сөз, 22 – сөйлем; III томында 10 – сөз, 56 – сөйлем; IV томында 6 – сөз, 30 – сөйлем берілген. Мұндағы әрбір сөз қозғалыстың жерде болғандығын білдіреді. Басқа сөздермен қарым-қатынасқа түскенде, яғни, сөйлем ішінде өзінің бастапқы мағынасына қосымша мағына үстейді. Оны төмендегі мысалдардан көруімізге болады.

Адымда. Лұқпан өкілдің қолындағы қағазды алып, қойнына тығып, ірі *адымдан* үйден шықты (Б.Майлин).

Ақса. Оқ тиген теке шаңырақтай мүйізімен басын жерге тұқыртып, бір домаланып барып қайта тұрды да, *ақсай* басып жөнеле берді (Ғ.Сыланов).

Алшай. Алдыңғы топ бұл кезде жарты шақырымдай өрлеп, екі ара *алшай* бастады (Х.Есенжанов).

Белгілі бір бағытқа қаратылған қозғалысты білдіретін етістіктер.

Адымда. Аяғын *адымдай* басып Нұрым да көлеңкедегі байлаулы тұрған кер атқа жетіп барды («Лен. Жас».).

Айнал. Қайық ар жаққа жүруге *айналды* (М.Әуезов). Солдаттар Ғайниді қапсыра құшақтап алып, Танабайдың үйіне кіргізуге *айналды* (С.Сейфуллин).

Атта. Аттарын беріп қорадағыларға, қарамай даңғазаға, дабыраға. Аңғардың арығынан *аттап* өтіп, жүгіріп жөнелді Омар Хадраға (Қ.Тоғұзақов).

Аянда. Қожанасыр жалғыз аяқ жолмен *аяндай* отырып «Комсомол» колхозына келді (С.Адамбеков).

Бауырла. Жағалап жан *бауырлай* Бестөбені ызғындай қызыл жасыл көш келеді (Н.Ахметбеков).

Жүр. Ол ертеңіне Қызылордаға, оннан да алыс Алматыға *жүріп* кетті (Х.Есенжанов). Ержұмат әскерге *жүргелі* жатыр (С.Бегалин).

Бағытсыз қозғалысты білдіретін етістіктер.

Адымда. Демалыс күн дайындап, жазып, жаттап сабағын. Көшеге шыққан *адымдан* Балаға көз саламын (Т.Жароков).

Ақсаңда. Үстімде сұр шинелім, *ақсаңдай* басып келемін. Қанды қырғын, қызыл от Қаптап жүр ажал дегенін (Қ.Аманжолов).

Атта. Біз ілгері *аттаған* сайын жел желіге түсіп, көкіректен кейін қарай итереді (С.Мұқанов). Асыға бердім мен бірақ, адамыдай *аттап* ілгері. Жарымның көзі жаудырап, Тұрғандай күтіп бір мені (Т.Молдағалиев).

Аянда. Шәңгерей, Кәрібай, Шығанақ үшеуі Жанботаны ертіп, дөң басына қарай *аяңдады* (Ғ.Мұстафин). Раушан еш алаңсыз ақырын *аяңдап* келеді (Т.Ахтанов).

Бауырла. Таң қалықтамай бұл айрықтан кетесің. Тауды меркеде атырасың. Оң жағыңда бір ала тау тағы шөгіп жатады. Бұл қырғыздың атақты – Алатауы. Осы тауды *бауырлап* тағы шүү – шүүге саласың (І.Жансүгіров). Оң жақтағы орман шетінен тағы бір кара жол дөңді *бауырлай* барып биікке қарай жосылып жатыр (Б.Момышұлы).

Домала. Тұқымы піскенде қаңбақ түбінен желмен тұқымдарын жер бетіне «өзі сепкен» сияқты *домалай* жөнеледі (Ботаника). Өлім - құрдың, өмір өзен, жоғалат, өсер өзен тұрмыс жасын сорғалап. Тағдыр желі еркіне қоймай айдаса, Сорлы қу бас қайда кетпек *домалап* (Үш ғасыр).

Жиекте. Бұл жерден өткел таба алмайтындықтарына көздері жеткен барлаушылар тез кейін шегініп, жағаға шықты да, енді батпақты *жиектей* жүрді (Ө.Шәріпов).

Жоғарыда айтылған мысалдардың барлығын жинақтайтын болсақ, «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінің» I-X томында 104 сөз, 551 - сөйлем берілген [6].

Осы ерекшеліктеріне орай, М.Оразов «Қазақ тілінің семантикасы» еңбегінде қазақ тіліндегі етістіктерді жалпылаушы семаларына қарай он екі топқа топтастырған: амал-әрекет, жасау, өндіру, қозғалу қарым-қатынас, сезіну, ойлау, сөйлеу, дыбыс-сес, қалып-сапа, өсіп-өну, табиғи құбылыстарға байланысты етістіктер [7].

Қорытынды

Етістіктерді лексика-семантикалық топтарға топтастырғанда Қ.Жұбанов, И.Маманов, А.Ысқақов, А.Хасенова қимыл-әрекеттік мән беретін сөздердің лексика-семантикалық топтарын айқындағаны жөнінде зерттеулері бар. Лексикалық семантикалық топ екі немесе бірнеше сөздің лексикалық мағынасына қарай топтастырылады. Зерттеу жұмысында сөз еткендей, әр ғалым өз еңбегінде етістіктерді лексика-семантикалық жағынан өзінше талдап, саралап түсіндірген. Тек етістіктерді ғана емес, сонымен қатар, есім сөз таптарын да лексика-семантикалық топтарға топтастырған. Мұндай топтастыру зат есім, сын есім, сан есімдерде кездеседі. Ал етістік мұндай мағыналық топтарға өте бай. Олар іштей 12 - топқа бөлінген. Біздің диплом жұмысымыздың зерттеу нысаны қимыл-қозғалу етістіктері болғандықтан, мысал «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінің» IV томы бойынша жинақталды.

Қозғалу мәнді білдіретін етістіктердің жалпылаушы семасы қозғалысқа түскен заттардың не адамның бір орыннан екінші бір орынға өткендігін, орын ауыстырғандығын білдіреді: *жүр, кел, кет, бар, адымда, арала, ауна, домала, бауырла, әуеле т.б.*

Әдебиеттер тізімі

1. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 2019. - 581 б.
2. Маманов И.Е. Қазіргі қазақ тілі. Етістік. Алматы: Мектеп, 2006. – 155б.
3. Салқынбай А., Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. Алматы: [б.и.], 1998. - 304 б.
4. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі, Алматы: Мектеп, 1974. – 408б.
5. Оралбаева Н. Қазіргі қазақ тіліндегі етістіктің аналитикалық форманттары. Алматы: Ғылым, 2005. – 230 б.
6. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-10 томдар. А.: Ғылым, 2006 ж. -533 б.
8. Оразов М. Қазақ тілінің семантикасы. Алматы: Рауан, 2011. -216 б.

Г.Ж. Утегенова*, С. Талебаев, А. Карнебаев

К.ф.н., доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

студент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

студент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: gulzi_2615@mail.ru

ГЛАГОЛЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ДВИЖЕНИЕ

Аннотация

Глагол имеет множество специфических особенностей: многообразие семантического характера, многообразие грамматических свойств, многообразие систем видообразования и грамматических категорий, обширную синтаксическую функцию и сочетаемость, способность связываться с другими словами, пластичность состава и структуры. Без глагола невозможно сформулировать предложение. В том числе, в казахском языке особый лексико-семантический характер глагола. Сначала это связано с внутренней семантикой глаголов, а с другой стороны, это также связано с тем, что они очень часто используются в речи из-за их богатой морфологии. Под лексико-семантической группой мы подразумеваем группировку двух или нескольких слов в зависимости от их лексического значения. Определяем объем лексико-семантической группы, количество слов, входящих в нее, через парадигматическое значение и парадигматическое соотношение. Проблема сема в языкознании решается только в последние годы. Он имеет множество специфических особенностей: многообразие семантического характера, многообразие грамматических свойств, многообразие систем видообразования и грамматических категорий, обширную синтаксическую функцию и сочетаемость, способность связываться с другими словами,

пластичность состава и структуры. Глаголы, хотя по грамматическому свойству и подходят, но семантический характер разнообразен.

Ключевые слова: лингвистика, тюркология, лексика, семантика, грамматика, глагол.

G.Zh.Utegenova*, S. Talebaev, A. Karnebaev

Candidate of Philological Sciences, associate professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

***Corresponding author:** gulzi_2615@mail.ru

VERBS DENOTING MOVEMENT

Abstract

The verb has many specific features: a variety of semantic character, a variety of grammatical properties, a variety of speciation systems and grammatical categories, extensive syntactic function and compatibility, the ability to communicate with other words, plasticity of composition and structure. It is impossible to formulate a sentence without a verb. In particular, the Kazakh language has a special lexical and semantic character of the verb. At first, this is due to the internal semantics of verbs, and on the other hand, it is also due to the fact that they are very often used in speech because of their rich morphology. By lexico-semantic group we mean grouping of two or more words depending on their lexical meaning. We determine the volume of the lexico-semantic group, the number of words included in it, through the paradigmatic meaning and the paradigmatic relationship. The problem of sema in linguistics has been solved only in recent years. It has many specific features: a variety of semantic character, a variety of grammatical properties, a variety of speciation systems and grammatical categories, extensive syntactic function and compatibility, the ability to communicate with other words, plasticity of composition and structure. Verbs, although they are suitable for grammatical properties, but the semantic character is diverse.

Key words: linguistics, Turkology, vocabulary, semantics, grammar, verb.

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Г.Ж. Утегенова

К.ф.н., доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

E-mail: gulzi_2615@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

G.Zh.Utegenova

Candidate of Philological Sciences, associate professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: gulzi_2615@mail.ru

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Г.Ж. Утегенова

ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

E-mail: gulzi_2615@mail.ru

ӘОЖ 811.512.1

Г.Ж. Утегенова*, Ә. Қожан, М. Әжіхан

ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корресподент авторы: gulzi_2615@mail.

ҚИМЫЛДЫҢ ДАМУ, ЖАСАЛУ, ҮСТІНДЕ ЕКЕНІН БІЛДІРЕТІН АНАЛИТИКАЛЫҚ ФОРМАНТТАР

Түйін

Сөздің аналитикалық формасы туралы ілім- тіл білімінің жаңа саласы. Ол бүкіл әлем бойынша тілдердің морфологиялық топтастырылуына байланысты пайда болды және тілдердің морфологиялық топтастырылуының басталуы бір жарым ғасырдан астам уақыт бойы өлшенді. Тілдерді морфологиялық тұрғыдан топтастыру нәтижесінде аналитикалық тілдер танылды. Құрылысы жағынан аналитикалық тілдердің таныла бастауы зерттеушілерді морфологияның аналитикалық ерекшеліктерін зерттеуге әкелді. Осымен байланысты тіл білімінде сөздің аналитикалық формасы туралы теория пайда болды. Индоевропа тілдері аналитикалық тілдер деп танылғандықтан, сөздің аналитикалық формасы да алдымен осы тілдері зерттелді, осының нәтижесінде бұл тілдерді сөздің аналитикалық формасы туралы теорияның негізі салынды. Бірақ бұл тілдерде де сөздің аналитикалық формасы туралы теория әбден қалыптасты деп айтуға болмайды. Оларда да жетілмеген, даулы мәселелер әлі жеткілікті. Соңғы кезге дейін тіл білімінде сөздің аналитикалық формасы тек аналитикалық тілдермен, яғни индоевропа тілдерімен ғана байланысты деп саналады.

Кілттік сөздер: тіл білімі, тіл, түркітану, лексика, семантика, етістік.

Кіріспе

Сөздің аналитикалық формасы туралы ілім- тіл білімінің жаңа саласы. Ол дүние жүзіндегі тілдерді морфологиялық тұрғыдан топтастырумен байланысты пайда болды, ал тілдерді морфологиялық тұрғыдан топтастырудың басталуы бір жарым ғасырдан астам ғана мезгілмен өлшенеді. Тілдерді морфологиялық тұрғыдан топтастыру нәтижесінде аналитикалық тілдер танылды. Құрылысы жағынан аналитикалық тілдердің таныла бастауы зерттеушілерді морфологияның аналитикалық ерекшеліктерін зерттеуге әкелді.

-п келе жат күрделенген аналитикалық форманты қимылдық даму, жасалу үстінде екенін білдіреді. Бұл аналитикалық формант көбіне салт етістіктермен қолданылады [1]. Мысалы, азайып келе жатыр, азып келе жатыр, ажарланып келе жатыр, ағарып келе жатыр, қойлап келе жатыр т.б.

-п келе жат аналитикалық форманты көбіне бір сападан екінші сапаға ауысуды білдіретін етістіктерге жалғанады [2].

Бұл формадағы етістікке ұқсас күрделі етістіктер бар. Мысалы, қайтып келе жатыр, барып келе жатыр, көшіп келе жатыр т.б. Бұл мысалдарда лексикалық мағынаны қайтып кел, барып кел, көшіп кел күрделі етістіктері білдіреді, оларда – а жатыр аналитикалық форманты тіркескен. Оны байқау үшін -е жатыр аналитикалық формантының орнына басқа аналитикалық формант қолдануға болады: қайтып келе бер, қайтып келе сал, қайтып келе алмайды т.б.

Кейде сөз тіркесінің де ұқсас болуы кездеседі. Мысалы, ол асығып келе жатыр. Бұл мысалда асығу, келу етістіктерінің лексикалық мағынасы бар. Сөйлемде асығып пысықтауыш болады, ал келу қимылын пасықтап тұр, ал –е жатыр -аналитикалық формант.

-п бара жат күрделі аналитикалық форманты -п келе жат формантымен синоним. Бұл формант та қимылдың дамуы, процесс үстінде екенін білдіреді [3].

Қимылдың дамуын білдіретін бұл формант та көбіне салт етістіктерге тіркеседі: азайып бара жатыр, азып бара жатыр, ажарланып бара жатыр, ағарып бара жатыр, асқынып бар жатыр, жүдетіп бара жатыр, жалықтырып бар жатыр т.б.

Бұл аналитикалық формант та бір санадан екінші сапаға көшуді білдіретін етістіктерге тіркеседі. –п бара жат, –п келе жат форманттары бар, кел етістіктеріне және екінші компоненті бар, кел етістіктерінен жасалған күрделі етістіктеріне тіркесе, қимылдың дамуын білдіреді: бара жатыр, қайтып келе жатыр, біліп келе жатыр, көріп келе жатыр т.б. [4].

Екінші компоненті бар етістігінен жасалған күрделі етістіктерге –е жат аналитикалық форманты тіркескенде, олар –п бара жат күрделі аналитикалық формантымен тұлғалас, ұқсас болады. Бірақ онда бар етістігі өзінің кеңістікте қозғалу мағынасын сақтайды. Мысалы, қайтып бар, айтып бар т.б. күрделі етістіктерге – а жат форманты қолданғанда, оның түбірі – күрделі етістік, аналитикалық форманты дара болады: қайтып бара – жатыр.

–а жат аналитикалық формант –п келе жатыр, –п бара жатыр аналитикалық формантымен синонимдес [5]. Бұл аналитикалық форманттарға төмендегідей мысалдар жиналды.

Бұл топқа қарай ауылдың үлкендері де жан- жақтан дабырлап сөйлеп, ағылып келіп жатыр. Осы араға Қодар мен Қашқаны алып келе жатты. Жолшыбай “келінімен тілдеермін” деп, Қамысбай Қодарды алдына салып, өзі әдейі оң бойы жер артта, іркіле жүріп келе жатыр. Көзінің оты жарқ етті де, сөніп бара жатты. Ол оң бойы ұзап кетіп бара жатып, өз-өзіне ерік беріп, өксіп –өксіп жылап келе жатыр. Екі құлағын бітіргендей боп, дыңылдап соққан екпін желі Абайдың көзінен аққан жастарды, қат-қат тамшыдай, жаңағы көде мен бөтегеге ұшырап түсіріп келеді. –Ойбай, бауре-ем,- деп ат қойып келе жатыр. Бәрі де аз уақытта жылқының ішіне кеп кіріп, енді бастары қосылып, Сүйіндіктерге таман жылжып келеді. Енді асыға жүріп келеді. Бос табақтар бөлме- бөлмеден сумаң-сумаң шығып, тағы да асүйге қарай тайпия қалқып келе жатыр. – Шыңғыстың бөктері тегіс көктепті ау!-деп, айналаға көз жіберіп келе жатты. Қылаңы көп, шұбартқан жылқы жиі-жиі пысқыры түсіп, жіті басып келеді. Соған тіркес он түйелі, тағы он бес түйені, сегіз-тоғыз түйелі салқар-салқар көштер бірі артынан бірі шығып, шұбарыта, шұбарылып келеді. Ақырын аяңдап келе жатыр. Бағанадан қалың топтар Құнанбай шоғырына қарап келе жатыр еді. –Құт берекем! -деп, Абай қасындағы кекселеу кісілер шырқап жылап, үн салып келеді. Құнанбай енді бастырып омыраулап, “Бар Жігітек қолын қашырамын” деп, екпіндеп келе жатыр. Бірен-саран, Ырсай Сияқты босаң қарттар жыбайын деп еді, Құнанбай зекіп: -Көрсетпе, түге, көз жасыңды!- деді. Едігі қайтысында Тобықтының старшыны Майбасарды орнынан түсіріп, соның орнына өзі сайланып қайтып келе жатыр. Қонақтар төрт тараптың бәрінен қырық-елуден, жиырма-отыздан, лек-лек болып, аттарын жай-жай бастырып, жылжып келе жатыр. Жайластырып, тегіс жатқызып болып, Түндіктерін жапқызып, Абайларын ас ошағына қарай қайтқанда, жаздың қысқы таңы сарғайып атып келеді екен. Шырқап келеді. Жолдасы күйін ұққандай боп, жымыып қана күліп, сүйсіне қарап келеді екен. Ол мінезі күйеуіне сай болып, осы кезде бұл үй тез байып келе жатыр. Анадайдан құлақ салып, Абайдың ашулы үнін естіп келе жатыр. Алатын ақысы құр ғана “ішіп –жем” болғандықтан, талай жандар атадан бала, баладан немереге шейін үнемі кісі босағасын тоздырумен өтіп келеді. Ол қандай тон киіп, қалайша тіл қатып келеді. Балағаз сойыл сүйретіп келеді. Бірақ, әрқашан: “Ұшқан шыбын, жорғалаған қоңыз жоқ” деп қайтып келеді. Қазір Ербол мініп келген семіз көк атқа кәжаба шана жегіп, екі жігіт қатар отырып, сор желдіріп келеді. Енді, бірақ сондағыдай үміт, бақыт тілегін қаладан іздеп, соны аңсап келеді. Бір кезде нанғыш, таза бала жүрегі, барлық рахат, бақыт осы қырда, ауылда деп алас ұрған болса, қазір Абай қайта жортып келеді. Бұл күнде денесі ауырлап, жүріс қозғалысы үлкен қиындыққа айналған Ұлжан есіктен кеп көрінгенде, оның екі жағынан екі әйел қолтықтап, сүйеп келеді екен. Мынау салқын лебі айықпай ескен күншуақты көктем күніне Абай жүрегі өзгеше бір еміреніп келеді. өлең әнге оралып, еркеленіп келеді. Мынау көктем күні Тоғжанды тағы да аса бір сағындырып, қатты көксетіп келе жатыр. Мұңға толған жас жігіт айтып келеді.

Осыдан кейін бұл күйме, алғаш қоладан шыққандағы қалпына қайтып, әңгімесіз ктіп бара жатты. Абай басын қатты тартып тежеп отырмаса, өршелене түсіп, шаба жөнелгісі кеп, оттай жанып келеді. Ербол күреңді көптен бағып келе жатыр еді. Абай да күреңді аса бір сенімді, берік дос танып, сүйсініп келе жатыр еді. Абайлар қатты жүрісті ауыл іргесіне таңай бере бәсеңдетіп, енді түсер үйді болжасып келе жатыр. Алдарына әлдеқашан үріп шыққан көп иттер ауыл үстін беймаза қып, тау жаңғырта шабаланып келеді. Бірақ Абай дегбірі қашып, ес тоқтатпаған жас баладай боп, алас ұрып, ұмтылып барады. Жасы жетпіске кеп қалса да дәл сол жұрттың мақтауы қанат бітіріп, өз басымен күн көріп, қолтықтап келе жатыр ғой. Туғанымнан бері бүгін міне өлмелі күніме шейін Ырғызбай мен Жігітек жуандары елмен елді қоспай, арасын ашып келеді. Дәрмен Әбіш ойының оқыс сыны мен байлауына танданып келеді. Үш крестьян Өдекке еріп Базаралыныңкіне кеткенде, жаңағы Дарья бастаған әйелдер және де өзге абалардан ыдыстарын алып келген жас балалары бар аналар, әжелер осы ауырлдың бар үйлерін жағалап келеді. Кейде от басында құр бидай қуырып отырған шешелерді, жас қыздарды көріп тамағын қарасаңшы, жалғыз бидай,- деп, бас шайқап келеді. Дарья да бағанадан бас изеп, ойланып келе жатыр еді. Сол жеміт айдаһардың жарқыраған жалыз көзіндей боп күрең айырдың мол қасқасы, айқындап жарқырап келеді. Орыстар аздан соң “Ура, ура!”, “Ура, ура!” деп, үлкен соғыстағы сүрендерін салып, білек құрыштарын енді жазып келеді.

-Былтырдан бері, Пертербордағы докторлардың айтуы бойынша, менің өкпеме науқас ілініп келеді. Тек төртінші күні ғана бұл жолаушылар тобы Қарамола тұсына жетіп, Шор өзенінің бойын құлдап келе жатты. Он тоғызында тоқсандағы қарттың даналығына жеткен, өзінен мүшел үлкен жұрт аға тұтатын, атасы-атаңның алдына шықпаған, тұқым-тұяғымен қазақтың қызыл күрең туына берік тұғыр болып келе жатқан бауырың –Жалым сұлтан ұлы Тұрсын- Мұхамед сұлтан бар...

-Сұлтан, шаңыраққа қарашы, біз кейін қарай көшіп бара жатқан сияқтымыз,-деді кенет Ай-шешек. – Кейін көшіп бара жатқан – бұлт, -деді, -деді Ораз – Мұхамед шаңыраққа қарамастан. –Тентек болып барады. Жүктерін еркін тартып, бірінің көлеңкесін бірі баса. Шөбі жұтаң, егіз тілді көне соқпақ сорабымен баяу ырғытыла аяңдап барады. Жұрт та дігірлетіп барады. Бауырым езіліп, бел омыртқам үзіліп бара жатты. Әп-сәтте –ақ торпандарды басып озып, кер даланы бетке алып, жүйткі сілтеп бара жатады. Бес бала тапқан әйелдің бітісіндей, дөңгеленіп, жалынып бара жатыр екне. Бірақ қан төгістен тыс, бейбіт тіршілік әукініне беріліп бара жатты. Әлде қорықты ма, әлде сұлтаға бас ұрғаны ма, иегі шошайып, көзі шарасынан шығып кеткен керуен басы да, буыны босап, тізесі бүгіліп бара жатты. Төмен қарап, кісендерін салдырата, сүйретіле басып келеді. Басын изеп тастап, анда-санда сулығын тарта пысқырып, аршынды аяңға түскен Азбан-Сұр да арқасы жаңа кеңігендей, көк толқынды жапыра жүзіп келеді. Әрі ілгері озып барады. Іркес – тіркес тізілген топ аққу төбеден асып барады екен. Бұрылып қарап еді, сүйретадегі артқы неше де жапырылып барады екен. Дігірлетіп барады. Шұбатылған ұзын жеңіл жиырып, білегіне жинап алып, қып-қызыл қолын сілтей сөйлеп, домаланып келеді. Орыс бектерінің де атақ-дәрежеге, орынға таласатынын, бақ-бәсеке жолында оң қадамының өзін теріс танытып, ретін тауып бірінің көзін бірі жойып та жататынын естіді, аңдады, байқап келеді.

Тілдерді морфологиялық тұрғыдан топтастыру нәтижесінде налитикалық тілдер танылды. Құрылысы жағынан аналитикалық тілдердің таныла басауы зерттеушілерді морфологияның аналитикалық ерекшеліктерін зерттеуге әкелді. Осымен байланысты тіл білімінде сөздің аналитикалық формасы туралы теория пайда болды [6].

Проффесор А.А.Юлдашев түркі тілдеріндегі етістіктің аналитикалық формаларын зерттеп, бұл тілдерде аналитикалық форманың барын дәлелдеді. Ол түркі тілдеріндегі аналитикалық формалардың өзіндік белгілерін, олардың категорияларға қатысын көрсетіп, 50-ден аса аналитикалық формаларды талдайды [7].

Қорытынды

Етістіктің аналитикалық форманты жетекші етістікке қосылып айтылатын қосымшалар мен көмекші етістіктен құралған, етістіктің белгілі бір грамматикалық категориясына қатысты мағынаны білдіретін морфологиялық көрсеткіштерді айтамыз. Аналитикалық форманттар, негізінде, жетекші сөзге қосылған бір қосымша мен бір көмекші етістіктен құралады. Қазақ тілі етістіктің аналитикалық формантына өте бай. Етістікте жетпістен аса налитикалық формант бар. Анлитикалық форманттар тілімізде өте жиі қолданады. Сондықтан олар сан жағынан өте көп.

Әдебиеттер тізімі

1. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. – 581 б.
2. Маманов И.Е. Қазіргі қазақ тілі. Етістік. Алматы: Мектеп, 1966. – 155б.
3. Салқынбай А., Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. Алматы: [б.и.], 1998. – 304 б.
4. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі, Алматы: Мектеп, 1974. – 408б.
5. Оралбаева Н. Қазіргі қазақ тіліндегі етістіктің аналитикалық форманттары. Алматы: Ғылым, 1975. – 230 б.
6. Масалиева Ж.А. Қазақ тіліндегі толымсыз көмеші етістік. Шымкент: Әлем, 2005. – 200б.
7. Юлдашев А.А. Аналитические формы глагола в тюркских языках. М.: Наука, 1965. С. 274.

Г.Ж. Утегенова*, А. Кожан, М. Ажихан

Кандидат филологических наук, доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
студент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
студент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: gulzi_2615@mail.ru

АНАЛИТИЧЕСКИЕ ФОРМАНТЫ, УКАЗЫВАЮЩИЕ НА ТО, ЧТО ДВИЖЕНИЕ НАХОДИТСЯ НАД РАЗВИТИЕМ, ТВОРЕНИЕМ

Аннотация

Учение об аналитической форме слова - новая отрасль лингвистики. Он возник в связи с морфологической группировкой языков по всему миру, а начало морфологической группировки языков измеряется более полутора веков. В результате морфологической группировки языков были признаны аналитические языки. С точки зрения построения, признание аналитических языков привело исследователей к изучению аналитических особенностей морфологии. В связи с этим в лингвистике появилась теория об аналитической форме слова. Поскольку индоевропейские языки признаны аналитическими языками, аналитическая форма слова также была впервые изучена на этих языках, в результате чего эти языки были заложены в основу теории аналитической формы слова. Но даже в этих языках нельзя сказать, что теория аналитической формы слова вполне сформирована. У них тоже незрелые, спорных вопросов пока хватает. До недавнего времени в лингвистике считалось, что аналитическая форма слова связана только с аналитическими языками, то есть с индоевропейскими языками.

Ключевые слова: лингвистика, язык, тюркология, лексика, семантика, грамматика, глагол.

G.Zh. Utegenova*, A. Kozhan, M. Azhihan

Candidate of Philological Sciences, associate professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
student, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
student, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: gulzi_2615@mail.ru

ANALYTICAL FORMANTS INDICATING THAT MOVEMENT IS ABOVE DEVELOPMENT, CREATION

Abstract

The doctrine of the analytical form of the word is a new branch of linguistics. It arose in connection with the morphological grouping of languages around the world, and the beginning of the morphological grouping of languages has been measured for more than a century and a half. As a result of the morphological grouping of languages, analytical languages were recognized. From the point of view of construction, the recognition of analytical languages has led researchers to study the analytical features of morphology. In this regard, a theory about the analytical form of a word has appeared in linguistics. Since the Indo-European languages are recognized as analytical languages, the analytical form of the word was also studied for the first time in these languages, as a result of which these languages were laid the basis for the theory of the analytical form of the word. But even in these languages, it cannot be said that the theory of the analytical form of the word is fully formed. They are also immature, there are still enough controversial issues. Until recently, it was believed in linguistics that the analytical form of a word is associated only with analytical languages, that is, with Indo-European languages.

Keywords: linguistics, language, Turkology, vocabulary, semantics, grammar, verb.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Г.Ж. Утегенова

ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

E-mail: gulzi_2615@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Г.Ж. Утегенова

Кандидат филологических наук, доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

E-mail: gulzi_2615@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

G.Zh. Utegenova

Candidate of Philological Sciences, associate professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: gulzi_2615@mail.ru

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

ӨОЖ: 331.56/.57:574.5=512.123

Б. Д. Бекназаров*, Л. С. Колдасова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: bakyyt.8080@mail.ru

ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ САЛАЛЫҚ ЕҢБЕК БӨЛІНІСІН ТАЛДАУ

Түйін

Халықтың экономикалық қызметі Қазақстанның экономикалық дамуының стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуде және мемлекеттіктегі саясаттың шараларын жүзеге асырудағы, елдің мен әлемдік бәсекегедегі қабілетті 30 елдің қатарларына қосудағы ерекше рөлдің атқарылуы. Еңбек нарығын дамытудың басты көрсеткіштерінің бірі-халықты жұмыспен қамту. Еңбек заңнамасына сәйкес ол «Қазақстан Республикасының заңнамасын бұзбайтын немесе табыс әкелетін кәсіби қызмет» ретінде айқындалады. Еңбек нарығы еңбек табысының, халықтың біліктілігі мен әлеуметтік деңгейін анықтайтындықтан, бұл елдің экономикалық және әлеуметтік дамуының негізгі факторларының бірі болып табылады. Сонымен қатар, еңбек нарығы ұлттық және халықаралық экономикалық қажеттіліктердің өзгеруіне бейімделеді. Жұмыспен қамту орталығы жұмысының тиімділігін арттыруға ықпал ететін шараларды ұсыну, жұмыспен қамту орталығының қызметкерлерін сыртқы және ішкі ынталандыру құралдарын әртарапандыру, қызметкерлердің біліктілігін арттыруды модернизациялау бойынша ұсыныстар беру нәтижесінде еңбек нарығындағы жағдай болжамдарының сенімділігін арттыру.

Кілттік сөздер: еңбек нарығы, жұмыс күші, еңбек ресурстары, жұмыспен қамту, жұмыссыздық, аймақ, сала.

Кіріспе

Еңбек нарығын мемлекеттік қадағалау мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық менеджментін жүзеге асыру процесіне араласуға негізделген әртүрлі әдістер мен құралдарды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Мемлекетінің араласуы халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етеді, жұмыспен қамту деңгейін жоғарылатады және әлеуметтік-экономикалық жағдайларды ұтымды пайдалану үшін жұмыссыздық мәселесін шешеді. Қазақстан республикасында еңбек нарығына экономикалық мониторинг сәтті жүргізілді. Қызмет тікелей халықтың еңбек жағдайларын реттеудің жиынтық мәселесін шешуге бағытталған. 2020 Жылға Арналған жұмыс кестесі 2011 Карта 2020). Жоспардың мақсаты-бизнесті қолдау арқылы жұмыссыздық мәселесін шешу мақсатында дағдарыстан кейін шағын және орта бизнесті дамыту. Жоспарды іске асыру, сондай-ақ шикізаттық емес сектордағы аймақтық кәсіпкерліктің тұрақты және теңгерімді өсуі қолданыстағы және жаңа тұрақты жұмыс орындарын сақтауға кепілдік беретін орын құра алады.

Сонымен қатар, жоспарға сәйкес жұмыспен қамту тек жұмысқа жалдау арқылы ғана емес, сонымен қатар кәсіпкерлік сыныпты құру үшін шағын несиелер беру арқылы да қамтамасыз етіледі. Бағдарламаны іске асырған сәттен бастап 44 000 ісін жаңа бастаған кәсіпкер шағын несие алып, өз бизнесін аяқтады[1].

Нәтижелер және талқылау

Жоспардың тиімділігін білдіретін ұлттық өнімнің дәйектілігіне немесе еңбек өнімділігінің өсуіне қарама-қайшы талдау жоқ. Өнімді жұмысты қамтамасыз ету үшін жұмыс күшін тарту мәселесі тиімді деп санайды. Оның тиімділігін арттыру, барлық мемлекеттік органдар мен салалар үшін жергілікті және аймақтық жоспарлау жаңа жұмыс орындарын құруға бағытталуы керек. Біз жұмыссыздық топтарын ресми түрде құру қажет

деп санаймыз, әсіресе тиімсіз және бейресми жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бойынша тиімді шаралар кешенінде. Сонымен қатар, жергілікті билік азаматтардың, әсіресе қалалардың шетіндегі ауылдық жерлерде жұмыс табу мүмкіндіктеріне басымдық беруі керек. Жұмыспен қамту орталығының қызметін күшейтіп, көші-қон қызметі органдарымен, ішкі істер органдарымен, зейнетақы қорларымен, ХҚКО-мен, мүгедектер қауымдастығымен және т.б. әрекеттерді үйлестіре білу қажет. Еңбекке жарамсыз адамдарды талдау және кейіннен тіркеу үшін [2].

Жұмыспен қамту орталығының функциялары:

1) Кәсіптік оқытуды ұйымдастыру және өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға, жұмыссыздарға және табысы төмен адамдарға жұмысқа орналасуға жәрдемдесу;

2) Ауылдық кәсіпкерлігінде жәрдемдесуде;

3) Еңбекті ресурстарыныңда ұтқырлығының тиімділігінде арттырумен;

4) Ауылдықта елді мекендердің дамытуда.

Жоғарыда атап өткеніміздей, ұзақ мерзімді перспективада жұмыссыздардың табиғи өсу деңгейіне әсер ететін маңызды факторлардың бірі-біріншісі: жұмыс күшіндегі жастардың үлесі артты; экономикалық құрылым жиі өзгеріп отырды; және жұмыс істейтін азаматтардың жалпы санындағы әйелдердің үлесі артты [3].

Жұмыссыздық деңгейіне белгілі бір дәрежеде компанияларға жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін (бос жұмыс орындарын) ұсынуға және жұмыссыздардың жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін түзетуге мүмкіндік беретін ақпараттың жетіспеушілігі де әсер етеді. Бұл өте қиын процесс, өйткені әр жұмыс орны мен әр қызметкердің өзіндік ерекшеліктері бар [4].

Мұның бәрі, ең алдымен, жұмысқа орналасуды жеделдетуге, екіншіден, жұмыстан босатылған қызметкерлердің психологиялық қысымы мен моральдық ынғайсыздығын төмендетуге мүмкіндік береді.

Мансапқа бағытталған механизм қала тұрғындарының еңбек нарығында ерекше рөл атқарады. Жалпы алғанда, бұл тұжырымдама адамдарды хабардар етуге, кеңес беруге, іріктеуге және таңдаған кәсібіне бейімдеуге байланысты шаралар жүйесін қамтиды.

Еңбек нарығының қазақстандық моделі жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді жоспарларына, яғни еңбек нарығындағы жеке тұлғалардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және тиімді жұмыспен қамтуға жәрдемдесуге, біліктілікті арттыруға, қайта даярлауға несиелер мен субсидиялар беруге, сондай-ақ мемлекеттік жұмыспен қамту қызметтеріне жүгінетін азаматтарға өз бизнесін ашуға, көші-қонға жәрдемдесуге бағытталған жоспарларға басымдық береді. Жаңа жұмыс орындарына, сондай-ақ жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін құруды субсидиялауға.

Бірақ, жоғарыда айтылғандай, жергілікті деңгейде жұмыспен қамту бағдарламаларының көпшілігі қоғамдық жұмыстарға, әлеуметтік жұмыстарға және жастар практикасына қысқартылады. Біздің ойымызша, бұл жағдай іске асыру жоспарының тиімділігін бағалау үшін бірыңғай қол жеткізу әдісі нұсқаулығының болмауына байланысты. Сондықтан олар көбінесе жұмыс істейтін адамдардың саны бойынша құнды, бірақ олардың маңыздылығын көрсетпейді [5].

Бұл жағдайда осы бағдарламалардың тиімділігін сапалы бағалау мәселесі ерекше маңызға ие болады. Экономикалық әдебиеттерде жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бағдарламаларының тиімділігін бағалау үшін аз ғана зерттеулер ұсынылғандығы және авторлардың қолданыстағы әдістемелерді әзірлей алмағаны дұрыс көрсетілген. Сонымен, зерттеу гипотезасында келесі ережелер бар:

1) еңбек нарығының белсенді бағдарламаларының тиімділігін бағалау жұмыспен қамту жағдайларының санын ғана емес, сонымен қатар жұмыспен қамту сапасын (ұзақтығы, жалақысы) сипаттайтын статистикалық қол жетімді көрсеткіштер жиынтығына негізделген.;

2) Жұмыспен қамтудың белсенді жоспары тек жоспарға қатысуға дайындалып жатқан адамдарға ғана ұсынылуы керек және бүкіл мемлекеттік органның жұмыспен қамту қызметтерін алуға үміткерлерге ұсынылмауы керек.;

3) Жұмыспен қамтудың ұлттық қызметінде қолдануға оңай және статистикалық қол жетімді көрсеткіштердің бірыңғай тізбесі негізінде жұмыспен қамтудың белсенді бағдарламаларының тиімділігін бағалаудың бірыңғай әдісі, бұл осындай бағдарламалардың тиімділігін бақылауға мүмкіндік береді.

Жұмыспен қамту орталығының қызметін құқықтық қамтамасыз етуді жақсарту мақсатында жұмыс берушімен келісім шарттарын тұжырымдаған дұрыс.

Осы ретте 2024 жылдың екінші тоқсанында ұсынылған Ұлттық статистика бюросының Қазақстан халқын жұмыспен қамту жөніндегі соңғы деректеріне сәйкес, қазақстандықтар жұмыс істейтін экономиканың ірі секторлары сауда, өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы болып қала берді.

Жұмыспен қамтылғандар саны бойынша бірінші орында көтерме және бөлшек сауда, сондай-ақ автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу саласы тұр. Бұл салада 1 540 743 адам жұмыс істейді, бұл елдің еңбекке қабілетті халқының едәуір бөлігін құрайды. Бір қызығы, әйелдердің үлесі ерлерге қарағанда жоғары: 878 816 әйел және 661 927 ер адам. Сауда және автокөлік жөндеу қызметтері, әсіресе қалаларда, жұмысқа орналасудың кең ауқымын ұсынады.

Жұмыспен қамтылғандар саны бойынша екінші орында 1 162 323 адам жұмыс істейтін өнеркәсіп болды. Мұнда 362,761 әйел, 799,562 ер адамдар айтарлықтай артықшылығы байқалады. Өнеркәсіп секторы дәстүрлі түрде өндіріске және ауыр жұмыс жағдайларына байланысты жұмыс сипатына байланысты көбірек ер адамдарды тартады.

Үшінші орында ауыл, орман және балық шаруашылығы бар, онда 1 061 205 адам жұмыс істейді. Өнеркәсіптегідей, ауыл шаруашылығында да ерлер басым (652 408 адам), дегенмен әйелдер де (408 797 адам) айтарлықтай үлеске ие. Бұл сектор ел экономикасының маңызды бөлігі болып қала береді, әсіресе ауылдық жерлерде.

Көлік және қойма 669 893 адамды жұмыспен қамтамасыз етеді, олардың басым көпшілігі ер адамдар (532 573). Бұл сектор логистикада және тауарлардың ішкі және сыртқы қозғалысында маңызды рөл атқарады.

Қызықты ерекшелігімен білім беру саласындағы әйелдердің жоғары жұмыспен қамтылуы. Осы саладағы 1 192 500 қызметкердің 890 589-ы әйелдер, бұл педагогтар мен білім беру мекемелерінің қызметкерлері арасындағы әйелдердің дәстүрлі басымдылығын көрсетеді. Бұл салада ер адамдар айтарлықтай аз-барлығы 301 911 адам.

Құрылыс сонымен қатар экономиканың маңызды секторы болып табылады, онда 644 678 адам жұмыс істейді, олардың басым көпшілігі ер адамдар (510 833), ал мұнда әйелдер айтарлықтай аз, 133 845 адам. Құрылыс секторы белсенді инфрақұрылымдық жобалар мен тұрғын үй құрылысының арқасында дамуын жалғастыруда.

Ең аз қазақстандықтар өнер, ойын-сауық және демалыс саласында жұмыс істейді. Бұл салада барлығы 155 277 адам жұмыс істейді. Олардың ішінде 68 195 ер адам және 87 082 әйел бар. Бұл сектор айтарлықтай мәдени және әлеуметтік маңызы бар болса да, экономиканың басқа салаларымен салыстырғанда салыстырмалы түрде аз болып қала береді.

[6].

Қорытындылар

Бұл тұрғыда " экономикалық өсудің өнімді жұмыспен қамтуға әсері оның қарқынына ғана емес, сонымен қатар өнімді жұмыс орындарын құру үшін қаншалықты тиімді жұмыс істейтініне де байланысты."Бұл бірқатар факторларға, соның ішінде өсудің салалық құрылымына және жеке сектордың өсу капиталының беріктігіне (жұмыс қарқындылығына) байланысты. Сарапшылардың пікірінше, әдетте жұмыс орындарының санын көбейтіп қана қоймай, еңбек өнімділігі мен жұмыспен қамту деңгейін арттыру қажет income.In сонымен қатар, сарапшылар Орталық Азия аймағында жалақы мен еңбек өнімділігінің төмендігін атап өтеді [7].осыған байланысты жұмыспен қамтылған халық құрылымында экономика салалары бойынша бөлудің маңызы ерекше.Сарапшылардың пікірлерін зерделеу жұмыспен

камту деңгейі ішкі экономикалық сектордың дамуымен тікелей байланысты деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Дорожная карта занятости 2020. Постановление Правительства РК от 19.06.2013г. № 636 [Электронный ресурс]. – 2020.-URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000636> (дата обращения 20.05.2021).
2. Кулекеев, Ж. Социальный портрет самозанятого населения в южных регионах Республики Казахстан / Ж. Кулекеев, Б.Туреханова, Г.Исмурина, С.Оразбекова. - Алматы: Казстатинформ, 2018. – 124 с.
3. Колесник, В.С. Государственное регулирование рынка труда в сельской местности /В.С. Колесник// Новая наука: современное состояние и пути развития. - 2016. - № 9. - С. 228-231.
4. Бексултанова, А.И. Проблема занятости населения в РФ / А.И. Бексултанова // European Research. -2017. -№ 5 (28). - С. 38-41.
5. Болор, Б.Б. Проблема занятости и безработицы / Б.Б. Болор // Научный журнал. - 2017. -№ 7 (20). - С. 25-27.
6. <https://skills.enbek.kz>
7. ILO. Decent Work Country Diagnostics - Technical Guidelines to draft the Diagnostics Report. Geneva: ILO, 2015.

Б. Д. Бекназаров*, Л. С. Колдасова

старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: bakytt.8080@mail.ru

АНАЛИЗ РЫНКА ТРУДА И ОТРАСЛЕВОГО РАЗДЕЛЕНИЯ ТРУДА

Аннотация

Экономическая активность населения играет особую роль в достижении стратегических целей экономического развития Казахстана и реализации мер государственной политики, вхождении страны и в число 30 конкурентоспособных стран мира. Одним из основных показателей развития рынка труда является занятость населения. В соответствии с Законом Республики Казахстан "О занятости населения" он не нарушает законы Республики Казахстан и не приносит доходов. личные и социальные потребности", поскольку рынок труда определяет уровень занятости, доходы, квалификацию, благосостояние населения, является одним из основных факторов экономического и социального развития страны. Кроме того, рынок труда демонстрирует адаптацию к изменениям национальных и международных экономических потребностей. Повышение надежности прогнозов ситуации на рынке труда в результате предоставления мер, способствующих повышению эффективности работы Центра занятости, диверсификации инструментов внешнего и внутреннего стимулирования работников центра занятости, предоставления предложений по модернизации повышения квалификации работников.

Ключевые слова: рынок труда, рабочая сила, трудовые ресурсы, занятость, безработица, регион, отрасль

B. D. Beknazarov*, L. S. Koldasova

senior lecturer, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

senior lecturer, South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

***Corresponding author:** bakytt.8080@mail.ru

ANALYSIS OF THE LABOR MARKET AND SECTORAL DIVISION OF LABOR

Abstract

The economic activity of the population plays a special role in achieving the strategic goals of economic development of Kazakhstan and the implementation of state policy measures, the country's and the world's entry into the top 30 competitive countries. One of the main indicators of the development of the labor market is the employment of the population. In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On Employment of the population", it is defined as "labor activity related to the satisfaction of personal and social needs that does not violate the legislation of the Republic of Kazakhstan or generates income." "Since the labor market determines the level of employment, income, qualifications and well-being of the population, it is one of the main factors of the country's economic and social development. In addition, the labor market demonstrates adaptation to changes in domestic and international economic needs. Provision of measures that contribute to improving the efficiency of the functioning of employment centers, diversification of tools for external and internal incentives for employees of employment centers, increasing the reliability of forecasting labor market conditions as a result of providing proposals for the modernization of advanced training of employees.

Key words: labor market, labor force, labor resources, Employment, Unemployment, region, industry.

И. Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Б. Д. Бекназаров

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, Шымкент, Қазақстан

E-mail: bakytt.8080@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Б. Д. Бекназаров

старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

E-mail: bakytt.8080@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

B. D. Beknazarov

Senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: bakytt.8080@mail.ru

UDC 331.56

I.E. Kozhamkulova*, G.M. Zhumanova, I.M. Baubekova, B.Zh. Ablay

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Senior Lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of Economic Sciences, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author's email: indira76.00@mail.ru

UNEMPLOYMENT AS A THREAT TO ECONOMIC SAFETY OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article explores the general threat of unemployment, its root causes, and repercussions. It delves into the influence of unemployment on the nation's economy, encompassing economic security. Furthermore, it provides an overview of the unemployment trends in Kazakhstan spanning several years and discusses the associated threats. First of all, the state must clearly formulate its new economic strategy. It should become very clear to business what kind of policy the government will pursue in the next 20-30 years and why. So far, there has been no such clarity. Of course, it is necessary to approach this problem seriously. Which sectors of the economy will the state support during this period? For what purpose? How? How long? How will economic policy change in the event of various kinds of external shocks? Therefore, the solution to the problem of high unemployment and poverty must begin with the approval of a new economic strategy.

Keywords: Unemployment, poverty, economic security, economy, able-bodied population, competition.

INTRODUCTION

The importance of examining the concept of "unemployment" stems from its profoundly adverse effects on the national economy. It leads to a decline in consumer demand, a decrease in household savings, and a deceleration of the investment process. [1].

Unemployment represents a socio-economic condition within a nation where a segment of the working-age population faces challenges in securing employment for diverse reasons. It denotes the existence of individuals within the country's economically active population who are both willing and capable of working but encounter difficulties in finding employment opportunities.

EXPERIMENTAL METHODS

The social and economic effects of unemployment [2]

- The volume of the backlog in gross domestic product. Following Okun's Law, a 1% increase in the current unemployment rate compared to the natural rate leads to a 2.5% decrease in the Gross National Product (GNP).
- The overall increase in the societal burden and the unequal distribution of unemployment costs among various demographic groups.
- The widespread deterioration of individuals' circumstances and the severe destitution experienced by those without employment.
- Decreases in investment, savings, and overall expenditure.
- Reduction in qualifications.

Various factors contribute to unemployment in Kazakhstan [3]

- Overprotective parenting hinders the independence of adult children. Parents may resist their offspring gaining financial autonomy, preventing them from pursuing part-time employment or earning extra income while attending university, and so forth;
- The lingering effects of the crisis in the 1990s persist, where parents faced layoffs and delayed salary payments, compelling many to venture into entrepreneurship or engage in market trading.

Consequently, they may be unable to assist their children in securing employment aligned with their field of study after graduation, as they themselves may not be working in their respective specialties;

- Employers are compelled by the swiftly evolving world, the fast pace of life, technological advancements, and fierce competition to prioritize staff optimization, high productivity, and efficiency. Unfortunately, this often leads to a neglect of moral obligations. Consequently, employers may exhibit a reluctance to hire individuals beyond the age of 40, women (due to concerns about maternity leave), and may prefer recruiting inexperienced (often underqualified) young individuals. Additionally, there might be a tendency to dismiss them without complications under pretextual reasons and terminate the employment of individuals who frequently take sick leave;
- The ultimate contributing factor is the demand for specific specialists in the labor market. There has been a significant shift in the values of job seekers from moral considerations to material pursuits. There is a prevailing desire to achieve substantial financial rewards without much effort and aspire to high-ranking positions. As a result, individuals often opt for what they perceive as prestigious fields such as customs, banking, finance and credit, economics and management, translation, and legal law. However, the reality is that the job market is already saturated with professionals in these specializations.

RESULT AND DISCUSSION

The genuine causes behind mass (latent, unofficial) unemployment in the Republic of Kazakhstan are multi-faceted. While some attribute it to the education system, arguing that educational institutions like universities, colleges, and vocational schools are producing unskilled personnel, the issue is more nuanced than it appears. It is valid to acknowledge that educational institutions often prioritize theoretical knowledge over practical skills, but the responsibility cannot be solely attributed to them. The applicants themselves often lack awareness regarding their career path post-specialization. Moreover, the prevalence of low-quality specialists is associated with issues such as distance education, corruption, and more. Consequently, possessing a higher education diploma does not ensure that a graduate will secure employment, even if it is not within their field of study.

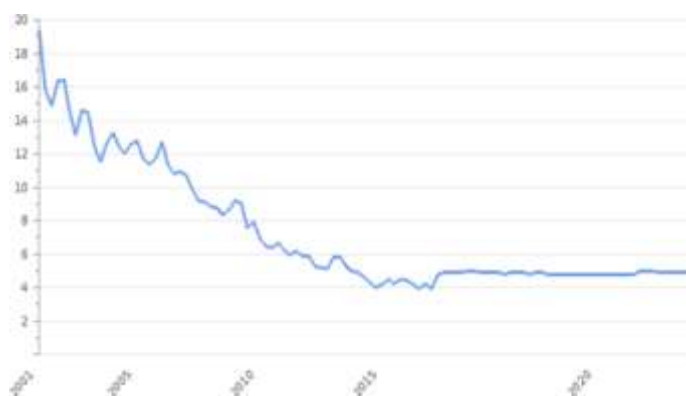

Figure 1 – Dynamics of unemployment as a percentage in Kazakhstan.

As of June 2022, the unemployment rate in Kazakhstan remained steady at 4.9%. Over time, the unemployment rate has fluctuated, reaching its highest point at 13.7% and its lowest at 4.8%.

Ways to solve the problem of unemployment in the Republic of Kazakhstan [4]

The government actively regulates the equilibrium between economic objectives and employment considerations within ongoing economic transformation initiatives. The principal objective of the social policies overseen by Kazakhstan's highest authorities is to optimize the preservation of the population's living standards and enhance measures for the social safeguarding

of individuals facing unemployment. A comprehensive State employment program has been devised for its execution.

The primary objectives of this initiative include ensuring meaningful employment, curbing unemployment, addressing imbalances in labor supply and demand, and enhancing the overall quality of the workforce. The program aims to implement measures fostering an increase in the overall employment rate, particularly promoting job opportunities for specific demographic groups requiring social assistance, enforcing employment quotas for individuals with disabilities, and providing informational support for regional employment policies.

The key directions and mechanisms for implementing the program include:

Initiatives designed to boost the population's employment levels will be achieved by generating new and supplementary employment opportunities within various sectors of the economy;

Actions aimed at aligning the supply and demand of labor necessitate enhanced monitoring of labor market dynamics to effectively balance the available workforce with the demand from employers;

Facilitating the employment of specific demographic groups involves organizing initiatives such as creating social jobs, streamlining access to current vacancies, enforcing job quotas for individuals with disabilities, and closely monitoring the employment status of these target groups. Additionally, the executive system maintains a list of professions and specialties in demand in the labor market, contributing to the organization of training programs for individuals serving sentences, among other measures;

The support and advancement of small and medium-sized enterprises (SMEs) will involve the establishment of favorable conditions, expanding opportunities for lending to small businesses, fostering the growth of private services, encouraging flexible employment structures, promoting national crafts, and providing support for labor and entrepreneurial initiatives from individuals aspiring to launch their own businesses. Additionally, unemployed individuals will be directed towards educational opportunities to equip them with the skills needed to independently create employment opportunities;

Establishing a flexible system for vocational training and retraining of the unemployed, tailored to meet the demands of the labor market, will be achieved by enhancing the competitiveness of unemployed individuals. This involves providing vocational training, advanced learning, and retraining programs to equip them with the necessary skills and make them more competitive in the job market;

The establishment and enhancement of public works align with the priority development agenda. The plan involves expanding and directing public works towards enhancing the sanitary and epidemiological conditions of communities, participating in the renovation of socio-cultural facilities, and contributing to the execution of socially impactful events;

Initiatives to strengthen the involvement of local executive bodies in addressing regional employment challenges will persist. These efforts will encompass ongoing communication with the public and employers about labor market conditions, providing guidance to individuals facing job-related challenges, directing them towards vocational training and retraining programs, and enhancing the skills of the unemployed to bolster their competitiveness in the job market. Furthermore, measures will be taken to improve the quality of education, particularly for target groups;

Collaboration between the authorized body and employers, public associations, and private employment agencies will involve integrating the efforts of these entities in matters related to employment regulation and labor market dynamics. This interaction aims to create a cohesive approach in addressing employment issues through coordinated activities between the authorized body and the various stakeholders involved in labor mediation.

CONCLUSION

Unemployment and employment rates constitute key aspects within the state's economy. They serve as pivotal metrics for assessing the efficiency of market relations, which presently stand as critical determinants for the successful development and prosperity of all nations, with particular significance for Kazakhstan.

References

1. Jeffrey Sachs, Larry Felipe B. Macroeconomics. Global approach: Trans. from English. ANE at right. The Russian Federation. – M.: Publishing House of the «Business», 1996.
2. Tobin. The global economy: who at the helm? // Problems of the theory and practice of management, 1999. №1. P. 48.
3. Safarov P. M. Reducing unemployment: Current issues and public policy // Creative – 2012. – №2(62). – С. 118 – <http://www.creativeconomy.ru/articles/16754/>
4. “Kazakhstan - Unemployment rate | 2000-2022 Data | 2023-2024 forecast.” Ru.tradingeconomics.com, 2022, ru.tradingeconomics.com/Kazakhstan/unemployment-rate.
5. Ydyrys S.S., Ilasheva S.A., Beknazarov B.D. Modern concept of labor market development in labor excessive regions of the republic of Kazakhstan. *Central Asian Economic Review*. 2022;(3):17-32. (In Kazakh) <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-3-17-32>
6. Dyussebekova Zh.M., Nurpeissova A.A., Tovma N.A. Analysis of labor market trends in single-industry towns in Kazakhstan. *Central Asian Economic Review*. 2023;(2):44-56. <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-2-44-56>
7. Tleuberdiyeva S.S., Mussina R.S., Moldasheva A.B., Kodasheva G.S. Regional unemployment and state employment regulation. *Bulletin of "Turan" University*. 2021;(3):28-32. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-28-32>

И.Е. Қожамқұлова*, Г.М. Жұманова, И.М. Баубекова, Б.Ж. Аблай

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Э.ғ.к., М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

*Корреспондент авторы: indira76.00@mail.ru

ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ҚАТЕР РЕТІНДЕ

Түйін

Мақалада жұмыссыздықтың жалпы қатері, оның негізгі себептері мен салдары зерттеледі. Бұл жұмыссыздықтың ел экономикасына, соның ішінде экономикалық қауіпсіздікке ықпалына байланысты. Бұдан басқа, онда Қазақстандағы бірнеше жыл ішіндегі жұмыссыздық үрдістеріне шолу беріліп, осыған байланысты қауіп-қатерлер талқыланады. Ең алдымен, мемлекет өзінің жаңа экономикалық стратегиясын нақты тұжырымдауы тиіс. Бизнес үшін үкімет алдағы 20-30 жылда қандай саясат жүргізетіні және неліктен екені түсінікті болуы тиіс. Әзірге ондай түсінік болған жоқ. Әрине, бұл мәселеге шындап қарау керек. Осы кезеңде мемлекет экономиканың қандай салаларын қолдайды? Қандай мақсатпен? Қалай? Қанша уақыт? Түрлі сыртқы сілкіністер болған жағдайда экономикалық саясат қалай өзгереді? Сондықтан жоғары жұмыссыздық пен кедейшілік проблемасын шешу жаңа экономикалық стратегияны бекітуден басталуы тиіс.

Кілттік сөздер: жұмыссыздық, кедейлік, экономикалық қауіпсіздік, экономика, еңбекке қабілетті халық, бәсекелестік.

И.Е. Кожамкулова*, Г.М. Жуманова, И.М.Баубекова, Б.Ж. Аблай

Кандидат экономических наук, доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Кандидат экономических наук, доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Студент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: indira76.00@mail.ru

БЕЗРАБОТИЦА КАК УГРОЗА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье исследуется общая угроза безработицы, ее первопричины и последствия. Это связано с влиянием безработицы на экономику страны, включая экономическую безопасность. Кроме того, в нем представлен обзор тенденций безработицы в Казахстане за несколько лет и обсуждаются связанные с этим угрозы. Прежде всего, государство должно четко сформулировать свою новую экономическую стратегию. Бизнесу должно стать очень ясно, какую политику будет проводить правительство в ближайшие 20-30 лет и почему. Пока такой ясности не было. Конечно, к этой проблеме нужно подходить серьезно. Какие отрасли экономики поддержит государство в этот период? С какой целью? Как? Как долго? Как изменится экономическая политика в случае различного рода внешних потрясений? Поэтому решение проблемы высокой безработицы и бедности должно начаться с утверждения новой экономической стратегии.

Ключевые слова: Безработица, бедность, экономическая безопасность, экономика, трудоспособное население, конкуренция.

И. Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Е. Қожамқұлова

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

E-mail: indira76.00@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

И.Е. Кожамкулова

Кандидат экономических наук, доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

E-mail: indira76.00@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

I.E. Kozhamkulova

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: indira76.00@mail.ru

UDC 338.001.36:620.91

R.K.Niyazbekova, I.S. Polezhayeva, I.I.Shevchenko, Zh.Zh.Pirmanova*

Doctor of Economic Sciences, Professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

PhD student, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

***Correspondent author:** zhansulu.pirmanova@mail.ru

RELATIONSHIP BETWEEN USE OF RENEWABLE ENERGY SOURCES AND ECONOMIC EFFICIENCY

Abstract

The world's energy production is mainly provided by thermal power plants, hydroelectric power plants and nuclear power plants. The rapid consumption of fossil fuels and the release of greenhouse gases into the atmosphere cause global warming, and therefore not only an energy crisis; This also creates an environmental crisis. For this reason, transition to the use of renewable energy has become mandatory in recent years. The article examines the relationship between the use of renewable energy sources and economic efficiency. Also, to determine the impact of the use of renewable energy on economic efficiency in Kazakhstan. A statistical comparability study between 2015-2023 is included. It was found that there is a unidirectional causal relationship between the use of renewable energy and economic efficiency. The most important initiative to increase the impact of the use of renewable energy is to shift the energy policy to the domestic and renewable energy sector with new technologies. Kazakhstan is an initiator of the potential of renewable energy resources. For this reason, renewable energy production should be used in the most effective way in the sustainable development of Kazakhstan.

Key words: renewable energy sources, energy efficiency, economic efficiency.

Introduction

Renewable energy sources have become an integral part of the global energy sector. In addition, with the rapid development of the world economy, the demand for renewable energy sources is continuously growing.

In modern, dynamically changing society, more and more people are interested in renewable energy sources. This interest is fully justified, because recently energy and environmental problems have become more and more obvious. When the leaders of states and international organizations discuss the problems that have arisen, they come to the conclusion that in the future these problems can be solved only by using environmentally friendly renewable energy sources [1].

According to Article 1-4: According to the Law on support for the use of renewable energy sources, "renewable energy sources are continuously renewable energy sources due to natural processes, which include the following types: solar energy, wind energy, hydrodynamic water energy; geothermal energy: heat of soil, underground water, rivers, water bodies; as well as anthropogenic sources of primary energy resources: consumer waste, biomass, biogas and other fuel obtained from consumer waste used for the production of electricity and (or) thermal energy [2]. According to Article 3, the state regulation in the field of supporting the use of renewable energy sources is to create favorable conditions for the production of electricity using renewable energy sources in order to reduce the energy demand of the economy and the impact of the electricity and heat energy production sector on the environment and to increase the share of the use of renewable energy sources in the production of electricity is carried out for the purpose [2].

In January 2016, 193 member countries of the United Nations implemented 17 goals within the framework of sustainable development. These goals include affordable and clean energy, decent work and economic growth. In all developing countries, expanding infrastructure and upgrading technology to provide clean energy is an important environmental and growth-promoting goal. On the other hand, the goal of economic growth includes sustainable economic

growth, full and productive employment, and the maintenance of decent jobs for all. To ensure sustainable development, it is considered one of the most basic inputs of development, which need to meet the ever-increasing energy needs due to economic growth and population growth to carry out production-oriented or economic activities and improve living standards. In general, the need for energy in the world is increasing day by day, on the one hand, there is a limited amount of energy resources that are constantly increasing in the direction of decrease, and wider groups should understand, and countries should revise their energy policies and tend to use energy more efficiently [3].

In the 2000s, the search for alternative energy gradually accelerated and research in the field of renewable energy began to increase. The most important feature that distinguishes renewable energy from other forms of energy is that it does not disappear and can renew itself naturally. In addition, since renewable energy sources are domestic resources, they do not need to be imported, thus reducing external dependence on energy and reducing carbon emissions and environmental damage are becoming increasingly important [4].

Renewable energy is gaining importance and economic efficiency day by day due to the environmental impact of energy resources and issues of security of supply. Even mineral-rich countries aim to maintain their current economic status by investing in renewable energy sources. Basically, these investments also affect the economic growth indicators of the countries.

In developing countries, expanding infrastructure and upgrading technology to provide clean energy is an important goal that can stimulate growth and contribute to the environment [5].

Main part

The share of renewable energy sources (RES) in total electricity production in Kazakhstan reached 6.5%. In addition, the widespread use of fossil-based energy resources such as oil, coal and natural gas requires increasing the efficiency of renewable energy use and ensuring its distribution.

From a geographical and meteorological point of view, Kazakhstan is a country suitable for large-scale use of wind energy. Implementation of the policy of development of renewable energy sources in the economy of Kazakhstan begins in 2009. This year, the first legislative initiatives to support renewable energy sources took place in the country.

In 2013-2015, the concept of transition to a green economy and fixed tariffs for renewable energy sources were used. In addition, tasks for the development of renewable energy sources were set in the overall energy balance of the country, ways to support ecological integrity and adapt to a changing global climate were compared. It should be noted that the share of solar and wind energy in 2015 was only 0.2 percent.

In 2018, auctions for renewable energy sources began to be launched. An auction trading mechanism was introduced for the competitive selection of projects of renewable energy sources and changes were made to the existing legislation in the sector of its use. According to the data, the share of fossil fuels in Kazakhstan in 2018 was 81.3%, hydropower 9.7%, gas turbines 8.5%, solar, wind and bioenergy 0.5%.

Estimated balance of electricity of the Unified Electric Power System of Kazakhstan until 2035 by setting goals and objectives for achieving carbon neutrality in 2022-2023; end of renewable energy support law (exemption from property tax and land tax, as well as exemption from corporate income tax); Kazakhstan has joined the global movement to achieve carbon neutrality.

However, the strategy of achieving carbon neutrality of the Republic of Kazakhstan until 2060 and the new environmental code of the Republic of Kazakhstan will be put forward.

Renewable energy sources (RES) are energy resources of natural processes that are constantly occurring on the planet, as well as energy resources of plant and animal bioresources [6]. A characteristic feature of renewable energy sources is the cyclic nature of their renewal, which allows the use of these resources without a time limit.

Currently, if we look at the fuel-energy balance of the Republic of Kazakhstan, the final energy consumption by fuel types is as shown in Figure 1.

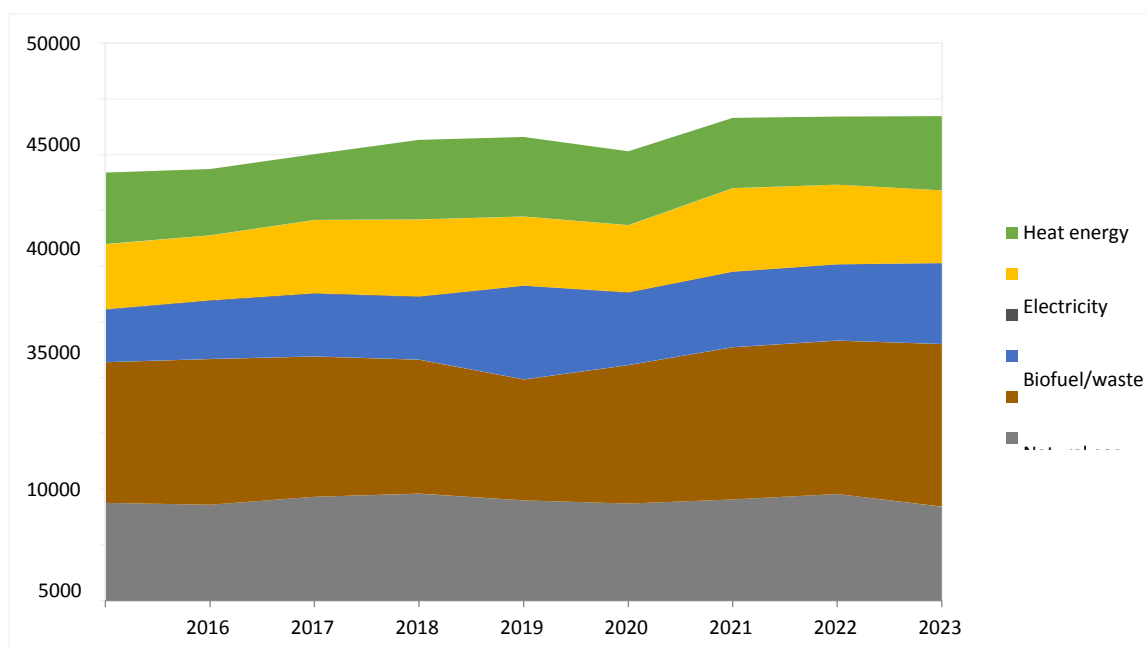

Figure 1. Final consumption of energy by types of fuel

In 2023, the largest share of final energy consumption will be oil and oil products - 33.5% and coal - 19.4%. The share of electricity consumption from the final consumption of total energy was 15%, natural gas - 16.7% and heat energy - 15.3% [7].

Regarding the final consumption of energy by economic sectors. As shown in Figure 2 below, the manufacturing sectors decreased from 42.2% in 2015 to 15.8% in 2023, commercial and commercial services decreased by 8.9% from 2015 to 2023, similarly, the residential sector (population) increased by 7.8%. And in the transport sector, if it increased from 2015 to 2018, it decreased until 2021, and again increased to 16% in 2022, then decreased to 10.1% in 2023. During the eight years of energy consumption by general economic sectors, there were various deviations.

In percents

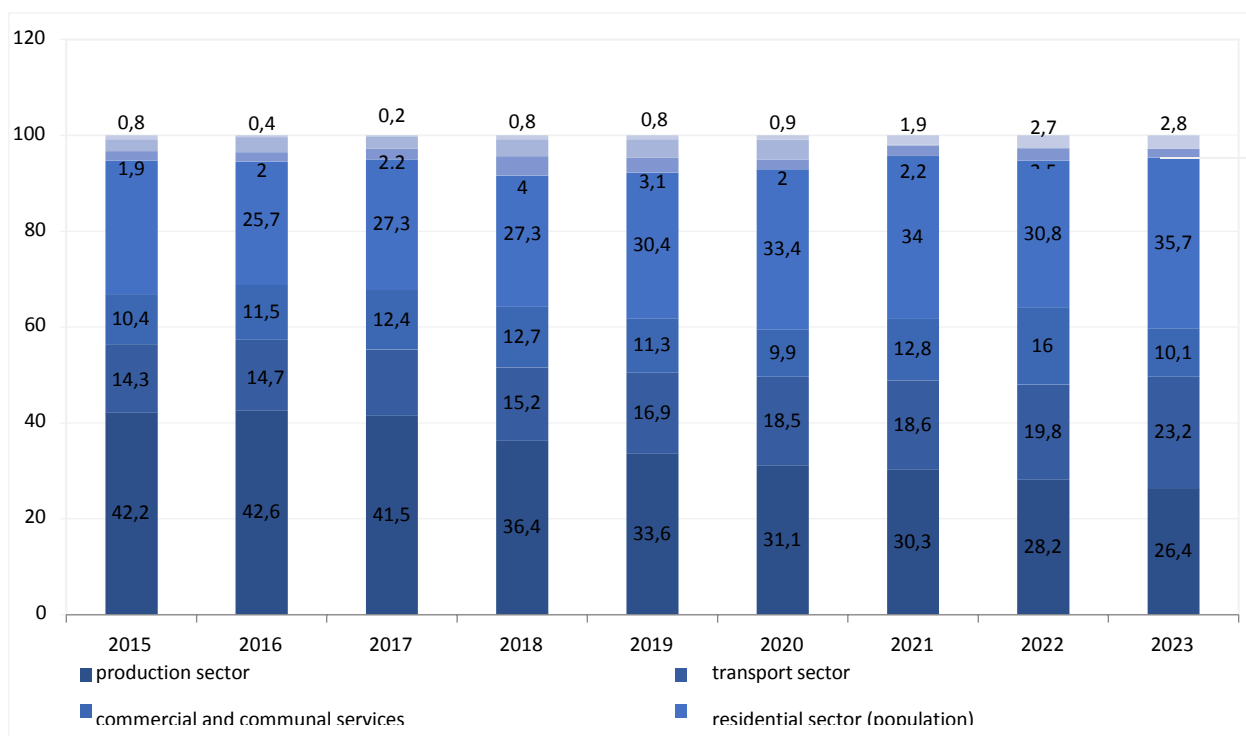

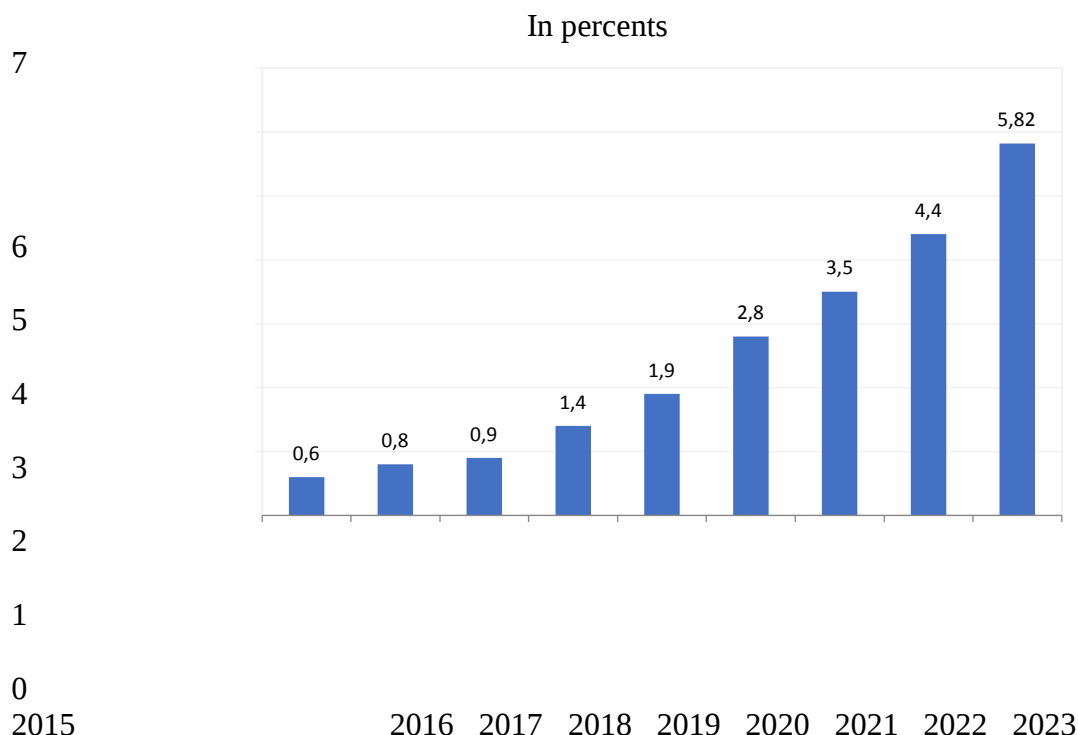
Figure 2. Final energy consumption by economic sectors

In the final consumption of energy, the share of the industrial sector, commercial and communal services is decreasing, and the share of the transport sector and the housing sector is increasing. In the structure of final consumption in 2023, the housing sector had the largest share - 35.7%, and its consumption amounted to 13.9 million tm. The industrial sector is the second largest consumer of energy (after the residential sector) and the industrial sector's consumption amounted to 11.4 million tm. The transport sector is the third largest consumer in total final consumption (after the residential sector and the industrial sector) and the volume of final consumption of the transport sector will be 10.1 million tm in 2023 [7].

Renewable energy sources can contribute to socio-economic development. Moreover, fossil fuel producers remain a powerful lobby that favors the development of conventional energy. The Government of Kazakhstan is solving all these problems by simplifying project approval procedures and attracting private investments, including foreign investors, to the sector.

In the total volume of electricity production, there is a constant increase in the share of electricity produced by renewable energy sources without taking into account large hydroelectric power plants (Figure 1), and in 2023 this figure was 5.82% [4]. That is, compared to 2015, it has grown to 5.22 percent.

In general, the state has been making a positive contribution to economic growth since the introduction of renewable energy sources. The development of renewable energy sources reduces dependence on traditional fuels for import-dependent countries and reduces risks related to price volatility. This is especially important for low-income countries. Therefore, this commentary aims to analyze the economic impact of renewable energy development [8].

**excluding large hydroelectric plants.*

Figure 3. Share of electricity produced by renewable energy sources

Since renewable energy sources are distributed in different regions of the country, there is an opportunity to use them in industrially underdeveloped, economically and socially poorly developed geographical areas. Increasing economic experience is encouraged by the use of renewable energy sources, for example, the cultivation of bioenergy crops in remote areas with a developed agricultural sector (energy agriculture) and the use of these energy resources where they are abundant. Energy sources, solar or wind energy, as well as the level of development in previously undeveloped areas, have continued to grow, so it can become popular and develop. Therefore, renewable energy effectively closes the development gap between regions and reduces economic and social imbalances.

It is an important issue to provide social support for widespread use and economic efficiency of renewable energy. First of all, people need to understand the nature of energy produced from these sources and believe in its benefits, in short, create public awareness and sensitivity to support renewable resources. Then, an increase in the capacity of goods and services produced indicates economic growth. Continuous growth of GDP in a country means economic growth. To determine the growth of economic growth in the country, it is carried out by calculating the average growth rate and the annual growth rate. The average growth rate measures real GDP growth over a period of time. In addition, the importance that political authorities place on productivity-enhancing skills and infrastructure investments that increase technology and physical capital is also affected.

Renewable energy sources are one of the vectors of development of energy complex of Kazakhstan in recent years. In general, in recent years, taking into account the global experience, important steps have been taken to improve the investment climate in the renewable energy sector, for example, the investment amount is about 50 billion KZ tenge. Among them, wind power stations - 9 billion KZ tenge, solar power stations - 13 billion KZ tenge, hydroelectric power stations - 28 billion KZ tenge. And in 2024, commissioning of 11 facilities for the use of renewable energy sources with a capacity of 117.35 MW, including: 3 wind power plants with a capacity of 27.45 MW; 2 solar power plant with a capacity of 40 MW; 6 hydroelectric power stations with a

capacity of 49.9 MW, as well as through the active implementation of the state policy aimed at taking systematic measures for the development of renewable energy sources [9].

Conclusion

In conclusion, Kazakhstan needs to invest more in renewable energy sources and work to develop renewable energy sources. Kazakhstan faces high inflation, rising unemployment, high dependence on foreign energy and foreign trade problems. Energy is one of the most fundamental factors of social and economic development and is undertaking a structural transformation in the economy to achieve the ultimate goals in energy. To solve these problems, it is necessary to introduce technological progress in all aspects of production, to move to a production-based economy, and to maximize the potential of a skilled workforce.

The most important element that can ensure sustainable development is environmental sustainability. Although energy is an important development concept, it is the largest input of production. Therefore, it is important to increase the use of environmentally friendly renewable energy in ensuring development. In fact, by using renewable energy, environmental pollution is reduced and energy is used more efficiently.

Kazakhstan's dependence on external energy sources and the fact that imported energy is mainly based on fossil fuels also leads to the problem of carbon dioxide emissions. Encouraging investments in renewable energy sources and increasing their use is of great importance in reducing harmful emissions. Although the initial set-up costs of investing in renewable energy sources are seen as a high price, if technological development and progress is achieved, the cost difference between renewable energy and fossil fuels can be reduced.

Since 2009, the policy of promotion of renewable energy sources in Kazakhstan is defined in accordance with the law approved by the legislation of the Republic of Kazakhstan. The most important of these incentives is the fixed price guarantee. In the fixed price guarantee, the state aims to support the use of renewable energy under the conditions established by legislation, by setting separate prices for each production, if they are not equal. Renewable energy investments in Turkey can include projects such as using domestic raw materials and materials in power plants, reducing costs through state support during the construction phase of the power plant, and encouraging the use of electric vehicles.

References

1. Egorova, M. S. Razvitie vozobnovlyаемых источников энергии – mirovoy opyt i rossiyskaya praktika. Vektory blagopoluchiya: ekonomika i sotsium, (3 (9)), 2013, 146-150.
2. On supporting the use of renewable energy sources. Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2009 N 165-IV.
3. Seydioğulları, H.S. Sürdürülebilir kalkınma için yenilenebilir enerji. Planlama Dergisi, № 23(1), 2013, pp:19-25.
4. Karagöl Tanas, E., Kavaz, İ. Dünyada ve Türkiye’de yenilenebilir enerji. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Nisan 2017, Sayı:197.
5. Marchenko, O., & Solomin, S. Economic efficiency of renewable energy sources in autonomous energy systems in Russia. International Journal of Renewable Energy Research, 2014, № 4(3), 548-554.
6. Lukutin, B.V. Vozobnovlyаемая энергетика в децентрализованном электроснабжении [Текст] / B.V. Lukutin, O.A. Surzhikova, E.B. Shandrova. – М.: Энергоатомиздат, 2008, С. 231
7. stat.gov.kz. Fuel and energy balance of the Republic of Kazakhstan. Publication date: 01.08.2024
8. In the first half of 2024, the share of renewable energy sources in electricity production was 6.5%. <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo/press/news/details/814318?lang=ru>.(23.07.2024)

Р. К. Ниязбекова, И. С. Полежаева, И. И. Шевченко, Ж. Ж. Пирманова*

Экономика ғылымдарының докторы, профессор, М. Әуезова ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Әуезова ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Магистр, аға оқытушы, М. Әуезова ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Докторант, М. Әуезова ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

* **Корреспондент авторы:** zhansulu.pirmanova@mail.ru

ЖАҢАРТЫЛАТЫН ЭНЕРГИЯНЫ ПАЙДАЛАНУ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІК АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС

Түйін

Дүние жүзіндегі энергия өндірісін негізінен жылу электр станциялары, су және атом электр станциялары қамтамасыз етеді. Қазба отындарының жылдам тұтынылуы және парниктік газдардың атмосфераға бөлінуі жаһандық жылынуды тудырады, демек энергетикалық дағдарысты ғана емес; Бұл да экологиялық дағдарысты тудырады. Осы себепті соңғы жылдары жаңартылатын энергияны пайдалануға көшу міндетті болып отыр. Мақалада жаңартылатын энергияны көздерін пайдалану мен экономикалық тиімділік арасындағы байланысы қарастырады. Сондай-ақ, жаңартылатын энергияны пайдаланудың Қазақстандағы экономикалық тиімділігі бойынша әсерін анықтау. 2015-2023 жылдар арасындағы статистикалық салыстырмалықты зерттеуді қамтиды. Жаңартылатын энергияны пайдалану мен экономикалық тиімділік арасында бір жақты себепті байланыс бар екені анықталды. Экономикалық тиімділік жаңартылатын энергияны пайдаланудың әсерін арттырудың ең маңызды бастамасы энергетикалық саясатты жаңа технологиялармен ішкі және жаңартылатын энергия секторына ауыстыру болып табылады. Қазақстан жаңартылатын энергия ресурстарының әлеуетін бастамашы ел. Осы себепті Қазақстанның тұрақты дамуында жаңартылатын энергия өндірісі ең тиімді түрде пайдаланылуы керек.

Кілттік сөздер: жаңартылатын энергия көздері, энергия тиімділігі, экономикалық тиімділік.

Р.К.Ниязбекова, И.С. Полежаева, И.И.Шевченко, Ж.Ж.Пирманова*

Доктор экономических наук, профессор, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Кандидат экономических наук, доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Магистр, старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Докторант, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

* **Автор для корреспонденции:** zhansulu.pirmanova@mail.ru

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ

Аннотация

Производство энергии во всем мире в основном обеспечивается тепловыми электростанциями, водными и атомными электростанциями. Быстрое потребление ископаемого топлива и выброс парниковых газов в атмосферу вызывают глобальное потепление и, следовательно, это вызывает не только энергетический кризис; но и экологический кризис. По этой причине в последние годы переход на использование возобновляемых источников энергии становится обязательным. В статье рассматривается взаимосвязь между использованием возобновляемых источников энергии и экономической эффективностью. Также определяется влияние использования возобновляемых источников энергии на экономическую эффективность в Казахстане. Включает исследование относительных статистических величин между 2015 и 2023 годами. Было обнаружено, что существует односторонняя причинно-следственная связь между использованием возобновляемых источников энергии и экономической эффективностью. В целях экономической эффективности наиболее важной инициативой по увеличению эффекта от использования возобновляемых источников энергии является перевод энергетической политики в сектор внутренней и возобновляемой энергии с новыми технологиями. Казахстан – страна, проявляющая инициативу в развитии потенциала возобновляемых энергоресурсов. По этой причине в устойчивом развитии Казахстана производство возобновляемой энергии должно использоваться наиболее эффективно.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, энергоэффективность, экономическая эффективность.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Ж.Ж.Пирманова

e-mail: zhansulu.pirmanova@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

Zh.Zh.Pirmanova

e-mail: zhansulu.pirmanova@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Ж.Ж.Пирманова

e-mail: zhansulu.pirmanova@mail.ru

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

ОӘЖ: 323.2

М.М. Жолшыбек*

магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан,

*Автор-корреспонденты: madiinaa017@gmail.com

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ЖҮЙЕСІН
ЖЕТІЛДІРУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Түйін

Мемлекеттік қызмет – қалыптасқан саяси жүйе және саяси режим аясындағы, мемлекеттік биліктің саяси-әкімшілік шешімдерін іске асыру арқылы қоғамдық қажеттіліктерді өтеуге бағытталған институт. Мемлекеттік қызметтің тиімділігінен ұлттық мүдде, қоғамдағы тұрақтылық, экономикалық жоғарғы даму қарқыны бастау алады. Ұлттық қауіпсіздік пен билік және халық арасындағы диалогтың орнықтылығы да мемлекеттік қызметтің тиімділігінен туындайды. Мақалада, мемлекеттік қызмет жүйесінің ерекшеліктерін айқындауға бағытталған зерттеулерге талдау жасау негізінде, мемлекеттік қызметтің мәні мен негізгі мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет жүйесін реформалау және жетілдіру бойынша бағыттар зерделенеді. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет институтының қалыптасуы, Мемлекеттік қызметті әкімшілік реформалау бағыттары және Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінің жаңа моделі, мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаттары қарастырылады.

Кілттік сөздер: мемлекеттік қызмет, реформа, модернизация, азаматтық қоғам, демократиялық даму.

Кіріспе

Әрбір қоғамның қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне қатысты саяси жүйесі қалыптасқан. Осы жүйедегі маңызды бағыт – мемлекеттік басқару жүйесі болып табылады. Мемлекеттік басқару – бұл үкіметтің заңдарын, реформаларын, ұсыныстары мен талаптарын жүзеге асыруға, бақылауға және орындауға бағытталған қызмет саласы. Мемлекеттік басқарудың ажырамас бөлігі ретіндегі мемлекеттік қызмет - ел саясатының мақсаттарына қол жеткізудің маңызды құралы болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық даму мақсаттарына қол жеткізу және басқару процесін жаңғырту қоғам мен билік арасындағы қарым-қатынастардың тиімді басқару тетіктерін құруды талап етеді. Сондықтан, мемлекеттік қызметтің тиімділігін арттыру және аталған бағытты жетілдіру мәселелерін зерттеу және тұжырымдарды қалыптастыру өзекті болып табылады. Зерттеу тақырыбының өзектілігі, сонымен қатар, ұлттық және шетел тәжірибесі бойынша мемлекеттік қызмет туралы ғылыми негізделген тұжырымдамалар әзірлемей және қолданбай тиімді мемлекеттік қызмет жүйесін құру мүмкін еместігін көрсетеді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің теориясы мен практикасының мәселелеріне ғылыми қызығушылықтың артуының негіздері қалыптасады.

Теориялық талдау

Мемлекеттік қызмет ұғымы – бұл мемлекеттік басқару саласының ажырамас бөлігі болып табылады. Мемлекеттік басқару саласы бойынша тұжырымдамалар мемлекеттердің саяси жүйелерінің дамуымен бірге өзгереді. Жаһандық саяси ортаның өзгеруіне байланысты мемлекеттік басқару идеясы да көптеген өзгерістерге ұшырап отыр. Қазіргі таңда, мемлекеттік басқару ұғымы екі түрлі көзқарас аясында қарастырылады. Бірінші көзқарас бойынша, мемлекеттік басқару саясаттану немесе әкімшілік құқық

ғылымдарының шеңберінде, елдің әртүрлі ұйымдық деңгейлеріндегі мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру механизмдерін дәйектеу болып табылады [1].

Екінші көзқарас бойынша, мемлекеттік басқаруды тәжірибелік тұрғыда қарастырады және мемлекеттік саясатты ұйымдастыру мен жүзеге асыру үдерісі мен субъектілерін айқындайды. Сонымен қатар, мемлекеттік басқару – мемлекеттік әкімшілер мен қызметшілердің мемлекеттік жобалардың тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін департаменттер мен агенттіктердің ұлттық жүйесі, деген анықтамалар беріледі. Көптеген зерттеушілер, мемлекеттік басқару мәселесін, басқарудың тиімді және көп функциялы жүйесін дамыту мақсатында қарастырады және мемлекеттік басқару теориясын, классикалық мемлекеттік басқару теориясы, жаңа мемлекеттік басқару теориясы және постмодерндік мемлекеттік басқару теориясы түріндегі үш салаға бөліп көрсетеді [2].

Мемлекеттік басқарудың классикалық теориясы ең алдымен Макс Вебер мен Вудро Вильсонның еңбектеріне негізделген. Бұл ғалымдар қарама-қарсы идеологиялары бар әртүрлі елдерден шыққанымен, олардың мемлекеттік басқару бойынша теориялары көбінесе бір көзқарас аясында қабылданады. Макс Вебер мемлекеттік басқаруды үстемдік факторы негізінде ұйымдастыру керек бюрократиялық жүйе деп есептеді [1]. Вебер идеяларын капиталистік экономикалық теорияның, әлеуметтік рационализм мен секуляризацияның күрделі тоғысуы ретінде сипаттауға болады. Ол мемлекеттік басқаруды елдегі мемлекеттік билікті бөлу және қоғамдық тәртіпті реттеу құралы ретінде көрсетуге тырысты.

Вудро Вильсон теориясы мемлекеттік басқарудың ең тиімді тәсілдерінің бірі болып саналады. Вильсонның негізгі идеясы мемлекеттік басқару саласын, саясат және басқару түріндегі екі секторға бөлуге байланысты болды. Вильсонның пікірінше, үкіметтің негізгі мақсаты – ұлттық азаматтық құқықты орындау. Оның теориясы мемлекеттік басқаруды сұраныс пен ұсыныс ұғымдары бар бизнес саласы ретінде қарастыру керек деген болжамға негізделген [2]. Нәтижесінде Вудро Вильсон ұсынған тәсіл бүгінде мемлекеттік басқару әлемдегі ең тиімді жүйелердің бірі ретінде бағаланатын АҚШ жүйесінде сәтті жүзеге асырылды.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстан Республикасының демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде қалыптасуы негізін мемлекеттік қызметтің кадрлары болып табылатын тиімді мемлекеттік аппарат құрайды. Мемлекеттік құрылыстың басым міндеттерінің бірі мемлекеттік органдар жұмысының жоғары тиімділігін, құзыреттілігін және мінсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік қызметшілерді кәсіби даярлау болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерге сүйене отыра, мемлекеттік қызметтің мазмұнын анықтауда келесідей сипаттамаларды ұсынуға болады:

- мемлекеттік қызмет – Конституция мен заңдарға сәйкес, мемлекеттің функцияларын қамтамасыз етуге арналған жария әлеуметтік-құқықтық институт;
- адамның және қоғамның еркін өмір сүру құқығына негізделген мемлекеттік билікті жүзеге асыру тәртібі;
- заманауи демократиялық мемлекеттің ажырамас бөлігі, мемлекеттік басқарудың негізгі діңгегі;
- азамат және мемлекет арасындағы жария-құқықтық қатынастар және мемлекеттің заңдары мен саясатын жүзеге асыратын процесс;
- мемлекеттік билік және мемлекеттік басқаруды жүзеге асыруды реттеуші құқықтық институттардың бірегейлігі;
- мемлекеттік міндеттер мен функцияларды орындау үшін қызметшілерді қамтитын мемлекеттік органдар жүйесі;
- ерекше басқару қызметінің түрі ретіндегі мемлекеттік әкімшілік қызмет [3].

Мемлекеттік қызметті анықтаудағы оның басты элементтерін төмендегідей түрде айрықшалауға болады:

- біріншіден, мемлекеттік қызметтің мақсаты мемлекеттің мақсаттары мен функцияларын жүзеге асырумен, мемлекеттік басқарумен байланысты және мемлекеттік биліктің сипатымен анықталады;

- екіншіден, мемлекеттік қызмет мемлекеттік лауазымдарда, негізінен мемлекеттік органдарда жүзеге асырылады, дегенмен кейбір елдердің ресми заңнамаларында мемлекеттік қызметшілер мен мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындардың қызметшілері де қарастырылған.

Мемлекеттік қызметке тән белгілерін төмендегіше сипаттауға болады:

- біріншіден, бұл мемлекеттік қызмет, өйткені ол мемлекеттік органдарда, сондай-ақ мемлекеттің атынан және тапсырмасымен жүзеге асырылады;

- екіншіден, бұл азаматтардың кәсіби қызметі. Кез келген мамандық тиісті білім мен мамандықтың болуын білдіреді. Бұл ереже мемлекеттік қызмет институтына қолданылады. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы 2015 жылғы 23 қарашадағы Заңына сәйкес, мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаттары ретінде «мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі» айқындалады [4];

- үшіншіден, мемлекеттік қызметтің негізгі міндеті билік органдары өкілеттіктерінің орындалуын қамтамасыз ету. Мемлекеттік қызметшілер өз міндеттерін қоғамның болашағы және мемлекет үшін атқарады;

- төртіншіден, мемлекеттік қызмет - бұл жария қызмет. Бұл қызмет ашық, көпшілікке арналған, ресми сипатқа ие. Бұл функция мемлекеттік қызметтің тиімділік, нәтижелілік, ашықтығы және мемлекеттік қызметшілердің қызметі туралы қоғамның объективті ақпарат алуы сияқты қағидатпен ерекшеленеді. Мұның дәлелі ретінде, мысалы, барлық билік органдарының өз қызметтерін көрсететін ресми интернет-ресурстарының болуы, атап айтқанда, қабылдаған нормативтік құқықтық актілерді және олардың қызметі туралы есептердің жариялануы. Сондай-ақ, кез-келген азамат ұсыныс немесе шағыммен телефон арқылы, сонымен қатар пошта қызметін, соның ішінде электрондық поштаны пайдалана отырып жүгіне алады.

Қазіргі таңда әрбір мемлекет әлемдік аренада жетекші орынға жетуге ұмтылады. Негізгі басымдықтардың бірі тиімді мемлекеттік басқару. Бұл бағыттағы негізгі құрал мемлекеттік қызмет болып табылады. Мемлекеттік қызмет нақты адамдар арқылы елдегі әлеуметтік, экономикалық және саяси өзгерістерді қамтамасыз етеді. Ол мемлекеттік билікті жүзеге асыруда маңызды рөл атқаратындықтан, үнемі жетілдіруді және дамуды қажет етеді.

Халықаралық тәжірибеде қабылданған мемлекеттік қызметті дамытудың прогрессивті тұжырымдамасы мемлекеттік қызметшілердің белгілі бір мамандық бойынша (мысалы, экономист, заңгер, инженер және т.б.) арнайы білімі, дағдыларын кәсіби біліммен, дағдымен және біліктілігімен оңтайлы үйлестіруді болжайды. Мұндай лауазымдарға мемлекеттік қызметшілерді олардың кәсіби қасиеттерін, болашақ қызмет саласындағы құзыреттілік деңгейін, сондай-ақ басқару және нақты жобаны жүзеге асыратын топта тиімді жұмыс істеу қабілетін ескере отырып іріктеу өте маңызды. Мұның бәрі, әрине, жетілген азаматтық қоғамда қалыптасқан және барлық дамыған елдерде қолданылып жүргендей, нақты және еркін бәсекелестік жағдайында заманауи бәсекелестік процедураларды қолдану арқылы ғана мүмкін болады [5].

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі қазіргі таңда меритократиялық қағидаттарға негізделеді. М. Әуезов атындағы ОҚУ доценті С. Мажинбеков пікірінше, «бұл мәдени құндылық және қоғамды алға жетелейтін маңызды идеология. Меритократия – түрлі қоғамдық күштер және әлеуметтік топтарды ел болашағы үшін саяси келісімге, тұрақтылыққа жетелейтін бағдар» [6].

Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында мемлекеттік басқарудың негізгі қағидаттары: «мемлекеттік басқарудың жаңа моделі «халық үніне құлақ асатын», тиімді, есеп беретін, кәсіби және прагматикалық мемлекет қағидаттарына негізделетін болады, қағидаттар мемлекеттік

басқару жүйесінің негізгі қырларын, маңызды сипаттамаларын көрсетеді және мемлекеттік саясатты қалыптастыру мен іске асыруда, сондай-ақ мемлекеттік шешімдерді қабылдауда бағдар ретінде қызмет етуге арналған» [7].

Цифрлық экожүйенің прогрессивті дамуы арқылы, халықтың тұрмыс сапасын арттыруды және Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруды көздейтін жаңа Мемлекеттік бағдарлама «Цифрлық Қазақстан» іске қосылды. Қазақстан «электрондық үкімет» шеңберінде қызметтер спектрін көбейтіп, арттыруды жалғастыруда.

Қорытындылар

Тарихи даму жолында Қазақстан Республикасы елді басқарудың өкімшілік-әміршіл жүйесінен нарықтық экономикасы бар, дамудың жаңа әкімшілік-басқару үлгісіндегі мемлекетке айналды. Елдегі алғашқы нарықтық қайта құруларды іс жүзінде жүзеге асырған мемлекеттік қызметтің принципті жаңа құрылымы пайда болды. Жаңа Қазақстанның мемлекеттік қызметі өтпелі кезеңдегі қоғамдарды жаңғыртудың тетігіне айналды. Мемлекет дамуының негізгі қозғаушы күші – мемлекеттік саясатты жүзеге асыратын, елдің стратегиялық дамуының да, адамдардың күнделікті өмірінің де мәселелерін шешетін мемлекеттік қызметшілер.

Мемлекеттік қызметті жетілдірудің негізгі алты жолын айқындауға болады:

1. *Ашықтық.* Мемлекеттік органдардағы ашықтық қоғаммен және басқа да тиісті ведомстволармен ашық ақпарат алмасу принципін білдіреді. Ведомствоаралық ашықтықты арттыру – үкімет қызметін жақсартудың оңтайлы стратегиясы.

2. *Есептілік.* Есеп берушілік пен ашықтық синоним ұғымдар болып табылады. Ашықтық жариялылықты қамтыса, есеп беру өз іс-әрекеті үшін жауапкершілікті талап етеді.

3. *Әлеуетті арттыру* институттар өз жұмысын құзыретті орындау және білімдері мен дағдыларын дамыту және нығайту үшін қолданатын процестерді білдіреді. Үкімет жұмысын жақсарту үшін әлеуетті арттыру арқылы тұрақты институттарды құру қажет.

4. *Ынталандыру.* Мемлекеттік қызметкерлер үшін ынталандыру мүмкіндіктері мен марапаттау жүйелерін пайдалану қызметтің тиімділігін арттырады.

5. *Технологиялар.* Түрлі технологиялық қолданбалар мемлекеттік қызметкерлерге күрделі тапсырмаларды жылдам және тиімді орындауды жеңілдетеді. Бұл ресурстарды ысырап етудің алдын алу және мемлекеттік сектордың тиімділігін арттыру үшін үлкен маңызға ие.

6. *Саяси ізгілік* өмірлік маңызды, өйткені көбінесе дамушы елдерде мемлекеттік органдар атқарушы биліктің нұсқауы бойынша жұмыс істейді. Саяси ізгілік ішкі кедергілерді еңсеру және барлығына қолайлы жұмыс ортасын қамтамасыз ету үшін қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Farmer, David John. Public administration in perspective: Theory and practice through multiple lenses. New York: Routledge, 2015, 272 p.
2. Frederickson, H. George, et al. The Public Administration Theory Primer, 2018. Available at: <http://blancopeck.net/The-Public-Administration-Theory-Primer.pdf>
3. Балабиев Қ.Р. Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтің әкімшілік-құқықтық реттелуі: қалыптасуы және даму перспективалары, Алматы: Nurpress, 2021, 192 б. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416- V ҚРЗ. Мына сілтемеде: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>
4. Донцов С.С., Кадырова А.С., Рахимова С.А., Нургалиева А.А., Каримбергенова М.К. Теоретические основы совершенствования государственной службы в Республике Казахстан // Вестник ОмГУ. Серия: Экономика, 2020, №2, С.101-116. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-sovershenstvovaniya-gosudarstvennoy-sluzhby-v-respublike-kazahstan>

5. Мажинбеков С.А. Меритократиялық идея – мемлекеттік қызметтің негізі ретінде // Қазақстанның ғылымы және өмірі., 2016, № 5 (41), Б. 67-70.
6. Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқаруды дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 522 Жарлығы. Мына сілтемеде: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522>
7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі, 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ.// Мына сілтемеде: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234/k14234.htm>

М.М. Жолшыбек*

магистрант, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор-корреспондент: madiinaa017@gmail.co

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Государственная служба – это институт политической системы, направленный на удовлетворение потребностей общества путем реализации политико-управленческих решений органов государственной власти. Национальный интерес, стабильность в обществе, высокие темпы экономического развития обусловлены эффективностью государственной службы. Национальная безопасность и конструктивный диалог между властью и народом также являются результатом эффективности государственной службы. В статье на основе анализа исследований, направленных на определение особенностей системы государственной службы, рассматриваются значение и основные проблемы государственной службы. Изучены процессы реформирования и совершенствования системы государственной службы Республики Казахстан. Рассмотрены становление института государственной службы в Республике Казахстан, анализируются основные проблемы административной реформы государственной службы и выявляются особенности становления новой модели государственной службы Республики Казахстан, рассматриваются основные принципы государственной службы на современном этапе.

Ключевые слова: мемлекеттік қызмет, реформа, модернизация, азаматтық қоғам, демократиялық даму.

M.M. Zholshibek*

master, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: madiinaa017@gmail.com

THEORETICAL FOUNDATIONS AND MAIN PROBLEMS OF IMPROVING THE CIVIL SERVICE SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The public service is an institution of the political system aimed at meeting the needs of society through the implementation of political and managerial decisions of public authorities. National interest, stability in society, and high rates of economic development are determined by the effectiveness of the public service. National security and constructive dialogue between the government and the people are also the result of the effectiveness of the public service. National security and constructive dialogue between the government and the people are also the result of the effectiveness of the public service. Based on an analysis of research aimed at determining the characteristics of the civil service system, the article examines the significance and main problems of the civil service. The processes of reforming and improving the public service system of the Republic of Kazakhstan have been studied. The formation of the institution of civil service in the Republic of Kazakhstan is considered, the main problems of the administrative reform of the civil service are analyzed and the features of the formation of a new model of the civil service of the Republic of Kazakhstan are identified, the basic principles of civil service at the present stage are considered.

Keywords: civil service, reform, modernization, civil society, democratic development.

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

М.М. Жолшыбек

магистрант, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

E-mail: madiinaa017@gmail.co

Information about the author responsible for contacts:

M.M. Zholshibek

master, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: madiinaa017@gmail.com

И. Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

М.М. Жолшыбек

магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

E-mail: madiinaa017@gmail.com

УДК 338.24

Ж.С. Калканова *, К. Югай

к.ю.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан.

магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор для корреспонденции: Kalkanova_janna@mail.ru

БАНКРОТСТВО КАК ОСНОВАНИЕ ПРЕКРАЩЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена проблеме несостоятельности и банкротства предпринимателей, в той части и крестьянских и фермерских хозяйств, анализу источников правового регулирования несостоятельности и банкротства. Подвергнуты правовому анализу два основополагающих законодательных акта, как Закон Республики Казахстан от 21 января 1997 г. «О банкротстве» и Закон Республики Казахстан от 7 марта 2014 г. «О реабилитации и банкротстве». Делается вывод, что действующий закон от 2014 г. был принят с учетом практики применения законодательства по банкротству, более четко урегулирована процедура реабилитации и банкротства, выделены особенности банкротства градообразующих юридических лиц и сельскохозяйственных производителей. В статье исследуются процедуры банкротства, применяемые к предпринимателям и их правовые последствия. Прослеживается хронология принятия законодательных актов, регулирующих процедуру несостоятельности индивидуальных предпринимателей и юридических лиц, анализируются недостатки и несовершенство некоторых положений законодательных актов, выявляются направления дальнейшего их совершенствования. Исследуется практика принятия аналогичных законов о банкротстве в некоторых зарубежных странах как Франция и США.

Ключевые слова: предпринимательство, законы, крестьянское (фермерское) хозяйство, законодательство, процедура банкротства, индивидуальный предприниматель.

Введение

С 1991 года наша страна стала переходить на развитие рыночных отношений, стали развиваться рыночные отношения. В данный период стали развиваться такие институты как индивидуальное предпринимательство, хозяйствующие коммерческие структуры как товарищества с различными видами ответственности, акционерные общества, производственные кооперативы, государственные предприятия и т.д.

С целью внедрения различных форм ведения сельского хозяйства на местах начали создавать крестьянские или фермерские хозяйства, сельскохозяйственные предприятия и кооперативы. Постепенно создавалась и правовая основа для успешной деятельности этих хозяйствующих субъектов: физических и юридических лиц [1].

Большое значение в предпринимательской деятельности играет своевременное и добросовестное исполнение договорных обязательств. Гражданское законодательство Республики Казахстан предусмотрело такие штрафные санкции за неисполнение обязательств как залог, удержание имущества виновной стороны, неустойка, гарантийный взнос и другие. Однако такие меры ответственности не давали действенного результата к лицам, систематически нарушавшим условия договора и не выполнявшим в конечном счете принятых на себя обязательств. Этим нарушались интересы других предпринимателей участников экономического оборота. Такое явление приводило к нестабильности рыночных отношений

К таким индивидуальным предпринимателям и юридическим лицам, не исполняющим своих обязательств перед другой стороной, необходимо было применять более существенные, более жесткого характера меры ответственности. Такими мерами явился институт банкротства (несостоятельности) индивидуальных предпринимателей и юридических лиц, который нашел свое отражение, сперва в Законе Республики Казахстан

«О банкротстве» от 21 января 1997 года № 67, а затем в Законе Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014г. №176- V [2].

Закон о банкротстве от 1997 года урегулировал достаточно широкий круг общественных отношений - это процесс признания несостоятельности предпринимателя, реабилитационные вопросы и проведение конкурсного производства, связанного с ликвидацией обанкротившегося предпринимателя.

Вышеуказанный закон о банкротстве имел и определенные недостатки, которые проявились по мере его применения. Это касалось механизма реализации норм права, наличия пробелов в законе, также определений несостоятельности и банкротства. Например, под несостоятельностью понималась неспособность удовлетворить требования кредиторов по оплате товаров (работ, услуг), включая неспособность обеспечить обязательные платежи в бюджет и внебюджетные фонды в связи с превышением обязательств должника над его имуществом.

Гражданское законодательство подразделяет хозяйствующие субъекты на определенные группы: это индивидуальные предприниматели, юридические лица, крестьянские или фермерские хозяйства, сельскохозяйственные предприятия и т.д. В законе о банкротстве деления на такие категории не было и в виду этого приходилось применять одни и те же процессуальные порядки ко всем предпринимателям банкротам. Отсутствие же процессуальных норм, регламентирующих порядок рассмотрения банкротства предпринимателей компенсировалось обращением к нормам ГПК РК.

Эти недоработки законодательства были устранены в результате принятия Закона Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014г. В результате его принятия был создан институт банкротства и более усовершенствованная правовая база для отсеивания неплатежеспособных предпринимателей из гражданского оборота.

Применение положений вышеуказанного закона к определенным только хозяйствующим субъектам является спецификой закона о банкротстве. Так, к ним относятся: индивидуальные предприниматели и юридические лица. Что касается банкротства банков, страховых организаций и накопительных пенсионных фондов вопросы их ликвидации осуществляются на основе банковского законодательства Республики Казахстан[3], законодательства Республики Казахстан регламентирующего отношения страхования и страховой деятельности [4] и законодательством по пенсионному обеспечению[5].

Закон устанавливает два вида банкротства: добровольное или принудительное. Добровольное банкротство производится по заявлению должника, а принудительное по заявлению в суд самого кредитора. Однако законом могут быть предусмотрены случаи обязательного, т.е. принудительного обращения, когда суд своим решением признает должника банкротом.

Банкротство предпринимателей, в том числе и крестьянского или фермерского хозяйства, признанное решением суда означает неспособность должника в полном объеме удовлетворить требования кредиторов по денежным обязательствам и исполнить обязанность по уплате обязательных платежей. Сама процедура признания несостоятельности должника должна пройти определенные стадии, которые зафиксированы в главе 4 «Рассмотрение дел о реабилитации или банкротстве в судебном порядке» закона, регулирующего вопросы признания несостоятельности предпринимателей.

Имеются определенные особенности при решении вопроса о несостоятельности сельскохозяйственных производителей. Процедура их признания банкротами регламентирована ст.ст. 122-126, гл.9 закона о банкротстве. К примеру, эти особенности заключаются в том, что учитываются при процедуре банкротства обстоятельства, помешавшие выполнению обязательства. К таким обстоятельствам закон относит неблагоприятные форс-мажорные обстоятельства как климатические условия, наводнения, пожары, землетрясения и т.д. Год, когда произошли эти чрезвычайные природные

ситуации, явившиеся причиной невыполнения обязательств не засчитываются при определении банкротства сельскохозяйственных производителей.

Чтобы создать возможность для дальнейшей предпринимательской деятельности индивидуального предпринимателя, юридического лица (крестьянского или фермерского хозяйства) учредителями и иными лицами может быть предоставлена финансовая помощь в размере, достаточном для погашения денежных обязательств и обязательных платежей и восстановления платежеспособности должника. Предоставление финансовой помощи может сопровождаться принятием на себя должником или иными лицами обязательств в пользу лиц, предоставивших финансовую помощь.

Неспособность удовлетворить требования кредиторов по денежным обязательствам и (или) исполнить обязанность по уплате обязательных платежей является основанием для возбуждения вопроса о несостоятельности корпорации. Под денежными обязательствами понимается обязанность должника уплатить кредитору определенную денежную сумму по гражданско-правовой сделке и (или) иному предусмотренному гражданским кодексом основанию, а под обязательными платежами понимаются налоги, сборы и иные обязательные взносы в бюджет соответствующего уровня и государственные внебюджетные фонды в порядке и на условиях, которые определяются законодательством Республики Казахстан.

Для установления признаков банкротства должника под денежными обязательствами понимаются: задолженность за переданные товары, выполненные работы и оказанные услуги; суммы займа с учетом процентов, подлежащих уплате должником; задолженность, возникшая вследствие неосновательного обогащения; задолженность, возникшая вследствие причинения вреда имуществу кредиторов, за исключением обязательств перед гражданами, перед которыми должник несет ответственность за причинение вреда жизни или здоровью, обязательств по выплате выходных пособий и оплате труда лиц, работающих по трудовому договору, обязательств по выплате вознаграждения по авторским договорам, а также обязательств перед учредителями должника, вытекающих из такого участия.

Подлежащие применению за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязательства неустойки (штрафы, пени), проценты за просрочку платежа, убытки, подлежащие возмещению за неисполнение обязательства, а также иные имущественные и финансовые санкции, в том числе за неисполнение обязанности по уплате обязательных платежей, не учитываются при определении наличия признаков банкротства должника.

По законодательству Франции «любой коммерсант, ремесленник, а также любое юридическое лицо частного права» может быть объявлено по решению суда несостоятельным [6]. Признание банкротства в США имеет свои особенности. Так, к субъектам банкротства законодательство относит также корпорации, кроме страховых, строительных и кредитных.

В юридической литературе среди ученых и практиков обсуждается вопрос о соотношении таких двух понятий как банкротство и несостоятельность. По этому вопросу высказываются различные суждения. Так, например, Шершеневич Г.Ф. считал, что банкротство это «...несостоятельность, сопряженная с таким виновным поведением должника, которое причиняет или ставит цель причинить вред кредиторам» [7].

Жилинский С. констатирует: «Все начинается с неплатежеспособности. Если она оказывается вовсе непосильной для должника и последний теряет всякую возможность рассчитаться с кредиторами, то такой неплатежник тем самым приобретает новое качество – становится несостоятельным. Третье и завершающее качество на тернистом пути незадачливого предпринимателя – банкрот. Им его наделяет суд» [8].

Выводы. Новый закон, регулирующий отношения по банкротству предпринимателей учел все недостатки предыдущего закона: наличие некоторых неурегулированных отношений по вопросам банкротства, зарубежный опыт института несостоятельности, что дало возможность принятия закона, более соответствующего требованиям времени, принципам рыночных отношений. Законом РК «О реабилитации и банкротстве» от 2014

впервые дается полное определение понятию «банкротство», более четко урегулирована процедура реабилитации и банкротства, выделены особенности банкротства градообразующих юридических лиц и сельскохозяйственных производителей.

В соответствии с Гражданским Кодексом возможно банкротство индивидуального предпринимателя и юридического лица. Согласно ст. 2 Закона РК «О реабилитации и банкротстве» действие его не распространяется на государственные предприятия и учреждения, так как при таких обстоятельствах собственник несет перед кредиторами субсидиарную ответственность.

Основной признак банкротства по законодательству Республики Казахстан «неплатежеспособность», который состоит в неспособности удовлетворить требования кредиторов по обязательствам и (или) исполнить обязанность по уплате обязательных платежей, если обязательства и обязанности не исполнены им в течение трех месяцев с момента наступления даты их исполнения. Состав и размер денежных обязательств и обязательных платежей определяются на момент подачи в суд заявления о признании должника банкротом.

При определении размера денежных обязательств, принимается во внимание только задолженность за переданные товары, выполненные работы и оказанные услуги, суммы займа с учетом процентов, подлежащих уплате должником.

Гражданский кодекс Республики Казахстан и Закон Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» предусматривает, что с момента признания должника банкротом и открытия конкурсного производства прекращается начисление неустойки, процентов и иных финансовых санкций по всем видам задолженности должника [9]. Дело о банкротстве юридического лица может быть возбуждено судом, если требования к должнику составляют не менее 150 МРП.

По новому решен вопрос о размере денежных обязательств. Размер денежных обязательств считается установленным, если он подтвержден вступившим в законную силу решением суда или документами, свидетельствующими о признании должником этих требований.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан от 31 марта 1998 года за номером 214-1 «О крестьянском или фермерском хозяйстве» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.). Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30606740. Закон Республики Казахстан «О банкротстве» от 21 января 1997 г. № 67 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.09.2023 г.) Утратил силу законом РК от 7 марта 2014 г. №176- V. Доступно на: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000067>. Закон РК от 29.10.2015 г. № 372-V «О сельскохозяйственных кооперативах». Доступно на: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000372> Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года №375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.04.2024 г.) Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854; Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 г. № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.02.2024 г.; Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36148637; Земельный кодекс РК от 20 июня 2003 г. №442-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.04.2024 г.); Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583;
2. Закон Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014г. №176- V с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.09.2023 г.); Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31518958;
3. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 г. №2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.03.2024 г.). Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003931

4. Закон Республики Казахстан от 18 декабря 2000 г. № 126-ІІ «О страховой деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.03.2024 г.). Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021136
5. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 г. № 224-VІІ «Социальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.02.2024 г.). Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36492598
6. Основные черты судебного процесса по делам о банкротстве во Франции // Хозяйство и право - 2012. - № 7. С. 14-21.
7. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. - М., Переизданное в 2015г. С. 54, 156.
8. Жилинский С. Э. Правовая основа предпринимательской деятельности (предпринимательское право). Курс лекций. - М., Норма - Инфра, 2002. С. 22.
9. Гражданский кодекс РК (Особенная часть) от 1 июля 1999 г. № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.03.2024 г.). Доступно на: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880

Ж.С. Калканова *, К. Югай

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ,
Шымкент, Қазақстан.

магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан.

*Автор корреспонденции: Kalkanova_janna@mail.ru

БАНКРОТТЫҚ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІН ТОҚТАТУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Түйін

Мақала кәсіпкерлердің, соның ішінде шаруа және фермер қожалықтарының төлем қабілетсіздігі мен банкроттығы мәселесіне және төлем қабілетсіздігі мен банкроттықты құқықтық реттеудің қайнар көздеріне талдау жасауға арналған. «Банкроттық туралы» 1997 жылғы 21 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңы және 2014 жылғы 7 наурыздағы «Оңалту және банкроттық туралы» Қазақстан Республикасының Заңы сияқты екі іргелі заңнамалық акт құқықтық талдаудан өтті. 2014 жылғы қолданыстағы заң банкроттық туралы заңнаманы қолдану тәжірибесін ескере отырып қабылданып, оңалту және банкроттық рәсімі неғұрлым нақты реттеліп, қала құраушы заңды тұлғалар мен ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің банкроттық ерекшеліктеріне тоқталды деп қорытындыланады. Мақалада кәсіпкерлерге қолданылатын банкроттық рәсімдері және олардың құқықтық салдары қарастырылады. Жеке кәсіпкерлер мен заңды тұлғалардың төлем қабілетсіздігі тәртібін реттейтін заңнамалық актілерді қабылдау хронологиясы қадағаланып, заңнамалық актілердің кейбір нормаларының кемшіліктері мен жетілдірілмеген тұстары талданып, оларды одан әрі жетілдірудің бағыттары айқындалды. Франция мен АҚШ сияқты кейбір шет елдерде банкроттық туралы ұқсас заңдарды қабылдау тәжірибесі қарастырылады.

Кілттік сөздер: кәсіпкерлік, заңдар, шаруа (фермер) қожалығы, заңнама, банкроттық рәсімі, жеке кәсіпкер.

Zh.S. Kalkanova *, K. Yugai

Candidate of Law Sciences, associate professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
master, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

*Corresponding author: Kalkanova_janna@mail.ru

BANKRUPTCY AS A BASIS FOR TERMINATION OF BUSINESS ENTITIES

Abstract

The article is devoted to the problem of insolvency and bankruptcy of entrepreneurs, including peasant and farm enterprises, and an analysis of the sources of legal regulation of insolvency and bankruptcy. Two fundamental legislative acts were subjected to legal analysis, such as the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 21, 1997 “On Bankruptcy” and the Law of the Republic of

Kazakhstan dated March 7, 2014 “On Rehabilitation and Bankruptcy”. It is concluded that the current law of 2014 was adopted taking into account the practice of applying bankruptcy legislation, the procedure for rehabilitation and bankruptcy was more clearly regulated, and the features of bankruptcy of city-forming legal entities and agricultural producers were highlighted. The article examines bankruptcy procedures applied to entrepreneurs and their legal consequences. The chronology of the adoption of legislative acts regulating the insolvency procedure of individual entrepreneurs and legal entities is traced, the shortcomings and imperfections of some provisions of legislative acts are analyzed, and directions for their further improvement are identified. The practice of adopting similar bankruptcy laws in some foreign countries such as France and the USA is examined.

Keywords: entrepreneurship, laws, peasant (farmer) economy, legislation, bankruptcy procedure, individual entrepreneur.

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Ж.С. Калканова

к.ю.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан.

E-mail: Kalkanova_janna@mail.ru

И. Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Ж.С. Калканова

Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан.

E-mail: Kalkanova_janna@mail.ru

Information about the author responsible for contacts:

Zh.S. Kalkanova

Candidate of Law Sciences, associate professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

E-mail: Kalkanova_janna@mail.ru

УДК: 347(045)(575.1)

Ш.Н. Рузиназаров

Д.ю.н., профессор, Ташкентский государственный юридический университет, Ташкент,
Узбекистан

Автор для корреспонденции: sh.ruzinazarov@mail.ru

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ И ЗАЩИТЫ СУБЪЕКТИВНЫХ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются границы реализации и защиты субъективных гражданских цифровых прав в процессе реформирования Гражданского кодекса Узбекистана, выявляются конкретные проблемы и разрабатываются соответствующие решения. В статье представлены концептуальные научно-практические и учебно-методические проблемы реализации и защиты цифровых прав граждан в Республике Узбекистан и пути их решения. В статье предполагается, что углубленное изучение научно-методической основы реализации и защиты субъективных гражданских прав даст возможность разумному правовому регулированию этого института с учетом объективных закономерностей и необходимости социальной трансформации. Анализируются особенности цифрового пространства, влияющие на правоприменительную практику и эффективность защиты гражданских прав. Рассматриваются вопросы адаптации традиционных правовых концепций к новым условиям, вызванным развитием цифровых технологий. Обсуждаются проблемы правового регулирования, возникающие при использовании виртуальных объектов, цифровых активов и смарт-контрактов. Предложены рекомендации по совершенствованию законодательной базы и правоприменительной практики, направленные на обеспечение надежной защиты прав субъектов в цифровой среде.

Ключевые слова: цифровые права, защита, реализация субъективных прав и их пределы, реформа, цифровизация, гражданский оборот.

Введение

В условиях трансформации цифрового гражданского оборота повышение роли правовых средств в сфере осуществления и защиты цифровых прав как объекта гражданско-правового регулирования имеет важное значение. В процессе реформирования Гражданского кодекса Республики Узбекистан (далее «ГК РУз»), осуществление и защита субъективных цифровых прав являются фундаментальной классической категорией и основной института гражданского права.

Согласно ст. 33. Конституции РУз «Государство создает условия для обеспечения доступа к всемирной информационной сети Интернет. В соответствии Распоряжением Президента Республики Узбекистан от 5 апреля 2019 г., № Р-5464 «О мерах по совершенствованию гражданского законодательства Республики Узбекистан» действующая редакция Гражданского кодекса не в полной мере отвечает требованиям быстро развивающихся экономических отношений в стране и международным стандартам в области гражданского права. В частности: во-первых, в Гражданском кодексе сохранились устаревшие правовые институты, а также организационно-правовые формы юридических лиц, которые не существуют в правовых системах развитых государств с рыночной экономикой; во-вторых, отсутствуют такие классические гражданско-правовые институты, как «коммерческий риск», «равенство субъектов хозяйствования», «справедливая компенсация», «отказ от исполнения договорных обязательств»; в-третьих, отсутствует регулирование отдельных форм гражданско-правовых договоров и отношений, востребованных в современных рыночных условиях, в том числе договор государственно-частного партнерства, дилерский договор, долевое строительство, кластерное производство, электронная коммерция, оборот криптовалюты, приватизация земельных

участков и другие; в-четвертых, наличие в Гражданском кодексе большого числа отсылочных норм (около 80ти) не позволяют кодексу стать актом прямого действия и снижают его статус в урегулировании гражданских правоотношений; в-пятых, существует необоснованно большое количество организационно-правовых форм юридических лиц, схожих друг с другом и состоящих из смеси правил, заимствованных из других организационно-правовых форм (например, частное предприятие и унитарное предприятие, которые не могут привлекать инвестиции, поскольку законодательство не предусматривает вхождение в их состав других участников); в-шестых, в Гражданском кодексе содержатся нормы публичного права, которые не относятся к институтам гражданского права, имеется необоснованное количество ограничений, касающихся частной собственности и договорных отношений; в-седьмых, в Гражданском кодексе практически отсутствуют положения, регулирующие вопросы использования информационно-коммуникационных технологий в гражданско-правовых отношениях.

Теоретический анализ

В правовой науке теоретические и методологические проблемы осуществления и защиты субъективных прав рассматривались в трудах национальных и зарубежных ученых. В правовой литературе правильно отмечается, что «механизм осуществления субъективных гражданских прав и исполнения обязанностей – это законодательно обусловленный порядок организации юридических способов, средств и действий участников гражданского оборота, обеспечивающий фактическое достижение субъектом правовой цели (получение блага)» [1]. Особо надо отметить труды Х. Рахманкулова, который подробно рассматривает вопросы осуществления и защиты субъективных гражданских прав [2]. В гражданско-правовой науке проблеме защиты гражданских прав наибольшее внимание уделили такие российские ученые, как С.Н. Братусь (при исследовании проблем гражданско-правовой ответственности), В.П. Грибанов (при исследовании пределов осуществления и защиты гражданских прав) [3], В.В. Витрянский (при исследовании проблем судебной защиты гражданских прав участников имущественного оборота), Т.И. Илларионова (при исследовании охранительных мер в гражданском праве), Г.Я. Стоякин (при исследовании гражданско-правовых мер защиты).

Каждый человек представляет собой лицо в юридическом смысле [4]. Правосубъектность - это способность физических и юридических лиц иметь субъективные права и юридические обязанности. В римском праве каждый человек считался правосубъектным, и имел определенный круг субъективных прав, которые защищались в суде [5]. В частности, согласно точке зрения Г.Ф. Шершеневича «Субъектом права может быть лицо, способное вступать в юридические отношения, т.е. иметь право собственности, приобретать право требования, обязываться к известным действиям» [6]. С.С. Алексеев писал, что «субъективное право – это предусмотренная для управомоченного лица в целях удовлетворения его интересов мера возможного поведения, обеспеченная юридическими обязанностями других лиц» [7]. Осуществление такого субъективного права обеспечивается обязанностями другой стороны и третьих лиц [8]. В последние годы вопросы осуществления и защиты субъективных прав в сети Интернет активно изучаются с позиции общетеоретической и отраслевой науки, прежде всего частноправовой науки [9]. Одной из первых попыток комплексного исследования в данной области явилась работа С.В. Малахова [10]. В диссертационном исследовании В.Ю. Моченова [11], в котором он рассматривает сетевые коммуникации как один из способов заключения возмездных договоров. В его исследовании большое внимание уделяется вопросам электронного документооборота, цифровых подписей, удостоверения сделок и т.д. Кроме того, Н.А. Дмитрик изучает способы осуществления субъективных гражданских прав и исполнения обязанностей с использованием сети Интернет [12], И.В. Невзоров рассматривает проблемы регулирования предпринимательской деятельности, осуществляемой с использованием сети интернет [13]. М.В. Тарасов в своем диссертационном исследовании изучает субъекты и объекты гражданских правоотношений в информационно-

коммуникационных сетях [14], Т.В. Дзагоев раскрывает гражданско-правовые нарушения в результате неправомерных действий с использованием глобальной информационной сети интернет в современном информационном обществе [15] и другие.

Как нам представляется, гражданский оборот цифровых прав возможен только в специализированной информационной системе между субъектами гражданско-правовых отношений, имеющими к ней доступ. В данном формате осуществление, распоряжение, в том числе передача, обременение залогом или обременение цифрового права другими способами или ограничение распоряжения им возможны только в информационной системе без обращения к третьему лицу. Правообладателем цифрового права является то лицо, которое вправе распоряжаться им в соответствии с правилами данной информационной системы, если иное не предусмотрено законом. А.А. Карцхия в своем диссертационном исследовании правильно отмечает, что активно развивающаяся современная технологическая среда жизнедеятельности человека, формируемая под влиянием современных цифровых технологий, представляет собой совокупность взаимосвязанных и совместно применяемых технологий, включающих, в частности, искусственный интеллект и машинное обучение (AI and Deep learning), большие данные и аналитику (Big data), облачные вычисления и сервисы (Cloud computing), Интернет вещей (Internet of things), умные робототехнические комплексы и устройства (Smart Everything), дополненную реальность (Augmented and Virtual reality – AR, VR), 3D и 4 D-печать, высокоскоростной Интернет 5G, распределенный реестр (технология блокчейн), квантовые вычисления, а также технологии защиты и безопасности в сети Интернет (Cybersecurity) [16].

Некоторые авторы правильно отмечают, что на сегодняшний день не существуют эффективные меры защиты имущественных цифровых прав. В связи с чем отечественному законодателю необходимо, учитывая опыт передовых стран, разработать эффективный способ защиты имущественных цифровых прав, а также мер ответственности за их нарушение [17]. В связи с этим следует отметить, что Интернет является основным технологическим средством осуществления субъективных цифровых прав и защиты законных интересов участников гражданского оборота. Как нам представляется, добросовестное и разумное осуществление субъективных цифровых прав и защита охраняемых законом их интересов не только создаст объективные условия проявления волеизъявления граждан, но и обеспечит с помощью современных цифровых технологий стратегическое развитие цифрового государства и общества.

Гражданский кодекс Республики Узбекистан является одним из основных законов, который определяет осуществление защиты субъективных цифровых гражданских прав. Статья 9 ГК РУз предусматривает нормы осуществления гражданских прав. Граждане и юридические лица по своему усмотрению распоряжаются принадлежащими им гражданскими правами, в том числе, правом на их защиту. Отказ граждан и юридических лиц от осуществления принадлежащих им прав не влечет прекращения этих прав, за исключением случаев, предусмотренных законом. Осуществление гражданских прав не должно нарушать прав и охраняемых законом интересов других лиц. Добросовестность, разумность и справедливость действий участников гражданских правоотношений предполагается. При осуществлении своих прав граждане и юридические лица должны уважать моральные принципы и нравственные нормы общества, а предприниматели должны соблюдать также правила деловой этики. Не допускаются действия граждан и юридических лиц, направленные на причинение вреда другому лицу, на злоупотребление правом в иных формах, а также на осуществление права в противоречии с его назначением. В случае несоблюдения требований, предусмотренных частями третьей, четвертой и пятой настоящей статьи, суд может отказать лицу в защите принадлежащего ему права.

Пределы осуществления субъективного гражданского права является одним из важных элементов правоспособности лиц. Он создает необходимый разумный диапазон для действия в правомерной реализации цифровых прав и охраняемых законом интересов. В

связи с этим, закрепленные законом пределы или границы осуществления субъективных прав направлены на формирование дозволенного поведения управомоченного субъекта с целью предотвращения неправомерных действий и нарушения прав и интересов других лиц. Следовательно, под пределами осуществления субъективных цифровых прав следует понимать конституционно-правовые установленные и обеспечиваемые социальным государством границы реализации субъективных гражданских цифровых прав, направленные на формирование и обеспечение правомерного поведения управомоченного субъекта правовых отношений в целях предотвращения нарушения прав других субъектов. В данном русле пределы осуществления субъективных цифровых прав направлены на предотвращение злоупотребления такими правами. При этом добросовестность реализации субъективных цифровых прав, недопустимость злоупотребления ими имеет особое значение для современного гражданского права, т.к. в условиях цифровой трансформации гражданского оборота подобных отношений, под воздействием эволюционного развития цифровых технологий охватить все способы осуществления субъектами своих прав в цифровом пространстве не представляется возможным. В современных условиях, тенденции развития цифрового права и вопросы в пределах субъективных гражданских прав исследованы недостаточно, исходя из требований цифровой трансформации гражданского оборота. В данном ракурсе разумным пределом осуществления субъективных гражданских цифровых прав является недопустимость реализации прав гражданина для нарушения прав других лиц и злоупотребления своим правом.

Результаты и их обсуждения

Следует отметить, что в осуществлении защиты субъективных гражданских цифровых прав имеются многие нерешенные проблемы научного, законодательного, правоприменительного и учебно-методического характера. Действующая нормативно-правовая база Республики Узбекистан в сфере цифрового законодательства не систематизирована и не унифицирована с учетом современных тенденций развития международного и регионального законодательства, а также самого лучшего опыта зарубежных стран. В данном контексте недостаточно регламентирован правовой режим цифровых прав как объекта гражданско- правового регулирования, что отрицательно влияет на осуществление и защиту субъективных цифровых прав участников гражданского оборота. Необходимо признать, что национальное законодательство не соответствует быстрому развитию цифровых технологий, что затрудняет разумное осуществление и защиту субъективных гражданских прав в сети Интернет.

В данном контексте, в научно-методологической доктрине актуальной научно-теоретической проблемой является понятийный и терминологический аппарат, связанный с правом на доступ в защищенные сети Интернет и использование модулей в использовании цифровых технологий для реализации гражданских прав и обязанностей, субъективное право на цифровые технологии и искусственный интеллект (технология блокчейн, интернет вещей, облачные сервисы, дополнительная реальность и т.д.), право на создание, публикацию и защиту цифровых произведений, субъективное право на предоставление цифровых услуг (цифровая мобильная связь и т.д.), субъективное право на использование цифровых работ и услуг, субъективное право на обмен электронной (цифровой) информацией, свободное общение и выражение мнения в информационных коммуникационных сетях, субъективное право на конфиденциальность и анонимность персональной информации и т.д. Вместе с тем, детально и концептуально изучить общие и специальные правовые и технологические принципы цифрового гражданского оборота и пределы осуществления субъективных гражданских цифровых прав в сети Интернет, злоупотребление материальными и процессуальными цифровыми правами, понятие и правовая природа защиты субъективных гражданских цифровых прав, роль, место и защита субъективных гражданских цифровых прав в механизме умного гражданско-правового регулирования, соотношение категорий «защита субъективных гражданских цифровых прав» и «гражданско-правовая ответственность за неправомерные действия субъектов

гражданского оборота», юрисдикционные и неюрисдикционные формы защиты субъективных гражданских цифровых прав, публично-правовые и частноправовые средства и способы защиты субъективных гражданских цифровых прав, особенности защиты вещных прав, надлежащее исполнение электронных договорных обязательств, в том числе смарт-контрактов и т.п.

Выводы

Результаты исследования показывают, что в сфере осуществления защиты цифровых прав в электронной площадке широко распространены нарушения конфиденциальности данных граждан, что подрывает их право на частную жизнь. В осуществлении субъективных прав граждане сталкиваются с дискриминацией на основе цифровых данных, таких как раса, пол, возраст и т.д. Кроме того, они могут столкнуться с проблемой доступности ресурсов и услуг в цифровой среде из-за ограниченного доступа к интернету или техническим проблемам. При нарушении субъективных гражданских цифровых прав гражданам часто бывает сложно получить компенсацию или возмещение ущерба. В реализации субъективных цифровых прав имеются неэффективные юридические механизмы обжалования нарушений гражданских цифровых прав, что затрудняет справедливое и разумное разрешение споров. Развитие цифровых технологий может привести к техническим и технологическим проблемам, таким как безопасность данных, которые могут затруднить осуществление и защиту гражданских цифровых прав. В правоприменительной и судебной практике еще не сложились определённые навыки по рассмотрению дел, связанных с цифровыми правами, что затрудняет их справедливую и законную защиту субъективных прав. Следует отметить, что достаточно не сформировался опыт методики обучения по вопросам осуществления субъективных цифровых прав, которые негативно влияют на деятельность правозащитных структурных образовательных формирований, которые функционируют в сети Интернет. Цифровая трансформация и развитие новых технологий в сфере реализации субъективных цифровых прав происходит настолько интенсивно, что субъекты законотворческого процесса не могут успевать за ним, что затрудняет адаптацию цифрового гражданского законодательства к современным естественным и технологическим вызовам свободы участников экономического и предпринимательского оборота. В данном контексте интернет-платформы могут не обеспечивать достаточной прозрачности в отношении обработки больших данных пользователей, что создает теоретико-практические проблемы для эффективной и разумной защиты их цифровых прав на интернет площадке. Ещё одним важным постулатом является то, что в цифровой среде сложно доказать факт нарушения цифровых прав из-за их анонимности или сложности в получении достоверной информации, в том числе в цифровой форме. В сфере осуществления и защиты субъективных цифровых прав возникают сложности с конфиденциальностью персональных данных граждан несвязанных с коммерческой тайной, что затрудняет их осуществление в цифровых платформах. В процессе осуществления субъективных гражданских цифровых прав могут столкнуться с проблемой недостаточной защиты от хакерского нападения и нарушения в сфере информационно-технологической и правовой безопасности в сети интернет. Кроме того, определение имущественной ответственности за нарушение субъективного гражданского цифрового права может быть запутанным из-за сложности выявления и определения нарушителей, а также принятие эффективных мер по данным неправомерных поступков цифрового характера.

Таким образом можно сделать вывод о том, что глубокое исследование научно-методологической основы осуществления и защиты субъективных гражданских прав даст возможность разумному правовому регулированию данного института с учетом объективной закономерности и потребности в цифровой трансформации во всех сферах социального государства и общества.

Список литературы

1. Вавилин Е. В. Механизм осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей : Автореф. дисс. на соис. уч. степ. д. ю. н. М.: - 2009. 8с. Доступно на <https://www.dissercat.com/content/mekhanizm-osushchestvleniya-grazhdanskikh-prav-i-ispolneniya-obyazannostei>
2. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1-қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар. Т.: 1997. Олди-сотди шартномаси. Т.: 2000. Xususiy mulk va uning daxlsizligi, Toshkent, 2000. Халқаро хусусий ҳуқуқ Дарслик (в соавторстве) Т.:2002. Иқтисодиётни эркинлаштиришни ҳуқуқий таъминлаш муаммолари. // Тошкент давлат юридик университети Тошкент-Иқтисодиёт – 2015 йил. 31 п.л. Монография. Под. общей ред. О.Оқюлова и Ш.Н.Рузиназарова. Рахмонкулов Х.Р. Фуқаролик ҳуқуқи муаммолари 1-қисм. Т.: 2010. Рахмонкулов Х.Р. Обязательственное право (общие положения) / Учебно-методическое пособие. –Т.: ТГЮИ, 2006. Гражданское право (Особенная часть). Учебник. Коллектив авторов. Под.общей редакцией Х.Рахмонкулова, И.Б.Зокирова. – Т.: ТГЮИ. 2009 г. Изд-во ТДЮИ, 2009. Хусусий мулк ҳуқуқининг мазмуни-Т.: АҚХМИ.2008. (в соавторстве); Рахмонкулов Х.Хусусий мулк ва тадбиркорлик - Тошкент: Адолат, 2001. - 28 с.
3. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. М., Доступно на [https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/gribanov_vp_osushchestvlenie_i_zashchita_grazhdanskikh_prav/\(1972.\)](https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/gribanov_vp_osushchestvlenie_i_zashchita_grazhdanskikh_prav/(1972.))
4. Васильковский Е.В. Учебник гражданского права. М.: Статут, 2003. С. 89. <http://lawlibrary.ru/izdanie50015.html>
5. Понятие и принципы реализации (осуществления) субъективных прав в римском праве. Доступно : <https://www.askan.ai/2024-02-08-16-27-22>.
6. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изд. 1911 г.) [Электронный ресурс] // СПС «Гарант». Доступно на <http://elibrary.ru/nodes/59400-shershenevich-g-f-uchebnik-russkogo-grazhdanskogo-prava-m-1912>
7. Алексеев С. С. Теория государства и права. 3-е изд. Москва: Норма, 2004. 126 с. <https://urlife.pro/wp-content/uploads/2017/05/Spirin-TGP-2020.pdf>
8. Савоськин А. В., Коростелева Т. О. Цифровые права как субъективные права пользователей сети Интернет // e-FORUM. 2021. Т. 5, № 4. <https://integraciya.org/sborniki/mzi/MZI-2022-1.pdf>
9. Василевская Л.Ю. Цифровые права как новый объект гражданских прав: правовые проблемы юридической классификации / Л.Ю. Василевская // Хозяйство и право. 2019. N 5 (508). С. 3 - 14.; Головкин Р.Б. "Цифровые права" и "цифровое право" в механизмах цифровизации экономики и государственного управления / Р.Б. Головкин, О.С. Амосова // Вестник Владимирского юридического института. 2019. N 2 (51). С. 163 - 166. Гонгало Б.М. Есть ли место цифровым правам в системе объектов гражданского права / Б.М. Гонгало, Л.А. Новоселова // Пермский юридический альманах. 2019. N 2. С. 179 - 192. Егорова М.А. Понятие и особенности правового регулирования криптовалют / М.А. Егорова, Л.Г. Ефимова // Предпринимательское право. 2019. N 3. С. 11 - 16. Ковязина Н.М. Гражданско-правовая защита: способы защиты и меры ответственности: монография / Н.М. Ковязина. М.: МФЮА, 2019. 194 с. Лаптева А.М. Правовой режим токенов / А.М. Лаптева // Предпринимательское право. 2019. N 2. С. 29 - 32. Нестеров А.В. О цифровых правах и объектах цифровых прав / А.В. Нестеров // Право и цифровая экономика. 2020. N 1 (07). С. 11 - 16.
10. Малахов С.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в глобальной компьютерной сети Интернет: дисс. ... канд. юридических наук: М., Доступно [https://www.dissercat.com/content/grazhdansko-pravovoe-regulirovanie-otnoshenii-v-globalnoi-kompyuternoi-seti-internet\(2001\)](https://www.dissercat.com/content/grazhdansko-pravovoe-regulirovanie-otnoshenii-v-globalnoi-kompyuternoi-seti-internet(2001))

11. Моченов В.Ю. Правовое регулирование электронной коммерции: дисс. ... канд. юридических наук: М., 2006. <https://www.dissercat.com/content/pravovoe-regulirovanie-elektronnoi-kommertsii>
12. Дмитрик Н.А. Способы осуществления субъективных гражданских прав и исполнения обязанностей с использованием сети Интернет: дисс. ... канд. юридических наук: М., 2007 <https://istina.msu.ru/dissertations/6326460/>
13. Невзоров И.В. Проблемы регулирования предпринимательской деятельности, осуществляемой с использованием Интернет: дисс. ... канд. юридических наук: СПб., <https://www.prilib.ru/item/361016> (2009).
14. Тарасов М. В. Субъекты и объекты гражданских правоотношений в информационно коммуникационных сетях: проблемы теории и практики: дисс. на соис. уч.степ. к. ю. н. – М.: Доступно на <https://www.prilib.ru/item/469479> (2015)
15. Дзагоев, Т. В. Гражданско-правовые нарушения в результате неправомерных действий с использованием глобальной информационной сети интернет в современном информационном обществе: диссертация ... кандидата юридических наук: Сев.-Осет. гос. ун-т им. К.Л. Хетагурова.- Владикавказ, 2012.- 211 с. Доступно на <http://www.dslib.net/civil-pravo/grazhdansko-pravovye-narusheniya-v-rezultate-nepravomernyh-dejstvij-s.html>
16. Андреев В.К. Правовое регулирование в сфере применения цифровых технологий в гражданском обороте. Дисс. на соис.уч.степени д.ю.н. – М.: 2022 – 10с. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-v-sfere-primeneniya-tsifrovyyh-tehnologiy-v-grazhdanskom-oborote>
17. Цырендашиева В. Ц. Особенности охраны и защиты цифровых прав//Доступно на <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ohrany-i-zaschity-tsifrovyyh-prav>.

Sh. N. Ruzinazarov

Doctor of Law, professor, Tashkent State University of Law, Tashkent, Uzbekistan

Corresponding author: sh.ruzinazarov@mail.ru

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF REALIZATION AND PROTECTION OF SUBJECTIVE CIVIL RIGHTS IN THE DIGITAL REALITY

Abstract

This article examines the boundaries of the realization and protection of subjective civil digital rights during the reform of the Civil Code of Uzbekistan, identifying specific problems and developing corresponding solutions. The article presents conceptual scientific-practical and educational-methodological problems of the realization and protection of citizens' digital rights in the Republic of Uzbekistan and ways to solve them. It is proposed that an in-depth study of the scientific and methodological basis for the realization and protection of subjective civil rights will allow for reasonable legal regulation of this institution, taking into account objective patterns and the need for social transformation. The peculiarities of the digital space affecting law enforcement practice and the effectiveness of civil rights protection are analyzed. Issues of adapting traditional legal concepts to the new conditions brought about by the development of digital technologies are considered. The problems of legal regulation arising from the use of virtual objects, digital assets, and smart contracts are discussed. Recommendations are proposed for improving the legislative framework and law enforcement practice aimed at ensuring reliable protection of subjects' rights in the digital environment.

Keywords: Digital rights, protection, realization of subjective rights and their limits, reform, digitalization, civil turnover.

Ш.Н. Рузиназаров

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Ташкент,
Өзбекстан

Корреспондент авторы: sh.ruzinazarov@mail.ru

**ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР ЦИФРЛЫҚ ШЫНДЫҚ
ЖАҒДАЙЫНДА СУБЪЕКТИВТІ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ
ЖӘНЕ ҚОРҒАУ**

Түйін

Бұл мақалада Өзбекстанның Азаматтық кодексін реформалау процесінде субъективті азаматтық цифрлық құқықтарды жүзеге асыру және қорғау шекаралары талқыланады, нақты мәселелер анықталып, тиісті шешімдер әзірленеді. Мақалада Өзбекстан Республикасында азаматтық цифрлық құқықтарды жүзеге асыру және қорғау бойынша ғылыми-практикалық және білім беру-әдістемелік проблемалар және оларды шешу жолдары ұсынылған. Мақалада субъективті азаматтық ақиқаттарды жүзеге асыру және қорғаудың ғылыми және әдістемелік негіздерін терең зерттеу осы институтты объективті заңдылықтар мен әлеуметтік трансфер қажеттілігін ескере отырып, орынды құқықтық реттеуге мүмкіндік беретінін айтады. Цифрлық кеңістіктің құқық қолдану практикасына және азаматтық құқықтарды қорғау тиімділігіне әсер ететін ерекшеліктері талданады. Дәстүрлі құқықтық концепцияларды цифрлық технологиялардың дамуымен туындаған жаңа жағдайларға бейімдеу мәселелері қарастырылады. Виртуалды объектілерді, цифрлық активтерді және смарт-келісімшарттарды пайдалану кезінде туындайтын құқықтық реттеу мәселелері талқыланады. Цифрлық ортада субъектілердің құқықтарын сенімді қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған заңнамалық базаны және құқық қолдану практикасындағы жетілдіру бойынша ұсыныстар беріледі.

Кілттік сөздер: Цифрлық құқықтар, қорғау, субъективті құқықтарды жүзеге асыру және олардың шектері, реформалар, цифрландыру, азаматтық айналым

Information about the author responsible for contacts:

Ruzinazarov Shukhrat Nuralievich

Doctor of Law, professor, *Tashkent State University of Law*, Tashkent, Uzbekistan

E-mail: sh.ruzinazarov@mail.ru

И. Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат:

Рузиназаров Шухрат Нуралиевич

Заң ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Ташкент,
Өзбекстан

E-mail: sh.ruzinazarov@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:

Рузиназаров Шухрат Нуралиевич

Д.ю.н., профессор Ташкентского государственного юридического университета, Ташкент,
Узбекистан

E-mail: sh.ruzinazarov@mail.ru

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

R.A. Abildayeva*, A. Dairabaeva, E.Amirbekov

Candidate of Biological Sciences, associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
senior lecturer, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
**EXTRACURRICULAR WORK AND ITS PLACE IN THE LEARNING
PROCESS**

3

A. Abdizhahankyzy*, D. Imangaliyeva, G. Baiymbetova

Teacher, M. Auezov South Kazakhstan university, Shymkent, Kazakhstan
Teacher, M. Auezov South Kazakhstan university, Shymkent, Kazakhstan
Teacher, M. Auezov South Kazakhstan university, Shymkent, Kazakhstan
**THE SPECIFIC PRINCIPLES OF FORMATION OF FUTURE TEACHERS'
PROFESSIONAL-SPEECH CULTURE**

8

Н.М. Байсеитова, Ж.О. Абидинова, Ж.Ш. Усенбаева*

б.ғ.к., доцент, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
Шымкент, Қазақстан
магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет,
Шымкент, Қазақстан
магистрант, Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университет,
Шымкент, Қазақстан
**“ҚОРШАҒАН ОРТА ҚОЛАЙСЫЗ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ ӨСІМДІК
АҒЗАСЫНА ӘСЕРІ” ТАҚЫРЫБЫ АЯСЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН
ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҰМЫСТАРДЫҢ БІЛІМ САПАСЫНА ӘСЕРІ**

14

Н.М. Байсеитова*, Х.М. Сартаева

б.ғ.к., доцент, Ө.Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент, Қазақстан
б.ғ.к., доцент, Ө.Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент, Қазақстан
**ДАМУА ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ
ОНЫ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ ТӘСІЛДЕРІ**

21

К.Е.Нургожаева*, Ж.Р. Умарова, П.А. Кожобекова

магистрант, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
PhD, доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
ОБЗОР СМЕШАННОГО ФОРМАТА ОБУЧЕНИЯ

28

Э.О. Орынтаева*

магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

**БІЛІМ БЕРУДЕГІ ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗДЕР: ЗЕРТТЕУДІҢ
ЖОСПАРЛАНҒАН НӘТИЖЕЛЕРІН ЖОБАЛАУ**

33

G. Sadyr*, G. Dusembayeva, Zh. Abiyeva, G. Karimova, N. Nugumanov

Candidate of philological sciences. senior language instructor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

Candidate of pedagogic sciences, assistant professor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

Master, senior language instructor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

senior language instructor, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

senior lecturer, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

**ONLINE LEARNING: ADAPTING TO CHANGES TEACHERS OF HIGHER
EDUCATION INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN
THE PANDEMIC CONDITIONS**

39

Г.Ж. Утегенова*, С. Талебаев, А. Карнебаев

ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ҚОЗҒАЛЫСТЫ БІЛДІРЕТІН ЕТІСТІКТЕР

46

Г.Ж. Утегенова*, Ә. Қожан, М. Әжіхан

ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

**ҚИМЫЛДЫҢ ДАМУ, ЖАСАЛУ, ҮСТІНДЕ ЕКЕНІН БІЛДІРЕТІН
АНАЛИТИКАЛЫҚ ФОРМАНТТАР**

51

**ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

Б. Д. Бекназаров*, Л. С. Колдасова

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, Шымкент, Қазақстан

аға оқытушы, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, Шымкент, Қазақстан

ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ САЛАЛЫҚ ЕҢБЕК БӨЛІНІСІН ТАЛДАУ

56

I.E. Kozhamkulova*, G.M. Zhumanova, I.M. Baubekova, B.Zh. Ablay

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Senior Lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Candidate of Economic Sciences, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Student, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

**UNEMPLOYMENT AS A THREAT TO ECONOMIC SAFETY OF
KAZAKHSTAN**

61

R.K.Niyazbekova, I.S. Polezhayeva, I.I.Shevchenko, Zh.Zh.Pirmanova*

Doctor of Economic Sciences, Professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

Master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

PhD student, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

**RELATIONSHIP BETWEEN USE OF RENEWABLE ENERGY SOURCES
AND ECONOMIC EFFICIENCY**

66

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURIDICAL SCIENCES**

М.М. Жолшыбек*

магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан,

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ЖҮЙЕСІН
ЖЕТІЛДІРУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

74

Ж.С. Калканова *, К. Югай

к.ю.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан.

магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

**БАНКРОТСТВО КАК ОСНОВАНИЕ ПРЕКРАЩЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

80

Ш.Н. Рузиназаров

Д.ю.н., профессор, Ташкентский государственный юридический университет,
Ташкент, Узбекистан

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ
И ЗАЩИТЫ СУБЪЕКТИВНЫХ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ**

86

Ғылыми журнал

2022 жылдың тамызынан бастап жылына 4 рет шығарылады

Редактор: Назарбек У.Б.

Жауапты редактор: Айнабеков Н.Б.

Техникалық редакторлар: Александриди Е.Ю.
Кадырова Д.С.

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

Журнал Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде
тіркелген № KZ88VPY00041222 (07.10.2021 ж.)

Алғашқы тіркелуі және нөмірі № 2226-ж (13.08.2001 ж.)

03.09.2024 ж. баспаға қол қойылды. Көлемі 6.0 б.т. Тираж 300 дана.
Жазу қағазы. Офсеттік баспа. Тапсырыс № 3893. М. Әуезов атындағы ОҚУ, АҒД
Шымкент қ., Тәуке хан даңғылы, 5, тел: 21-19-82

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҒТУСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

AUEZOV
UNIVERSITY
1943

«AUEZOV UNIVERSITY» ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «AUEZOV UNIVERSITY»
SCIENTIFIC JOURNAL «AUEZOV UNIVERSITY»

№ 3(11) 2024

